

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ, ՍՈՑԻՈԼՈԳԻԱՅԻ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՌՈՒԲԵՆԻ

**ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔՈՒՄ
(ՏԵՍԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ)**

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԲ.00.01 - «Պետության և իրավունքի տեսություն և պատմություն,
պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ
իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական
աստիճանի համար

**Գիտական ղեկավար՝
իրավաբանական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր Հ.Մ. Ստեփանյան**

ԵՐԵՎԱՆ – 2019

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	3
ԳԼՈՒԽ 1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ	15
1.1. Պետության և ազգային անվտանգության տեսաիրավական հիմնախնդիրների հետազոտման գիտամեթոդական հիմքերը և առանձնահատկությունները	16
1.2. «Ազգային անվտանգություն» հասկացությունը. պետաիրավական տեսական հիմքերի հայաստանյան առանձնահատկությունները	28
1.3. Հետազոտման առարկայի համար մեթոդաբանական նշանակություն ունեցող հիմնարար հասկացությունների հիմնահարցերը	48
ԳԼՈՒԽ 2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ. ՏԵՍԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՓՈՐՁԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ.....	56
2.1. «Օբյեկտ» և «ազգային անվտանգություն» հասկացությունների համընդհանուր իմաստը և հարաբերակցությունը	57
2.2. Ազգային անվտանգության հիմնական օբյեկտները. (տեսական մոտեցումները և իրավական հիմքերը պետության հարցում)	65
2.3. Պետության կենսականորեն կարևոր և պաշտպանության ենթակա շահերն ազգային անվտանգության առկա իրավական տեսլականում	77
ԳԼՈՒԽ 3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ.....	93
3.1. Պետական բնույթի հիմնահարցերի տեսական մոտեցումներն ազգային անվտանգաբանության մեջ	94
3.2. Պետության համակարգային ամբողջական նկարագիրը պետականագիտության մեջ	104
3.3. Պետության համակարգային բաղադրատարրերի հիմնահարցերն ազգային անվտանգության դիրքերից	115
3.4. Ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գործառույթների համակարգում	129
ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ	137
ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ	145

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հետազոտության թեմայի արդիականությունը: Հետազոտության թեմայի արդիականությունը կապված է այնպիսի համալիր ու համընդհանուր հասարակական-քաղաքական կազմակերպության հետ, ինչպիսին է ազգային պետությունը և վերջինիս գործառնության զարգացման անվտանգության ոլորտում: Այդ արդիականությունն աճում է հատկապես ազգային անվտանգության ապահովման հրատապության տեսանկյունից: Գիտական խնդիրն է տեսականորեն վերանալ երկու հասկացությունների՝ «ազգային անվտանգություն» և «պետություն» ճյուղային սահմանափակվածությունից և փորձել միջճյուղային գիտական կապերում ամբողջական ու համակարգային կերպով գնահատել պետության տեղն ու դերն ազգային անվտանգության ապահովման համակարգում, դրանով պայմանավորված լուծել գործնական նշանակության մի շարք կարևոր հարցեր, որոնք ազգային անվտանգության իրավական կարգավորման առկա տեսականում լուծված են թերացումներով կամ միակողմանի:

Հետազոտության արդիականության մյուս կողմը կապված է հետհեղափոխական Հայաստանում ստեղծված իրողությունների հետ: Նախահեղափոխական շրջանի և՛ գիտությանը և՛ իրավական կարգավորման մոդելին բնութագրական էին միակողմանիությունը, անհամակարգվածությունը, ձևականությունը: Հետհեղափոխական Հայաստանում արդեն իսկ նկատվում է ակտիվություն ազգային անվտանգության հայեցակարգի կատարելագործման հարցում, չնայած, որ կան բազում խնդիրներ նաև պետության կազմակերպակառուցվածքային, բովանդակային (էական), գործառնական ոլորտներում:

Թեմայի արդիականությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ ազգային անվտանգության ապահովման հիմնական սուբյեկտը պետությունն է՝ համանուն գործառույթի իրականացման միջոցով: Դրա իրականացման արդյունավետության հիմնական պայմաններից է հարցի տեսական իմաստավորումը, գործառնական բովանդակության ավելի խորը բացահայտումը:

Այս ուղղություններով արդիականությունը խնդիրն է դնում հասկանալ, թե ի վերջո ի՞նչ հարաբերակցության մեջ են ազգային անվտանգությունը և պետությունը, ի՞նչ դերակատարություն ունի և ի՞նչ տեղ է զբաղեցնում պետությունն ազգային անվտանգության ապահովման խնդրի իրականացման գործընթացում, արդյո՞ք արդյունավետ է այն ծրագիրը, որին համապատասխան գործում է ազգային անվտանգության հիմնական սուբյեկտը:

Հետազոտության օբյեկտն ազգային անվտանգության ապահովման ոլորտի հասարակական հարաբերություններն են, դրանցում պետության որպես համընդհանուր քաղաքական կազմակերպության տեղը և դերը:

Ատենախոսության հետազոտման առարկան հանգում է ազգային անվտանգության համակարգում պետության տեղի և դերի համակողմանի ուսումնասիրությանը, դրա տեսական, իրավական, կազմակերպական, գիտամեթոդական հիմքերի վերլուծությանը:

Ատենախոսական ուսումնասիրության նպատակը պայմանավորված է հետազոտության առարկայի հատուկ ուղղվածությամբ, այն է ազգային անվտանգության և պետության հարաբերակցությունը: Դրան համապատասխան հիմնական նպատակն է ուսումնասիրել պետության՝ որպես համընդհանուր քաղաքական կազմակերպության տեղի և դերի վերաբերյալ տեսական մոտեցումներն ազգային անվտանգության հայեցակարգային պատկերացումներում, ինչպես նաև իրավական ամրագրման միջոց համարվող փաստաթղթերում, մշակել գործնական նշանակություն ունեցող հիմնադրույթներ պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի, սուբյեկտի և սպառնալիքի աղբյուրի վերաբերյալ:

Նշված նպատակադրումը նախորոշել է **հետազոտական հետևյալ հիմնական խնդիրներին** լուծումը՝

ա) ընտրել և վերլուծել հետազոտության իրականացման տեսամեթոդաբանական հիմքերը և առանձնահատկությունները,

բ) հետազոտման առարկայի տեսանկյունից ու շրջանակից ելնելով կատարել հետազոտության բուն առարկայի համար մեթոդաբանական-կողմնորոշիչ, ելակետային-հիմնական հասկացությունների և եզրույթների ճշգրտում՝ օգտագործելով

տեսական իրավագիտության ու ազգային անվտանգաբանության միջնորդային գիտական մոտեցումները,

գ) պարզել «օբյեկտ» և «ազգային անվտանգություն» հասկացությունների համընդհանուր իմաստը, համադրել դրանք միմյանց հետ,

դ) հավաքագրել և վերլուծել ազգային անվտանգության հիմնական օբյեկտների և հատկապես պետության վերաբերյալ տեսական մոտեցումները,

ե) ուսումնասիրել ազգային անվտանգությանը նվիրված պաշտոնական փաստաթղթերում պետությանը վերաբերող իրավական հիմքերը, պետության կենսականորեն կարևոր և պաշտպանության ենթակա շահերն ազգային անվտանգության առկա իրավական տեսլականում,

զ) ուսումնասիրել ազգային անվտանգության պետական բնույթի հիմնահարցերն անվտանգաբանության տեսական դիրքերից, վեր հանել դրանց թերությունները, բացերը և մշակել դրանց վերացման ու հաղթահարման գիտամեթոդաբանական ուղիները,

է) կառուցել պետության համակարգային ամբողջական նկարագիրը՝ հիմք ընդունելով ընդհանրացված գիտության՝ պետության և իրավունքի տեսության մեթոդաբանական հնարավորությունները,

ը) իմաստավորել և վերլուծել պետության համակարգային ամբողջական տեսական նկարագրերից բխող ճանաչողական բաղադրատարրերն ազգային անվտանգության տեսանկյունից՝ վեր հանելով դրանցով պայմանավորված հնարավոր կամ իրական վտանգները,

թ) վերլուծել ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրը պետության գործառույթների համակարգում, վեր հանել դրա բովանդակությունը:

Թեմայի հետազոտման տեսական հիմքերը և գիտական մշակվածության աստիճանը: Ազգային անվտանգության տեսության մեջ հետազոտվող հիմնահարցերի շրջանակը, նախ, շատ լայն է, և երկրորդ՝ քննարկվում է ռազմական, իրավական, քաղաքագիտական, տնտեսական և այլ առումներով: Ատենախոսության հետազոտման առարկայի առանձնահատկությունը, այն է՝ պետականագիտության ու ազգային անվտանգաբանության համադրման փորձը, պայմանավորել է ուսումնասիրության

տեսական հիմքերի երկակիությունը: Առաջին հերթին այդպիսի հիմք են ծառայել ազգային անվտանգության տեսության հեղինակների աշխատությունները՝ Բաբուրին Ս., Գլեբով Ի., Զելենկով Մ., Լեոնով Ն., Լիպման Վ., Լոգունով Ա., Կարդաշովա Ի., Կոլև Ա., Մակեն Ա., Մեյ Ե., Միխայլով Լ., Մորգենթաու Հ., Շոբոդուա Ա., Շուբերտ Է., Ուոլֆերս Ա., Պոզդնյակով Ա., Խալիպով Վ., Պրոխոժևա Ա., Ռումել Ռ., Ռուսեթ Բ., Սադուտա Ա., Ստեպաշին Ս., Վոզժեննիկով Ա., Վոլկով Յ., Փիրումով Վ.: Ուսումնասիրության տեսական հիմքերի մեջ հատուկ տեղ ունեն հայազգի հետազոտողներ Ա. Աղայանի, Մ. Շահգեղյանի, Ս. Սաֆարյանի անվտանգաբանության քաղաքագիտական կողմերի հետազոտությունները¹:

Ատենախոսության տեսական աղբյուրների և հիմքերի մեջ հատկապես կարևոր նշանակություն են ունեցել պետաիրավական առարկայով անվտանգաբանական հետազոտությունները, մասնավորապես՝ Վ. Դանիլեյկոյի, Ռ. Իդրիսովի, Վ. Կոլկոլցևի, Ա. Կուկովսկու, Ս. Պավլենկոյի, Տ. Քոչարյանի աշխատությունները: Հայաստանյան իրավագիտությունը տարիների ընթացքում անվտանգաբանական հետազոտություններ չի իրականացրել: Միայն վերջին տարիներին որոշ հեղինակներ սկսեցին անդրադառնալ այդ հիմնահարցին, մասնավորապես՝ Ա. Սեդրակյանը՝ ազգային անվտանգության օրենսդրական կարգավորման անհրաժեշտությանը², Գ.Հարությունյանը՝ իրավական անվտանգության հարցերին³, Ա. Վաղարշյանը՝ կառավարման ձևի ու ազգային անվտանգության և պաշտպանության հիմնահարցերի

¹ Տե՛ս **Արմեն Աղայան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Եր., 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 71 էջ, **Մհեր Շահգեղյան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Եր., 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 71 էջ, **Ստյոպա Սաֆարյան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները (թեմայի հաշվետվություն), Եր., 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 130 էջ:

² Տե՛ս **Սեդրակյան Ա. Ս.** Ազգային անվտանգության իրավական ապահովման հեռանկարները Հայաստանի Երրորդ Հանրապետությունում //«Հայկական բանակ» ՀՀ պաշտպանության նախարարության Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ռազմագիտական հանդես, 1-2 (67-68). 2011, Եր., էջ 152-162, նույնի հեղինակի՝ Հարկավոր է, արդյոք, Հայաստանին ազգային անվտանգության մասին օրենք //«Օրենք և իրականություն» միջազգային իրավաբանական գիտական հանդես, 5 (199), Մայիս 2012, Եր., էջ 1-4:

³ Տե՛ս **Հարությունյան Գ. Գ.** Երկրի իրավական անվտանգության երաշխավորումը որպես սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման կարևոր գրավական: Սկզբնաղբյուրը՝ <http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/harutyunyan-02-2017.pdf> (վերջին մուտք՝ 20.12.2018)

փոխկապվածության խնդրին⁴, Հայաստանի երրորդ հանրապետությունում ազգային անվտանգության հայեցակարգային հիմքերի կառավարման պատմական և տեսական հիմքերին⁵, Հ.Հարությունյանը՝ 2015 թ. սահմանադրական բարեփոխումներով պայմանավորված պետական կառավարման ձևի անվտանգության հարցերին⁶:

Աշխատանքի տեսական հիմքերի երկրորդ մասը կազմում են պետության և իրավունքի տեսության հեղինակների մոտեցումները պետության՝ որպես ճանաչողության օբյեկտի հարցում (Ավագյան Ս., Բագլայ Մ., Գաբրիչիձե Բ., Զիպելիուս Ռ., Լազարև Ի., Խրոպանյուկ Վ., Կաթց Ա., Կիրենա Ս., Կոմարով Ս., Հարությունյան Գ., Մալկո Վ., Մատոզով Ն., Մարչենկո Մ., Մորոզովա Լ., Մուխան Ռ., Ներսեսյանց Վ., Չետվերնին Վ., Պրոտասով Վ., Վաղարշյան Ա., Վենգերով Ա.):

Ազգային անվտանգության տեսության քաղաքագիտական կողմնորոշում ունեցող հեղինակների հետազոտություններում պետական բնույթի հիմնահարցերը քննարկված են անհամակարգ, դրվագային կամ էլ հիմնականում պետությունը դիտարկվում է ազգային անվտանգության սուբյեկտի կարգավիճակում:

Իրավագետ-տեսաբանները կանգ են առել ազգային անվտանգության ապահովման միայն իրավական կարգավորման աղբյուրների վերլուծության, դրա պետաիրավական կառուցակարգերի վրա: Սակայն պետության, որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտի, օբյեկտի, սպառնալիքի աղբյուրի տեսանկյուններից, պետության և ազգային անվտանգության փոխհարաբերության հիմնահարցերում առկա է գիտական-տեսական բաց, ինչը և փորձ է արվում լրացնել այս ատենախոսական աշխատանքով:

⁴ Վաղարշյան Ա., Պետության կառավարման ձևը և նրա պաշտպանության ու անվտանգության պրոբլեմը, Հայկական բանակ, Եր., 2016, թիվ 2(88) էջ 45-53:

⁵ Վաղարշյան Ա., «Հայաստանի երրորդ հանրապետության անվտանգության հայեցակարգի իրավական կարգավորման ու կառավարման հիմնահարցերը 1990-1995 թթ.» Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, Երևան, 2018, թիվ 1, (25), էջ 3-13:

⁶ Հարությունյան Հ. Ա., Պետության կառավարման ձևի արդի հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում: ԺԲ.00.01 – «Պետության և իրավունքի տեսություն ու պատմություն, պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ իրավ. գիտ. թեկ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն: Եր., 2018, 198 էջ, նույնի՝ «Պետության կառավարման ձևի արդի հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում»: ԺԲ.00.01 – «Պետության և իրավունքի տեսություն ու պատմություն, պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ իրավ. գիտ. թեկ. գիտ. աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2018, 27 էջ:

Հետազոտության նորմատիվային հիմքեր են ՀՀ Սահմանադրությունը, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը (այսուհետ՝ ՀՀ ԱԱԴ), արևմտյան և ՌԴ համանման իրավական ակտերը, դրանցում առկա իրավակարգավորումները պետության կամ պետությանն առնչվող հարցերում:

Հետազոտության մեթոդաբանական հիմքեր են ծառայել առաջին հերթին համընդհանուր-փիլիսոփայական ճանաչողության մեթոդները, մասնավորապես՝ տեսության ու պրակտիկայի փոխկապվածությունը, համընդհանուրից կոնկրետին անցնելը (ազգային անվտանգության համընդհանուր հասկացությունների կոնկրետացումը ազգային-պետական առանձնահատկություններին համապատասխան), համակարգակառուցվածքային վերլուծության մեթոդը, ներճյուղային տեսական հիմնախնդիրները առավել ընդհանրացված գիտական ոլորտների մոտեցումների ու մեթոդաբանության օգնությամբ լուծելու մեթոդը և այլն: Օգտագործված մեթոդների մեջ աչքի են ընկնում ճանաչողության հատուկ իրավաբանական մեթոդները, այն է՝ համեմատական-իրավական, տեսական-իրավական մոդելավորման, իրավական տեքստերի մեկնաբանության, իրավական դիրքորոշումների վիճակագրական վերլուծության և այլն:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսությունը ներկայացնում է մենագրական հետազոտություն, որում առաջին անգամ իրականացվում է պետության համակարգային վերլուծությունն ազգային անվտանգության համատեքստում: Նման նորարարական մոտեցումը հնարավորություն է տվել հեղինակին կառուցել պետության համակարգային ամբողջական նկարագիրը (պետության հասկացություն, էություն և սոցիալական առաքելություն, պետության ձև, գործառույթներ, պետության կառուցակարգ) ազգային անվտանգության դիրքերից:

Այդ ընթացքում հեղինակն առաջարկել է ազգային անվտանգության բնորոշում, որը հենվելով պետականագիտության և ազգային անվտանգաբանության մեթոդաբանական կողմնորոշիչների վրա, համապատասխանեցված է ՀՀ աշխարհաքաղաքական, ազգային-պատմական առանձնահատկություններին:

Ազգային անվտանգության, պետականագիտության տեսական ընդհանրացումների, ազգային անվտանգության նորմատիվ կարգավորման

դրույթների համեմատության, վերլուծության և ամփոփման հիման վրա հեղինակը **պաշտպանության է ներկայացնում նորույթ պարունակող հետևյալ դրույթները՝**

1. Ազգային անվտանգությունն անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի՝ ներառյալ սահմանադրական կարգի հիմունքների, պաշտպանությունն է արտաքին ու ներքին, քաղաքական, իրավական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, տեղեկատվական և այլ բնույթի իրական սպառնալիքներից՝ հասարակական ընդհանուր համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար:

Այս բնորոշումն ազգային անվտանգության **օբյեկտներ** է համարում ոչ միայն անհատին, հասարակությանը, պետությանը, այլև ազգին ու սփյուռքին, ազգային անվտանգության **նպատակ** է դիտարկում սահմանադրական կարգի հիմունքները՝ որպես անհատի, հասարակության (ազգի), պետության ու սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի իրավական արտահայտություն, կապում է ազգային անվտանգությունը և զարգացումը:

2. «Ազգային անվտանգություն» հասկացության մեթոդաբանական, համակարգակազմիչ նշանակությունից ելնելով և հետազոտության առարկայով պայմանավորված «կենսականորեն կարևոր շահ», ազգային անվտանգության «սպառնալիք», ազգային անվտանգության տեսակներն ըստ օբյեկտների եզրույթները բնորոշվել են հետևյալ կերպ.

- **ազգային անվտանգության կենսականորեն կարևոր շահերը** սահմանադրական կարգի հիմունքներով պայմանավորված պահանջմունքների համակցություն է, որի բավարարումը հուսալիորեն ապահովում է անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի գոյությունը և առաջադեմ զարգացման հնարավորությունը,

- **անվտանգության սպառնալիքը՝** պայմանների ու գործոնների համակցություն է, որը ստեղծում է անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի համար վտանգներ: Բնորոշման առանցքը կազմում է գործոնը՝ որպես գործընթացի, երևույթի բնութագիրը կամ առանձին գծերը որոշող պատճառ, շարժիչ ուժ:

- ազգային անվտանգաբանության մեջ ընդունված մոտեցումների ճշգրտումը հասարակական համակարգի կառուցվածքային պատկերացումների հիմքով հնարավորություն է տալիս եզրակացնելու, որ ըստ օբյեկտների հայաստանյան իրականությանը **համապատասխանող ազգային անվտանգության տեսակներն են՝** անհատի անվտանգությունը, հասարակության (ազգի) անվտանգությունը, պետության անվտանգությունը, սփյուռքի անվտանգությունը: Ըստ սպառնալիքների ուղղվածության, անվտանգության ոլորտներ են՝ քաղաքականը (պետականը), իրավականը, հոգևոր-մշակութայինը, էկոլոգիականը, տեղեկատվականը և այլն:

3. Քննարկելով «օբյեկտ» հասկացությունը փիլիսոփայական, սահմանադրական իրավական կարգավորման և պետության գործառույթների տեսության դիրքերից նկատում ենք, որ դրանցում հանրաճանաչ է այն մոտեցումը, որ հասարակական համակարգի հիմնական օբյեկտներն են՝ անհատը, հասարակությունը և պետությունը: Այդ եռմիասնական համակարգը միաժամանակ և՛ սահմանադրական կարգավորման և՛ պետության գործառութավորման օբյեկտ է: Հետևաբար, ազգային անվտանգությունը որպես հանրային իշխանական գործունեության տեսակ պետք է դիտարկել որպես պետության գործունեության այնպիսի հիմնական ուղղություն (ֆունկցիա), որի օբյեկտը հասարակական հարաբերությունների ողջ համակցությունն է: Վերջինին հատուկ ներհամակարգային տարրերն են անհատը (մարդը), հասարակությունը (ազգը), պետությունը, ՀՀ-ի դեպքում նաև սփյուռքահայությունը:

4. ՀՀ ԱԱԴ-ն պետությանն անուղղակիորեն է համարում ազգային անվտանգության օբյեկտ, բայց ունի ներքին անվտանգության ռազմավարության կառուցվածքում ներառված «Արդյունավետ պետական կառավարում» վերտառությամբ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ծրագիր: Միայն պետությանը վերաբերող ներքին սպառնալիքների շրջանակի մեջ ներառված են խիստ նեղ, սահմանափակ թվով սպառնալիքներ, այն էլ շատ զգույշ ձևակերպումներով: Որպես ազգային անվտանգության ներքին սպառնալիքներ դիտարկվում են՝ ա) արդյունավետության նվազումը, բ) բարեփոխումների գործընթացի դանդաղումը, գ) դատական իշխանության «անարդյունավետ, անաչառ, ոչ անկախ գործունեությունը»: Ներքին անվտանգության ռազմավարության ոլորտում «արդյունավետ պետական

կառավարում» ուղղությամբ ՀՀ ԱԱՌ-ն ծրագրում է իրականացնել որոշակի ոլորտների բարեփոխումներ: Դրանց մի մասը շատ ընդհանուր է, մի մասը չի վերաբերում պետական համակարգին, մնացածն էլ ազգային անվտանգության խնդիրներ չեն: Այդպիսով ՀՀ ԱԱՌ-ում քաղաքական պատճառներով, ինչպես նաև տեսական մոտեցումների թերությունների հետևանքով պետությանը վերաբերող սպառնալիքներն ու վտանգներն արտացոլված են ոչ լրիվ, ոչ համալիր կերպով: Իր թերություններով հանդերձ ՀՀ ԱԱՌ-ն մի քայլ առաջ է այլ երկրների համանման ակտերից, որովհետև այն արժարժում է պետական համակարգին վերաբերող հարցերի ավելի լայն շրջանակ: Սակայն դա չի նշանակում, որ այն ամբողջական ու համալիր է պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի և դրա ներքին սպառնալիքների բացահայտման, իմաստավորման, ամրագրման հիմնախնդրում:

5. Ազգային անվտանգության տեսաբաններն ազգային անվտանգության համակարգում պետության տեսական նկարագրման մոտեցումների հարցում ունեն թերություններ ու բացթողումներ: Տեսական անորոշություններն ու բացերը գիտական իմաստավորման, բացահայտման, համալիր մեկնաբանման կարիք ունեն, որովհետև բոլոր քննարկված տեսաբաններին բնորոշ է **անհամակարգ, դրվագային** մոտեցումը: Այդպիսով, ազգային անվտանգաբանության տեսությունը չի կարողանում լուծել բարձրացված հիմնախնդիրն իր գիտական մեթոդաբանության հիման վրա: Այս հակասության լուծման ուղին ավելի ընդհանրացված տեսությանը դիմելն է, որն ունակ կլինի լուծելու առաջադրված գիտական խնդիրն իր մեթոդաբանական ու ճանաչողական հնարավորությունների օգտագործմամբ: Քանի որ խոսքը ազգային անվտանգության օբյեկտներից մեկի՝ պետության մասին է, ուրեմն այդպիսի գիտություն կարող է ծառայել պետության և իրավունքի տեսությունը: Պետության տեսության արդեն ճանաչված, պետության ծագման, գործողության ու զարգացման հիմնական ու ընդհանուր օրինաչափությունները և ընդհանրացված կատեգորիաները հնարավորություն կտան ազգային անվտանգություն - պետություն հարաբերակցության խնդիրը գիտական տեսանկյունից դարձնել հետևողական, ամբողջական, համալիր, համակարգային:

6. Պետության վերաբերյալ առավել ամբողջական, համակարգված, բազմակողմանի և համալիր պատկերացում կարող ենք կազմել պետականագիտության մեջ մշակված, մասնավորապես՝ պետության հասկացություն, էություն և սոցիալական առաքելություն, պետության ձև, գործառույթներ, պետության կառուցակարգ կատեգորիաները ուսումնասիրելու միջոցով: Այդ կատեգորիաներն ունեն ճանաչողական մեծ ներուժ հարակից գիտական ոլորտների, ներառյալ ազգային անվտանգության տեսության համար, անմիջականորեն կապված են ազգային անվտանգության հիմնահարցերի հետ, և միայն դրանց միջոցով է հնարավոր վեր հանել ու որոշել պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի, սուբյեկտի և սպառնալիքի աղբյուրի իրական, ամբողջական տեղը և դերն ազգային անվտանգության խորապատկերում:

7. ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը չի կոնկրետացնում պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի պաշտպանության ենթակա շահերը: Քանի որ պետությունը ազգային անվտանգության օբյեկտ է, իսկ պետությանը բնութագրական հիմնական հատկանիշներն են տարածքը, բնակչությունը, հրապարակային իշխանությունը, իրավական կարգավորումը, ապա ինքնաբերաբար դրա տարրերը՝ տարածքը, բնակչությունը, ինքնիշխանությունը, կազմակերպությունը (ապարատը) վերաժվում են ազգային անվտանգության ենթաօբյեկտների:

8. Պետության էության ու սոցիալական առաքելության երկակիության շնորհիվ դրա մեջ ի սկզբանե դրված է սպառնալիքը՝ վերաժվելու վտանգի և՛ անհատի, և՛ հասարակության համար, եթե հանկարծ դրանում խախտվեն համասոցիալականի և նեղ դասակարգայինի (խմբայինի) հարաբերակցությունը: Պետականակերտության քաղաքականությունը պետք է միտված լինի պետության որպես համընդհանուր կազմակերպության անկախության և անաչառության ապահովմանը: Հակառակ դեպքում պետությունը և դրա կառավարումը կարող են առաջացնել ազգային անվտանգության մի շարք սպառնալիքներ, որոնք չեզոքացնելու համար միայն ժողովրդավարությունը բավարար չէ: Պետության էության համասոցիալական կողմերի լրիվ դրսևորման համար անհրաժեշտ է իրականացնել հատուկ կազմակերպական-

իրավական վերակառուցման ծրագիր հասարակական բազմազան շահերի բախման կիզակետում պետության անաչառությունը, անկախությունը ապահովելու համար:

9. Իդեալական վիճակում պետության ձևն ազգային անվտանգության օբյեկտ չէ: Այն վերածվում է ազգային անվտանգության օբյեկտի միայն կոնկրետ երկրում: Միևնույն ձևը մեկում կարող է վերածվել ազգային անվտանգության սպառնալիքի, իսկ մյուսում՝ ոչ, մեկում՝ դառնալ արտաքին և ներքին սպառնալիքների թիրախ, մյուսում՝ ոչ: Ամեն ինչ կախված է հասարակական-քաղաքական ներպետական իրավիճակից, պետության էության որակական կողմերի իրական դրսևորումներից, սպառնալիքների քանակական ու որակական բնութագրերից, պետության ձևի տարրերի վրա ազդող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների դրական կամ բացասական ներգործությունից:

10. Պետության գործառութավորման ոլորտում ազգային անվտանգության սպառնալիքներ կարող են լինել՝ ա) անգործությունը, երբ պետությունը չի նախատեսում ինչ որ գործառույթի իրականացումը՝ չնայած դրա հասարակական պահանջմունքն առկա է, բ) գործառույթի(ների) իրականացման անարդյունավետությունը, ձևականությունը, գ) գործառույթների հիմքում օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ ազգային հիմքերի ու գործոնների անտեսումը:

11. Պետական կառուցակարգն ինքնին ազգային անվտանգության օբյեկտ է, որովհետև ինքը պետության մարմնավորումն է, հանրային իշխանական կառուցակարգը: Պետության կառուցակարգը կարող է վերածվել ազգային անվտանգության սպառնալիքի աղբյուրի, ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ իր առանձին տարրերի բացասական որակական բնութագրերով: Պետական կառուցակարգի տարրերից նման ունակություն դրսևորելու միտում ունի **պետական կառուցակարգի ծառայողական անձնակազմը և պետական ապարատի կազմակերպման ու գործունեության սկզբունքները:**

12. Ամեն մի հասարակության ու պետության առջև կանգնած կարևորագույն, առանցքային խնդիրներից է երկրի անվտանգության ապահովումը, ինչին համապատասխան արդի պետությունն իրականացնում է ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթը, և որը պետության գործառույթների համակարգում ունի ինքնուրույն նշանակություն՝ իրեն բնորոշ օբյեկտով ու բովանդակությամբ: Ազգային

անվտանգության ապահովման գործառույթի կարևոր օբյեկտներից է պետությունը: Այդ գործառույթի իրականացման քաղաքական-իրավական հիմքն ազգային անվտանգության ռազմավարությունն է:

Հետազոտության տեսական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ ազգային անվտանգության պետական բնույթի հիմնահարցերի հետազոտությամբ խորացվել է դրա վերաբերյալ տեսական գիտելիքը և պատկերացումները, ինչը խթան կարող է հանդիսանալ այդ հարաբերությունների կարգավորման իրավական-պաշտոնական ընթացակարգերի կատարելագործման համար:

Ատենախոսության գործնական նշանակությունը կարող է դրսևորվել մի քանի ուղղություններով՝

ա) իրավաստեղծ գործունեության մեջ՝ ազգային անվտանգության հարաբերությունները կարգավորող նոր օրենսդրության մշակմամբ,

բ) իրավակիրառման մեջ՝ ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթի իրականացմանը մասնակից պետական կառույցների գործունեության արդյունավետության բարձրացմամբ,

գ) կրթաուսուցողական գործունեության մեջ՝ պետության և իրավունքի տեսություն, քաղաքագիտություն, սահմանադրական և վարչական իրավունք դասընթացների շրջանակներում թեմայի հետազոտմամբ:

Հետազոտության արդյունքների փորձարկումը: Աշխատանքը քննարկվել և հաստատվել է ՀՀ ԳԱԱ փիլիսոփայության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտում: Ատենախոսական հետազոտության արդյունքները տպագրվել են հեղինակի 6 գիտական հոդվածներում՝ հրատարակված ՀՀ ԲՈԿ-ի կողմից ընդունելի գիտական պարբերականներում:

Աշխատանքը կառուցված է հետազոտության առարկայից բխող նպատակներին ու խնդիրներին համապատասխան, կազմված է ներածությունից, երեք գլուխներից, 10 ենթագլուխներից, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից:

**ԳԼՈՒԽ 1. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆ. ՏԵՍԱԿԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՄԵԹՈԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՔԵՐԸ ԵՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ատենախոսության առաջին գլուխը կարևոր նշանակություն ունի աշխատանքի հետազոտման առարկայի գիտական խնդիրները գիտականորեն ճիշտ և հիմնավորված լուծելու համար: Նախապես որոշված հետազոտության օբյեկտը և ուսումնասիրության առարկան՝ պետությունը, միաժամանակ և՛ իրավագիտության, և՛ անվտանգաբանության դիրքերից տեսական վերլուծության ենթարկելը մեր իրականության մեջ բավականին բարդ խնդիր է: Այդ բարդությունն իր հիմքում ունի երկու հիմնական գործոն: Նախ, անվտանգաբանությունը Հայաստանում կայացող գիտական ոլորտ է, իսկ իրավագիտությունը և դրա մաս կազմող պետականագիտությունը, չնայած իրենց որոշակի կայացվածությանը, միայն վերջին շրջանում են սկսել զբաղվել անվտանգության հիմնահարցերով: Գիտական այդ երկու ոլորտների միավորումը (սինթեզումը) պետք է կատարվի լուրջ տեսական հիմքերի և հիմնավորված մեթոդների միջոցով: Որպեսզի կարողանանք հաջողությամբ լուծել հետազոտության առարկայի գիտական խնդիրները և ստանալ հավաստի արդյունքներ, անհրաժեշտ է կատարել որոշակի նախադրյալային աշխատանք: Այսինքն՝ մինչև թեմայով պայմանավորված հետազոտության առարկայի առանցքային հարցերի ուսումնասիրությանն անցնելը, անհրաժեշտ է լուծել մի շարք միջանկյալ հետազոտական խնդիրներ, որոնք նախադրյալի, հիմնավորման դեր են կատարելու հետազոտական առանցքային խնդիրն ամբողջությամբ ու համալիր լուծելու համար:

Որպես այդպիսի միջանկյալ հետազոտական խնդիրներ առաջադրվել են մի քանիսը: **Առաջին խնդիրը** հետազոտության իրականացման տեսամեթոդաբանական հիմքերն ու առանձնահատկություններն են: **Երկրորդ խնդիրը** հետազոտման օբյեկտի և առարկայի համար մեթոդաբանական-կողմնորոշիչ, ելակետային հիմնական հասկացությունների ու տերմինների (հատկապես «ազգային անվտանգություն» և դրա տեսակների) հարցն է: Առանց իրավագիտության ու անվտանգաբանության դիրքերից տերմինների ճշգրտման, դրանք ազգային առանձնահատկություններին

համապատասխանեցման, կատարվելիք գիտատեսական աշխատանքը կարող է հանգեցնել ոչ ճշգրիտ արդյունքների ու տեսական եզրակացությունների, միակողմանիության և այլն:

Նշված երկու կարևոր գիտական խնդիրների լուծումները թույլ կտան ճիշտ որոշել պետության տեղը և դերն ազգային անվտանգության և՛ տեսական, և՛ իրավաօրենսդրական, և՛ կազմակերպակառուցվածքային համակարգում, վեր հանել դրա հետ կապված ռիսկերը, հիմքեր կստեղծեն հետազոտական առարկայով պայմանավորված առանցքային հարցերին ճիշտ, համալիր, համակարգային տեսաիրավական ու գործնական լուծումներ տալու համար:

1.1. Պետության և ազգային անվտանգության տեսաիրավական հիմնախնդիրների հետազոտման գիտամեթոդական հիմքերը և առանձնահատկությունները

Գիտատեսական խնդրի հաջողությամբ ու նորովի լուծման միջոցն օգտագործվող գիտական հետազոտության մեթոդներն են: Հետազոտության մեթոդների ընտրությունը շատ կարևոր նշանակություն ունի գիտական ճանաչողության զարգացման, առաջադրված հետազոտության առարկայով պայմանավորված տեսագործնական խնդիրների լուծման, առկա տեսական բանավեճերն ու տարակարծությունները լուծելու համար: Քանի որ մեր կողմից առաջադրված հետազոտական խնդիրը միջճյուղային բնույթ ունի, ապա ակնհայտ է, որ հետազոտության ընթացքում պետք է օգտագործվեն համապատասխանաբար իմացության երկու ոլորտների՝ անվտանգաբանության և իրավագիտության հետազոտական բոլոր մեթոդները, հնարքներն ու եղանակները, որոնք թույլ կտան լուծելու առաջադրված հետազոտության առարկայի հետ կապված բոլոր վիճելի և չլուծված կամ մասամբ լուծված խնդիրները: Որպեսզի կարողանանք ցույց տալ սույն ատենախոսական հետազոտության առանձնահատկությունները և ստացված ճանաչողական արդյունքների նորույթն ու տարբերությունն արդեն գոյություն ունեցող գիտելիքից, փորձենք վեր հանել անվտանգաբանության և իրավագիտության մեջ

օգտագործվող հետազոտական մեթոդները, համադրել միմյանց հետ և առաջ քաշել հետազոտական նոր հնարքներ՝ ենթադրվող գիտական խնդիրները լուծելու համար:

Անվտանգաբանության մաս կազմող ազգային անվտանգության տեսության հետազոտման օբյեկտն ազգային անվտանգությունն է՝ որպես անհատի, հասարակության և պետության պաշտպանվածություն ներքին ու արտաքին վտանգներից, իսկ հետազոտման առարկան՝ ազգային անվտանգության մեթոդաբանական, տեսական-իրավական առումների հիմնական էական կողմերը⁷:

Ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների մոտեցումների ամփոփումը ցույց է տալիս, որ նրանք ավանդաբար օգտագործում են գիտական հետազոտության հետևյալ մեթոդները. պատմական, համեմատական, համեմատական-իրավական, ձևավական-իրավական, համակարգային, տրամաբանական-իրավաբանական, սոցիալ-իրավական, ինստիտուցիոնալ-իրավական⁸: Այլ հետազոտողներ, բացի թվարկվածներից, օգտագործում են մոդելավորման, կանխագուշակման, վիճակագրական մեթոդները, ինչպես նաև դիալեկտիկական ճանաչողության փիլիսոփայական միջոցները⁹, արժեքաբանական մոտեցումը¹⁰:

Եթե համեմատենք ազգային անվտանգաբանության վերը թվարկված հետազոտական մեթոդներն իրավագիտության մեջ օգտագործվող հետազոտման

⁷ Հետազոտման օբյեկտի և առարկայի հարաբերակցությունը Ա.Վ. Շոբոդոևան պատկերավոր կերպով ձևակերպել է այսպես. «Եթե օբյեկտն իրականությունն է, ապա առարկան դրա վերաբերյալ գիտելիքը, այն, ինչը գիտությունն ուսումնասիրում է» (այդ մասին, ինչպես նաև ազգային անվտանգաբանության հետազոտման օբյեկտի և առարկայի մասին մանրամասն տե՛ս **А.В. Шободоева** Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, из-во БГУ, 2015, С. 14.):

⁸ Տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Теоретические и правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации. Дисс. док. юр. наук. Специальность 12.00.14: административное право, финансовое право, информационное право, М., 2002, С. 9, **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Дисс. канд. юр. наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, С. 8, **Зеленков М.Ю.** Основы теории национальной безопасности / М.Ю. Зеленков.- М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2015, С. 11-13 և այլն:

⁹ Տե՛ս **Колокольцев В.А.** Обеспечение государственных интересов России в контексте национальной безопасности. Дисс. док. юр. наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, Санкт-Петербург, 2005, С. 11, **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 10-18:

¹⁰ Տե՛ս **Поздняков А.И.** Основы теории национальной безопасности. Курс Лекции. Лекция 1. Концептуальные основы национальной безопасности России// Электронное научное издание Алманах. Пространство и время. Т. 1. Вып 1.-2013, С.1: [URL:http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%202%20Vip%201/rubr3-kategoriya-smysla-st3-pozdnyakov-2013.pdf](http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%202%20Vip%201/rubr3-kategoriya-smysla-st3-pozdnyakov-2013.pdf). (վերջին մուտք՝ 23.09.2018 12:38)

միջոցների ու եղանակների հետ¹¹, ապա կտեսնենք, որ ճանաչողության երկու ոլորտների հետազոտման մեթոդները գրեթե համընկնում են: Համընկնումը պայմանավորված է նրանով, որ ճանաչողության երկու ոլորտներն էլ մտնում են գիտությունների դասակարգման մեկ խմբի մեջ, այն է՝ հասարակագիտական:

Գիտական հետազոտության մեթոդները ընդհանրապես բաժանվում են նաև համընդհանուր (կամ համափիլիսոփայական), համագիտական, մասնակի և հատուկ մեթոդների¹²: Ըստ էության, բացի հատուկ մեթոդներից, որ բնորոշ են ճանաչողության որևէ կոնկրետ ոլորտին, մնացած բոլոր հետազոտման մեթոդներն օգտագործվում են գիտության (հատկապես հասարակագիտության) գրեթե բոլոր ոլորտներում: Ընդ որում, ինչպես տեսանք, ազգային անվտանգաբանության մեջ օգտագործվող վերը թվարկված մեթոդներից մի քանիսն իրավագիտության, հատկապես՝ պետության և իրավունքի տեսության հատուկ մեթոդներից են: Ստացվեց, որ ազգային անվտանգաբանության և իրավագիտության ոլորտներում հաճախ հետազոտման հատուկ մեթոդները ևս համընկնում են¹³: Հատուկ մեթոդների համընկնումը

¹¹ Որպես կանոն իրավագիտության մեթոդաբանությամբ զբաղվում է պետության և իրավունքի տեսությունը, որում հետազոտության մեթոդները բաժանվում են 4 հիմնական խմբի. ա) համընդհանուր դիալեկտիկական-մատերիալիստական մեթոդն իր համապատասխան մոտեցումներով, բ) ընդհանուր մեթոդները, մասնավորապես՝ անալիզ, սինթեզ, ինդուկցիա, դեդուկցիա, համակարգային մեթոդը, համեմատական մեթոդը, գ) մասնավոր գիտական մեթոդները, մասնավորապես՝ իրավական որոշումների մշակման, իրավունքի նորմերի մեկնաբանման, ձևական-իրավական և այլ մեթոդները, դ) հատուկ մեթոդները՝ մաթեմատիկական, վիճակագրական, հոգեբանական, կիրքերնետիկական, կոնկրետ-սոցիոլոգիական և այլն (տե՛ս Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах / отв. ред. **М.Н. Марченко**. – 3-ое изд., перераб. И доп.- М.: Норма, 2007, С. 21-29): Մեկ այլ մոտեցման համաձայն պետության և իրավունքի տեսության, հետևաբար իրավագիտության մեթոդաբանությունը նախ ներառում է հետազոտության սկզբունքները, մասնավորապես՝ ռացիոնալություն, համակարգայնություն, դիալեկտիկական մտածողություն, բազմակարծություն, իրատեսականություն: Սկզբունքներին հաջորդում են մոտեցումները, որպես երկույթի նկարագրության ընդհանուր տեսական, մասնավորապես՝ կառուցվածքային-գործառնության, ֆենոմենոլոգիական, հերմենևտիկ, սիներգետիկ, մատերիալիստական: Երրորդ խումբը կազմում են հատուկ իրավական մեթոդները՝ մոդելավորման, համեմատական, ձևական-տրամաբանական, ձևական իրավաբանական, կոնկրետ սոցիոլոգիական, իրավական փորձարարության: Միաժամանակ օգտագործվում են ճանաչողական կոնկրետ օպերացիաներ, այն է՝ հայեցակարգայնացում, սահմանում (բնորոշում, դեֆինիցիա), դասակարգում, վերիֆիկացիա, տեսողականացում (այդ մասին մանրամասն տե՛ս Проблемы теории государства и права. / под ред. **А.В. Малько**. – М., Юрлитинформ, 2012, С. 22-27):

¹² Տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ: /ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային իրատարակություն, 2016, էջ 23:

¹³ Պետք է նկատի ունենալ, որ ազգային անվտանգության տեսությունն առանձնացնում և միավորում է քաղաքագիտական, սոցիալական, հումանիտար, նաև բնագիտական (օրինակ՝ էկոլոգիական) գիտությունների զանազան նրբերանգներ, գիտություններ, որոնք բացի իրենց հետազոտման հիմնական առարկայից զբաղվում են նաև մարդու, հասարակության, պետության անվտանգության հարցերով: Կախված հետազոտության ուղղվածությունից դրա ընթացքում օգտագործվող հատուկ մեթոդները

պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ արդի շրջանում ազգային անվտանգությունն ոչ միայն փաստական գործունեություն է իրականության մեջ, այլև մեծամասամբ իրավաբանորեն միջնորդավորված, այսինքն՝ իրավական կարգավորման ենթարկված գործունեություն է: Հետևաբար, անվտանգաբանությունն անխուսափելիորեն դիմում է նաև իրավագիտության ոլորտի հատուկ մեթոդների օգնությանը, որովհետև դրա համար հետազոտության աղբյուր են համարվում նաև օրենքները և այլ պաշտոնական պետական փաստաթղթերը, որոնք կարգավորում են ազգային անվտանգության հետ կապված հասարակական հարաբերությունները: Այս դեպքում արդեն ազգային անվտանգաբանությունը կարիք չունի մշակելու ինչ-որ յուրահատուկ մեթոդներ, այն ընդամենը պետք է օգտագործի հնարքները և մոտեցումները (մեթոդիկան), որոնք մշակվել են գիտական այլ ոլորտներում և կիրառելի են նաև ազգային անվտանգաբանության համար: Այսինքն՝ գիտական ոլորտների փոխգործակցությունը ենթադրում է նաև հետազոտության մեթոդների ընդօրինակում:

Սույն հետազոտության առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ հետազոտության առարկայի տեսական օրինաչափությունների բացահայտման ու դրա շրջանակով պայմանավորված գործնական խնդիրների լուծման համար օգտագործվել են ոչ միայն ընդհանրապես ազգային անվտանգության իրավական կարգավորման հիմնահարցերի հետազոտման հիմնական մեթոդները, այլև առաջ են քաշվել նոր մոտեցումներ կամ շեշտադրվել են հետազոտության որոշակի, արդեն հայտնի մեթոդներ՝ նոր մոտեցումներով կամ կիրառման ոլորտներով:

Առաջին մոտեցումը, որ մենք կուզենայինք շեշտադրել դա ազգային անվտանգության, ազգային անվտանգաբանության ու որևէ երկրի ազգային, ներպետական առանձնահատկությունների սերտ կապն է: Ազգային անվտանգության տեսության մեջ այս հարցը հատուկ ուշադրության չի արժանացել: Կան, իհարկե, ընդհանուր դատողություններ, որոնք փիլիսոփայական հիմք են մեր առաջարկած մոտեցման համար: Այսպես, ըստ Մ. Յու. Ջելենկովի, «ազգային անվտանգության

կարող են նաև չհամընկնել իրավագիտական առարկայով հետազոտությունների հետ: Եթե անվտանգաբանության ոլորտի հետազոտությունը զուտ հումանիտար գիտական բնույթի է՝ կապված անհատի որպես անվտանգության օբյեկտի հետ, ապա հետազոտության հատուկ մեթոդների համընկնում դժվար թե տեղի ունենա:

տեսության մեջ կիրառվում և դրա փիլիսոփայական հիմքն են կազմում իրատեսականության, պրագմատիզմի, դիալեկտիկայի գաղափարները և դիրքորոշումները: Դրանց թվում ամենից առաջ պետք է նշել գնահատականների իրատեսականությունը, օբյեկտիվությունը և կոնկրետությունը, պրակտիկայի վրա հենվելը՝ ճանաչելով վերջինի վճռական դերն ազգային անվտանգության ապահովման հարցերը քննարկելիս»¹⁴: Զարգացնելով այս հեղինակի միտքը, գտնում ենք, որ իրատեսականությունը և պրակտիկայի հաշվառման առաջնահերթությունը պահանջում են կոնկրետացնել գիտելիքի տեսական մոտեցումները նաև ըստ ազգային (երկրի, պետության) անվտանգության, դրան սպառնացող վտանգների և այլ առանձնահատկությունների դիրքերից:

Որևէ երկրի տեսական մոտեցումները և գիտական հասկացությունները, որոնք գիտությունը փորձում է մեխանիկորեն ընկալել մեկ այլ երկրում, միգուցե ընդունելի են համընդհանուր և միասնական գիտություններում, բայց ոչ ազգային անվտանգաբանության ոլորտում: Պատճառն աշխարհում առկա պետությունների, ինչպես նաև նրանց սոցիալական հիմքը կազմող բնակչության առանձնահատկություններն են: Օրինակ, ավանդաբար ազգային անվտանգաբանության մեջ բանավիճում են «ազգային անվտանգություն», «պետական անվտանգություն» հասկացությունների հարաբերակցության շուրջ և ներկայումս առաջադրված են դրա լուծման զանազան մոտեցումներ: Պետք է նկատի ունենալ, որ «ազգ» հասկացությունը և «ազգային» ածականը հասարակագիտական գրականության մեջ օգտագործվում է երկու իմաստով, առաջին՝ էթնիկ և այդ դեպքում ազգն էթնոսի զարգացման փուլերից մեկն է¹⁵, երկրորդ՝ «ազգը» երկրի բնակչությունն է, որն այդ իմաստով հոմանիշ է «ժողովուրդ» հասկացությանը: Քաղաքական իմաստով ազգի մեջ գերակշռում են քաղաքացի անհատները, որովհետև հնարավոր է նաև, որ բնակչության կառուցվածքում լինեն նաև ոչ քաղաքացիներ: Սակայն, օրինակ՝ ՌԴ-ում, այդ հարցի լուծման տեսական մոտեցումը կարող է անընդունելի լինել Հայաստանի Հանրապետության իրողությունների համար, որովհետև ՌԴ-ն բազմազգ

¹⁴ St'ya **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 16:

¹⁵ Համաձայն այդ մոտոցման էթնոսների զարգացումն սկսվել է տոհմից, անցում կատարել ցեղին, որին հաջորդել է ժողովուրդը, այնուհետև ձևավորվել է ազգը:

պետություն է, իսկ Հայաստանի Հանրապետությունը գրեթե միաէթնոս: Հետևաբար, ՀՀ ազգային անվտանգաբանությունը կարող է հիմնավորել, որ ազգային անվտանգության օբյեկտն ազգն է էթնիկ իմաստով, որովհետև պետությունը, ըստ էության, ազգային է, իսկ ՌԴ-ում նման մոտեցումն առաջացնում է բավականին բարդ իրավիճակ, տեսական տարաձայնություններ, հատկապես, որ ազգերի մի մասն այստեղ ունեն պետական ինքնությունություն, դաշնության սուբյեկտի կարգավիճակ:

Մյուս կողմից հայ ժողովուրդն ունի էական առանձնահատկություն, այն է՝ աշխարհասփյուռ վիճակը: Այդ առանձնահատկությունն ազգային անվտանգությանը հաղորդում է նոր երանգ, բովանդակություն՝ ներառելով ոչ միայն ՀՀ-ի բնակչության անվտանգության խնդիրները, այլև հայկական սփյուռքի անվտանգության խնդիրներն ու հիմնահարցերը: Ազգային այս առանձնահատկությունն ունի ոչ միայն գործնական, այլև տեսական նշանակություն, հետևաբար՝ այն պետք է դառնա Հայաստանի ազգային անվտանգության տեսության հիմնահարցերի լուծման էական հիմքերից, մոտեցումներից կամ հնարքներից մեկը:

Ազգային առանձնահատկություններից ելնելով ազգային անվտանգաբանության հիմնահարցերի իմաստավորման անհրաժեշտությունը որպես հետազոտության և տեսականացման մեթոդ, մասամբ դրված է ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության հիմքում, որն, օրինակ՝ հայապահպանությունը սփյուռքում ճանաչում է որպես ազգային անվտանգության արժեք: Հայազգի որոշ ազգային անվտանգության տեսաբաններ ևս որդեգրել են այս մոտեցումը՝ Հայաստանի համար ազգային անվտանգության օբյեկտ ճանաչելով ազգն էթնիկ իմաստով: Օրինակ՝ «Ազգային անվտանգությունը ոչ թե անձի կամ պետության, այլ ազգի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածությունն է, որը հնարավորություն է տալիս պահպանվել և զարգանալ որպես ազգ: Ապահովել ազգային անվտանգությունը նշանակում է չեզոքացնել ազգի, նրա ինքնատիպ գոյության և մրցունակ զարգացման դեմ ուղղված վտանգները: Ազգային անվտանգության համակարգի ... նպատակն է ազգին որպես հավաքականությանը սպառնացող վտանգների չեզոքացումը»¹⁶:

¹⁶ Տե՛ս Արմեն Աղայան, Նշվ. աշխատ., էջ 8:

Խնդիրը, սակայն, նշված մոտեցումը համընդհանուր՝ բոլոր գիտական խնդիրների և ազգային անվտանգության գործնական հարցերի լուծման միջոց դարձնելն է, դրա կիրառմամբ ազգային անվտանգության հիմնական հասկացությունների կառուցումը, ազգային անվտանգության հայաստանյան, տեղայնացված հայեցակարգի հիմնադրույթների ստեղծումը:

Երկրորդ մեթոդաբանական մոտեցումը, որ որդեգրված է սույն հետազոտության մեջ՝ համակարգակառուցվածքային վերլուծության մեթոդն է: Անշուշտ, այս մեթոդի կիրառումը մատնանշում են ազգային անվտանգաբանության գրեթե բոլոր տեսաբանները: Սակայն մանրագնին ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ այդ մեթոդի կիրառումը հետևողական չէ, հիմնականում վերաբերում է «ազգային անվտանգության համակարգ» հասկացությանը և դրա տարրերին¹⁷: Խնդիրը նրանում է, որ նախ հասկանանք, թե ինչ է պահանջում համակարգային վերլուծության մեթոդը և, երկրորդ, այն կիրառելուց վերլուծության ինչպիսի փուլեր պետք է անցնի հետազոտողը¹⁸: Որպեսզի համակարգային վերլուծությունը դառնա արդյունավետ, ինչի արդյունքում վեր կհանվեն երևույթին բնորոշ նոր կողմեր և դրսևորումներ, իսկ հետազոտությունը՝ ամբողջական, անհրաժեշտ է կիրառել համակարգային վերլուծության բոլոր փուլերը: Օրինակ՝ Մ. Յու. Ջելենկովն ազգային անվտանգության տեսության հիմնարար մեթոդաբանական մոտեցումը համարում է համակարգային դիտարկումը (հատկապես ազգային անվտանգություն օբյեկտների), որը ենթադրում է համակարգային որակի որոշումը և հետազոտումը, համակարգը կազմող տարրերի համակցության բացահայտումը, այդ տարրերի միջև կապերի պարզաբանումը,

¹⁷ Ազգային անվտանգությունը որպես համակարգ դիտարկելու մասին տե՛ս **Արմեն Աղայան**, Նշվ. աշխատ., էջ 42-50, *Общая теория национальной безопасности* / под. ред. **А.А. Прохожева**. изд. 2 / М.: Изд-во РАГС, 2005, С. 46-89, **Зеленков М.Ю.** Основы теории национальной безопасности / М.Ю. Зеленков.- М.: 2015, 253 С. , **А.В. Шободоева** Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, из-во БГУ, 2015, С. 54-120, **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 101, **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007. С. 29-39, *Национальная безопасность России в условиях глобализации. Геополитический подход: монография* / под ред. А.П. Кочеткова, А.В. Опалева. - М., Юнити-дана, 2016 և այլն:

¹⁸ «Համակարգի», «համակարգային վերլուծության», «համակարգերի ընդհանուր տեսության» մասին ավելի մանրամասը տե՛ս *Философский словарь*, под ред. **И.Т. Фролова**, издание пятое, М., Политиздат, 1986, С. 329, 427-429: Համակարգերի ընդհանուր տեսությունն իրենից համակարգ ներկայացնող օբյեկտների հատուկ-գիտական և տրամաբանական-մեթոդաբանական հետազոտման հայեցակարգ է, որը սերտորեն կապված է համակարգային մոտեցման հետ, համարվում է վերջինիս սկզբունքների ու մեթոդների կոնկրետացումն ու տրամաբանական արտահայտությունը: Դրա առաջին վարկածը մշակել է Բերտալանֆին, զարգացրել են այլ գիտնականներ:

համակարգի շրջակա միջավայրի հատկությունների ուսումնասիրությունը, համակարգի և շրջակա միջավայրի կապերի ու հարաբերությունների վեր հանումը¹⁹:

Մեր առաջարկությունը հանգում է նրան, որ համակարգային վերլուծությունը կիրառվի ոչ միայն ազգային անվտանգության ապահովման նկատմամբ, այլ ազգային անվտանգության օբյեկտների և հատկապես՝ պետության: Նման մոտեցումը հիմք կտա նախ պետությունը դիտարկել որպես համակարգ՝ իր բոլոր տարրերի ամբողջության մեջ և իմաստավորել այն ազգային անվտանգության դիրքերից, մյուս կողմից՝ վեր հանել ազգային անվտանգության, այսպես կոչված, պետական բոլոր սպառնալիքները: Օրինակ՝ համակարգային մեթոդի կիրառումը հնարավոր է դարձնում տրամաբանորեն կանխագուշակել ազգային անվտանգության սպառնալիքի տեսակ, որը ելնում է պետությունից, դա իր հերթին առաջ է բերում նոր հիմնահարց՝ ազգային անվտանգության սպառնալիքների սուբյեկտները: Մինչդեռ ազգային անվտանգության տեսաբանների մեծ մասն անտեսում է այդ տեսակի սպառնալիքների հիմնահարցը, իսկ ազգային անվտանգության հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը տվյալ տեսակի սպառնալիքին կա՛մ չեն անդրադառնում կա՛մ էլ փորձում են կարգավորել անուղղակի կերպով: Այդպիսով տեսական մոտեցման բացթողումը վերաձվում է գործնական թերության²⁰:

Երրորդ, ազգային անվտանգության կարևորությունը հասարակության և ազգի, պետության ռազմավարական զարգացման գործընթացի համար պահանջում է գիտական խստագույն անկողմնակալություն, անաչառություն, անկաշկանդվածություն: Իհարկե, անկողմնակալությունը և անաչառությունը գիտական հետազոտության սկզբունք է բոլոր դեպքերում և բոլոր գիտությունների համար²¹, սակայն նկատի ունենալով ազգային անվտանգության հարցերի քաղաքական բնույթը և անմիջական կապը երկրի քաղաքական ղեկավարության հետ՝ ազգային անվտանգաբանության

¹⁹ Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 17-48:

²⁰ Համակարգային մեթոդի կիրառման և դրա արդյունքների մասին տե՛ս սույն հետազոտության հետագա մասերում, հատկապես՝ 3-րդ գլխի 1-ին երկու ենթագլուխներում:

²¹ Օբյեկտիվությունը որպես ճանաչողության ամենից ընդհանուր սկզբունք պահանջում է որպեսզի գիտությունը ձգտի հասնել ճշմարտությանը, երևույթների օբյեկտիվ և անկողմնակալ արտացոլմանը: Այն հետազոտողից պահանջում է ունենալ կառուցողական-քննադատական մոտեցում, վեր կանգնել խմբակային, կուսակցական, կլանային, դասակարգային շահերից՝ հանուն գիտական ճշմարտության (տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ, ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 25):

տեսության մեջ նկատվում է որոշակի կաշկանդվածություն ազգային անվտանգության քաղաքական կողմերի, պետությունից ելնող սպառնալիքների տեսական իմաստավորման հարցում: Դա ոչ միայն մեր օրերի, այլև պատմականորեն նկատվող միտում է, որի հիմքում ընկած են և՛ օբյեկտիվ և՛ սուբյեկտիվ հանգամանքներ: Անվտանգության պատմության հարցերը հետազոտողները նկատել են, որ «անվտանգության ապահովման ոլորտում ստացված գիտական արդյունքներն իշխանությունների կողմից չեն խրախուսվել, քանի որ գիտնականների առաջարկած մոտեցումներն առաջին հերթին վերաբերվում են իշխանության արդիականացմանը, ընդ որում այն ուղղությամբ, որը նրանց չէր բավարարում»²²: Տեսության մեջ այս միտումը նկատվում է նաև մեր օրերում, ինչպես Հայաստանում, այնպես էլ այլ երկրներում, հատկապես որտեղ չեն կայացել ժողովրդավարությունը և քաղաքացիական հասարակությունը, որտեղ գիտությունը կախված է քաղաքականությունից: Օրինակ՝ ազգային անվտանգության բազմաթիվ տեսաբաններ գրեթե չեն անդրադառնում ազգային անվտանգության քաղաքական ոլորտի սպառնալիքներին կամ էլ անդրադառնում են մասամբ, թուցիկ, առանց դրանց հիմքում ընկած գործոնների բազմակողմանի, խորը, անաչառ վերլուծության: Դա, իհարկե, իր հետևանքներն է թողնում երկրների ազգային անվտանգության ռազմավարությունների ու դոկտրինների հայեցակարգային մոտեցումների վրա, որոնք շեշտադրում են ավելի շատ ազգային անվտանգության արտաքին-քաղաքական կողմերը, սպառնալիքները, վերջինների արտաքին սուբյեկտներին, քան ներքին և հատկապես պետության ներհամակարգային կողմերը՝ ազգային անվտանգության տեսանկյուններից²³:

Չորրորդ, ատենախոսական հետազոտության իրականացման ընթացքում կարևորվել է տեսական-ընդհանրացված գիտական կարգավիճակ ունեցող հիմնարար ոլորտների մեթոդաբանական կողմնորոշիչ հնարավորություններից առավել օգտվելու անհրաժեշտությունը, գիտահետազոտական խնդիրների լուծումն ազգային

²² Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 6:

²³ Օրինակ՝ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության հրապարակված տարբերակներից մեկում ընդհանուր 34 էջերից 21-ը նվիրված է ազգային անվտանգության արտաքին կողմերի նկարագրությանը (տե՛ս «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Եր., 2007, «Ամարաս» տպարան, ինչպես նաև arlis.am կայքէջում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228):

անվտանգաբանության հարթություններից այլ՝ ավելի վերացական, փիլիսոփայական ճանաչողության ոլորտ տեղափոխելու միջոցով: Այս մեթոդի օգնությանը փորձելու ենք դիմել այն դեպքերում, երբ ազգային անվտանգության տեսական հիմքերը հնարավորություն չեն տալու լուծելու գիտական խնդիրներն իր հարթության վրա:

Պետք է նկատի ունենալ, որ ազգային անվտանգության տեսությունն ունի էական առանձնահատկություն: Այն իրենից ներկայացնում է մետագիտություն, որի հիմքն այլ գիտական ոլորտներն են: «Անվտանգության բովանդակության մեծ մասն ունի սոցիալ-քաղաքական բնույթ: Նրա գլխավոր կողմնորոշիչները գտնվում են սոցիոլոգիայի, քաղաքագիտության, սոցիալական հոգեբանության, իրավաբանության, ռազմական գիտության մեջ»²⁴: Շատ հաճախ կողմնորոշիչ դեր են կատարում նաև բնագիտության որոշ ճյուղեր: Ազգային անվտանգության տեսությունը որպես մետագիտություն դիտարկելն արդիական է, բայց մետագիտությունն այստեղ պետք է հասկանալ ոչ թե որպես ավելի ընդհանրացված, տեսափիլիսոփայական գիտական մակարդակ, այլ դրանում բազմաթիվ գիտական ոլորտների ինտեգրում, կոոպերացում, իսկ դա նշանակում է, որ ազգային անվտանգության տեսությունը պետք է հաշվի նստի իր համար հիմք ծառայած այլ գիտական ոլորտների՝ իրենց հերթին մետագիտությունների հետ: Օրինակ՝ իրավագիտության մեջ այդպիսին է պետության և իրավունքի տեսությունը, որից մեկուսացված, միայն ազգային անվտանգաբանության շրջանակներում կարևոր հարցերի հետազոտումն արգելք է ազգային անվտանգության ապահովման շատ հարցերի ռացիոնալ, արդյունավետ լուծման համար: Համապատասխան գիտական ոլորտների հետ հաշվի նստելու անհրաժեշտությունն ընդունում են նաև անվտանգության տեսաբանները. «միայն գիտության համապատասխան կոնկրետ ոլորտում մասնագիտացված գիտնականները կարող են խորը և արհեստավարժորեն հետազոտել մարդու, հասարակության, պետության սոցիալ-քաղաքական, տեխնիկական, տեխնոլոգիական, տեղեկատվական և այլ խնդիրները»²⁵: Սակայն խնդիրն այն է, որ հեղինակների մեծագույն մասը երբեք հղում չի անում պետության և իրավունքի տեսության, որպես իրավագիտության ոլորտի մետագիտության վրա: Այսպես հեղինակներից մեկի մատնանշմամբ, ազգային

²⁴ Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 14:

²⁵ Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 7:

անվտանգության տեսության նկատմամբ մեթոդաբանական գործառույթ են կատարում համակարգերի ընդհանուր տեսությունը, կոնֆլիկտաբանությունը, կառավարման ընդհանուր տեսությունը²⁶:

Մեր մոտեցման առանձնահատկությունը հետևյալն է. քանի որ ազգային անվտանգության օբյեկտներ են մարդը (անհատը), հասարակությունը (ազգը) և պետությունը, որոնց արդի կարգավիճակը և կացությունը մեծամասամբ իրավագիտական խնդիր է, իսկ պետությունը, նրա ծագման, զարգացման ու գործառութավորման հիմնական և ընդհանուր օրինաչափությունները՝ պետության և իրավունքի տեսության որպես գիտության հետազոտման առարկան են, ուրեմն ազգային անվտանգության տեսության մի շարք խնդիրների լուծման բանալին գտնվում է այս գիտության մեջ, կազմում է նրա իմացության ոլորտը:

Այսպիսով՝ պետության և իրավունքի տեսությունը որպես հիմնարար, համատեսական, մեթոդաբանական, սոցիալ-կիրառական իրավական գիտություն անհրաժեշտ է դիտարկել որպես մեթոդաբանական իմացական ոլորտ՝ ազգային անվտանգության տեսության պետաիրավական կողմերի խնդիրները լուծելու համար: Որ դա կարևոր է, ցույց տանք կոնկրետ օրինակով: Ազգային անվտանգության տեսաբաններից մեկը՝ Ա. Յու. Շումիլովը, որպես «պետության անվտանգություն» և «պետական անվտանգություն» հասկացությունների համընկնման կողմնակից, տալիս է դրանց հետևյալ բնորոշումը. պետական անվտանգությունն իրավունքի նորմերով կարգավորվող հասարակական հարաբերությունների համակարգ է, որն արտահայտվում է պետության՝ որպես արդի հասարակության քաղաքական համակարգի հիմնական ինստիտուտի, արտաքին և ներքին սպառնալիքներից կենսական շահերի պաշտպանվածությամբ, ինչը հնարավորություն է տալիս նրան գործառութավորվել և զարգանալ»²⁷: Այս մոտեցումն արժանացել է Վ. Ա. Կոլոկոլցևի քննադատությանը հետևյալ ձևակերպմամբ. «այսպիսի սահմանումը բավականին ընդունելի է, սակայն այստեղ ամեն ինչ չէ, որ անվիճելի է: Մասնավորապես անհանգստություն է առաջ բերում պետությունն «արդի հասարակության քաղաքական

²⁶ Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 15: Կառավարման ընդհանուր տեսությանն այդպիսի դեր հատկացվում է այն պատճառով, որ ազգային անվտանգության սպառնալիքների ու վտանգների կանխումն անհնարին է առանց որոշակի տեղեկատվական-կառավարչական ազդեցության:

²⁷ Տե՛ս **Шумилов А.Ю.** Новый регламент ФСБ России. Справочное пособие. М., 1998, С. 34:

համակարգի հիմնական ինստիտուտի կատեգորիկ պնդումը... Ինչպես հայտնի է, Սահմանադրությունը բարձրագույն արժեք է հռչակում մարդուն, նրա իրավունքները և ազատությունները և ուրիշ ոչինչ»²⁸: Այս քննադատությունը լրիվ անհիմն է, իսկ ձևակերպումները հաստատում են, որ քննադատության հեղինակը գաղափար չունի քաղաքական համակարգի, նրա կառուցվածքային տարրերի, դրանց ու քաղաքական համակարգի, սահմանադրական կարգերի հիմունքների հարաբերակցության մասին²⁹:

«Պետությունը քաղաքական համակարգի հիմնական սուբյեկտ» դիտարկելը չի նշանակում, որ ազգային անվտանգության դիրքերից անհատ – հասարակություն – պետություն եռմիասնության մեջ առաջնահերթությունը տրվում է պետությանը: Եթե այդ պնդման մեջ ենթադրվում է առաջնահերթություն, ապա դա վերաբերում է քաղաքական կազմակերպություններին՝ կուսակցություններ, շարժումներ և այլ կազմակերպություններ, բայց ոչ անհատներին: «Պետական անվտանգություն» հասկացության բնորոշման սխալ քննադատության օրինակը հաստատում է պետության և իրավունքի տեսության ճանաչողական ունակության օգտագործման կարևորությունն ու անհրաժեշտությունը:

Պետության և իրավունքի տեսությունը մեթոդաբանական-կողմնորոշիչ գործառույթ է կատարում իրավագիտության այլ ճյուղերի համար: Սակայն այդ գիտության նման նշանակությունը չի սահմանափակվում միայն իրավագիտության ոլորտով: Պետության և իրավունքի տեսությունը մեթոդաբանական-կողմնորոշիչ նշանակություն ունի նաև այլ գիտությունների, մասնավորապես նաև ազգային անվտանգաբանության համար այն դեպքերում, երբ տեսական օրինաչափությունների բացատրությունը հնարավոր չէ կատարել առանց դրա համակարգային գիտական հիմնադրույթների օգնության: Այս տեսանկյունից պետության և իրավունքի տեսության ճանաչողական հնարավորություններն օգտագործվել են պետության համակարգային տարրերի (հասկացություն, պետության ձև, պետական ապարատ, պետության էություն և

²⁸ Տե՛ս **Колокольников В.А.** Նշվ. աշխատ. էջ 137:

²⁹ Պետության և իրավունքի տեսությունը հասարակության քաղաքական համակարգի կառուցվածքային տարրեր է դիտարկում քաղաքական համակարգի սուբյեկտներին՝ պետություն, քաղաքական կազմակերպություններ, քաղաքական իրավունքներով օժտված անձը՝ քաղաքացին, իսկ պետությունը համարվում է քաղաքական համակարգի կենտրոնական, ինքնիշխան, միավորող, կառավարող, հարկադրող միակ ուժ, տարր (տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ /ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային իրատարակություն, 2016, էջ 266):

սոցիալական առաքելություն և այլն) առավել ամբողջական, լրիվ ու բազմակողմանի ներկայացնելու համար, ինչը, ինչպես կնկատենք հետագայում, տվել է դրական արդյունք ազգային անվտանգության գիտական-տեսական և գործնական հարցերն առավել ամբողջական ու լրիվ ներկայացնելու համար:

1.2. «Ազգային անվտանգություն» հասկացությունը. պետաիրավական տեսական հիմքերի հայաստանյան առանձնահատկությունները

Հետազոտության տեսամեթոդական հիմքերի և հնարքների հարցում կողնորշվելուց հետո կարևոր է լուծել ևս մեկ առաջնային, ելակետային, կողմնորոշիչ նշանակության հարց, այն է՝ պարզել «անվտանգություն», «ազգային անվտանգություն», դրանց տեսակների, ինչպես նաև «ազգային անվտանգության» հետ կապված ու սույն հետազոտության առարկայի հիմքում ընկած մի շարք այլ հասկացություններ ու եզրույթներ, որոնք ազգային անվտանգաբանության գիտական լեզվի կմախքն են:

Հասկացությունների ու եզրույթների մեջ համակարգակազմիչ նշանակություն ունի «ազգային անվտանգություն» կատեգորիան, որը լինելով ամենից ընդհանրացվածը, նախ՝ պայմանավորում է մնացած հասկացությունների բովանդակային տարրերը, իսկ մյուս կողմից միայն դրա հայաստանյան իրողություններին համապատասխան տեղայնացված հասկացությունը կարող է ճիշտ և կայուն հիմք հանդիսանալ ազգային անվտանգության համակարգում պետության տեղը և դերը համակարգային, ամբողջական կերպով վեր հանելու համար: Այսպիսով՝ աշխատանքի այս մասի առաջին և գլխավոր խնդիրն է կառուցել «ազգային անվտանգության» տեսական, այսպես կոչված, «հայաստանյան» հասկացությունը, իսկ այնուհետև՝ դրա հիմքով հաջորդ պարագրաֆում կառուցել հիմնական այլ հասկացությունների բնորոշումները, հասկացությունները, որոնք ևս համակարգակազմիչ նշանակություն ունեն ազգային անվտանգաբանության և ազգային անվտանգության իրավական կարգավորման համար: Հետազոտական այս խնդիրները շատ կարևոր են նաև իրավական տեսանկյունից՝ իրավական որոշակիության սկզբունքի ապահովման համար: Սակայն

խնդրի կարևորությունը չի ավարտվում դրանով. այն ի վերջո ուղղված է հետազոտության առարկայի համակողմանի, տեսականորեն ճշգրիտ, օբյեկտիվ վերլուծությանը, գործնական-իրավական ճիշտ քաղաքականության մշակմանը:

«Անվտանգություն» և «ազգային անվտանգություն» հասկացություններն անվտանգաբանության և ազգային անվտանգության իրավական կարգավորման տեսության ամենաբանավեճային հիմնահարցերից են: «Անվտանգություն» հասկացության իրարից տարբերվող բնորոշումներն այնքան շատ են, որ տեսաբաններից Ս.Զ. Պավլենկոն փորձել է խնդրին մոտենալ այդ բնորոշումները դասակարգելով որոշակի խմբերում՝ ըստ ամեն մեկի տիպային առանձնահատկության: Նա իր կատարած գիտական պրպտումների արդյունքում առանձնացրել է «անվտանգություն» հասկացության 5 խումբ սահմանումներ՝ 1) անվտանգությունը անհատի, պետության, հասարակության շահերի պաշտպանվածությունն է, 2) անվտանգությունը վտանգի բացակայությունն է, 3) անվտանգությունը համակարգի յուրահատկությունն է, 4) անվտանգությունը պետական մարմինների գործունեություն է, 5) անվտանգությունը որոշակի կացություն է³⁰:

Նույն կերպ շատ բազմազան է «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը: «Ազգային անվտանգություն» կատեգորիան հայտնագործվել է ԱՄՆ-ում և հենց ամերիկացիներն են դրան հաղորդել ինչ-որ իմաստավորված բովանդակություն: Առաջինն այդ եզրույթն օգտագործել է Թ. Ռուզվելտը՝ 1904 թ. Կոնգրեսին ուղղված ուղերձում: 1947 թ. ԱՄՆ-ում ընդունվեց օրենք «Ազգային անվտանգության մասին»³¹: Այս քայլը խթանեց գիտական հետաքրքրությունը: Ազգային անվտանգության ամերիկյան տեսլականը կառուցված է XX դ. կեսերի քաղաքագետ Գ. Մորգենթաուի ուսմունքի վրա, որում ազգային անվտանգությունը հասկացվում է որպես քաղաքացիների, հասարակության, պետության անվտանգություն³²:

Համապատասխան մասնագիտական գրականության ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ «ազգային անվտանգություն» հասկացության համընկնող բնորոշումներ ևս

³⁰ См'у **Павленко С.З.** Безопасность Российского государства как политическая проблема; Дисс. док. полит. наук. М., 1998, С. 94-99; **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ. էջ., 148:

³¹ Քաղաքական-իրավական տեսություններում անվտանգության և ազգային անվտանգության հայեցակարգերի ծագման պատմական համառոտ ակնարկը տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 101-121:

³² См'у **Morgenthau Hans J.** Politics Among Nations. 4th edn., N.Y., 1967.

գրեթե չկան³³: Ռուս հեղինակ Մ. Յու. Ջելենկովն ուսումնասիրելով «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը բնութագրող առանձնահատկություններն, անվտանգության նկատմամբ մոտեցումները ըստ դրա օբյեկտների ու արդյունավետության գնահատականի, այդ հասկացության էության մեկնաբանման բազմավեկտորությունը, իրավական ակտերում «ազգային անվտանգություն» հասկացության օգտագործված իմաստները և կիրառելով բոլոր մոտեցումների (բնորոշումների) համակարգային դասակարգում, առանձնացնում է «ազգային անվտանգություն» կատեգորիայի էության ու բովանդակության մեկնաբանման յոթ հիմնական տարբերակներ.

1) ազգային անվտանգությունը հնարավոր զոհի, վտանգի օբյեկտի կամ վնասի կացությունն է և դրա ընդունակությունը պահպանել իր էությունը և հիմնական բնութագրերն արտաքին կամ բուն օբյեկտի քայքայիչ, նպատակամղված ներգործության պայմաններում,

2) ազգային անվտանգությունը համակարգային կատեգորիա է, համակարգի հատկություն՝ կառուցված կայունության, նպատակամղվածության, ինքնակարգավորման, ամբողջականության սկզբունքների վրա: Այն կոչված է պաշտպանել համակարգի նշված հատկությունները, քանի որ դրանցից որևէ մեկի քայքայումը կհանգեցնի համակարգի կործանմանը,

3) ազգային անվտանգությունն անհատի, հասարակության, պետության կենսագործունեության վճռական պայմանն է, ինչը թույլ է տալիս նրանց պահպանել և բազմապատկել իրենց նյութական և հոգևոր արժեքները,

4) ազգային անվտանգությունն իր բացարձակ արտահայտությամբ նշանակում է հասարակության կենսագործունեության նյութական և հոգևոր ոլորտների սպառնալիքների ու վտանգների բացակայության,

³³ Տե՛ս օրինակ՝ **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007. С. 10-30, **А.В. Шободоева** Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, изво БГУ, 2015, С. 15, 150-169, **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 64-97, **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Дисс. канд. юр. наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, С. 63-90, **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ. էջ 128-148, *Общая теория национальной безопасности* / под. ред. А.А. Прохожева. изд. 2 / М.: Изд-во РАГС, 2005, С. 7-13, **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ. 15:

5) բոլոր հասկացությունները կապող տարրը սպառնալիքն է՝ որպես վտանգի իրական, մարմնավորված հատկանիշ: Սպառնալիքները և պայքարը դրանց դեմ ազգային անվտանգության էությունն է,

6) ազգային անվտանգության բովանդակային կողմը ներառում է հետևյալ հիմնական եզրույթները՝ «ազգային անվտանգություն», «ազգային շահ»՝ արտահայտված կենսականորեն կարևոր շահերի միջոցով, «անհատի անվտանգություն», «պետության անվտանգություն»,

7) ազգային անվտանգությունը բարդ, բազմառում, բազմամակարդակ երևույթ է: Այն հասարակական երևույթ, տեսություն, գործընթաց, համաշխարհային գործընթացներում երկրի վիճակի ցուցիչ է³⁴:

Կարծիքներն այնքան բազմազան են, որ բոլոր տեսակետների քննարկման արդյունքում երևի թե հնարավոր չլինի պարզել ազգային անվտանգության էությունը, ինչպես դա նկատվում է շատ հեղինակների աշխատություններում: Ի վերջո, այդ խնդիրը չի մտնում այս ատենախոսության հետազոտության շրջանակի մեջ: Մեր խնդիրն է հասկանալ այդ կատեգորիան՝ Հայաստանի Հանրապետության առանձնահատկություններից ելնելով:

«Ազգային անվտանգություն» ձևակերպման պարզ մեկնաբանությունը կարող է տալ երեք նշանակություն, արդյունք:

Առաջին, ազգային անվտանգությունը ազգի, ժողովրդի, այսինքն՝ որևէ երկրի բնակչության անվտանգությունն է: Այս իմաստով անվտանգությունը, սակայն, կարող է հասկացվել երկակիորեն, կախված այն հանգամանքից, թե ինչ կառուցվածք ունի տվյալ երկրի բնակչությունն ըստ էթնիկ չափանիշի: Հնարավոր է, որ այն լինի կամ միաէթնիկ կամ բազմաէթնիկ: Տարբերությունն անվտանգության դեպքում վերածվում է էականի, քանի որ միաէթնոս բնակչության պայմաններում հասարակությունը որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ և էթնոսը համընկնում են, իսկ բազմաէթնոս բնակչության դեպքում էթնոսի(ների) և հասարակության անվտանգություններն իրարից տարբերվող շահեր են ենթադրում և, նույնիսկ, հնարավոր են դրանց շահերի հակասություններ:

³⁴ Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 25-33:

Երկրորդ, ազգային անվտանգություն նշանակում է հասարակության (համատեղ կենսագործունեության պատմականորեն ձևավորված պայմաններով միավորված մարդկանց համակցության) **անվտանգություն**: Այս դեպքում, սակայն, «հասարակություն» և «ազգ» հասկացությունները հանդես են գալիս որպես հոմանիշներ: Որպես կանոն «ազգ» հասկացությունն ունի այդ իմաստն ԱՄՆ-ում, Ֆրանսիայում, որտեղից էլ առաջացել է «ազգային անվտանգություն» բանաձևը և դրա հայեցակարգը: «Ազգային անվտանգության» ոչ միանշանակ հասկացումը պայմանավորված է «ազգ», «ազգություն» հասկացությունների մեջ տարբեր իմաստներ դնելով: Առաջին, երբ շեշտադրվում է դրանց էթնիկ իմաստը և արդյունքում ազգային անվտանգությունը մեկնաբանվում է որպես առանձին ազգի անվտանգություն, երկրորդ, երբ «ազգային անվտանգության» մեջ առաջինը հասկացվում է որպես այս կամ այն երկրին վերաբերող, անկախ դրանում ապրող ազգային կազմավորումների: Այս մոտեցումը բնութագրական է ամերիկյան և ֆրանսիական դպրոցներին, որտեղ ազգը համարվում է համաքաղաքացիություն: Այս դեպքում ազգային անվտանգությունը նույնացվում է պետականորեն կազմակերպված հասարակության անվտանգության հետ՝ իր բոլոր դրսևորումներով: Ի վերջո «ազգային անվտանգություն» եզրույթն անգլերեն «national security» բառակապակցության թարգմանությունն է, որը նշանակում է և՛ ազգային, և՛ պետական անվտանգություն: Արևմուտքում «ազգային անվտանգությունը» նույնական է «պետականին»³⁵: Հայաստանում «ազգային անվտանգություն» և «պետական անվտանգություն» հասկացությունների նույնականացումն անթույլատրելի է, որովհետև անվտանգության երեք հիմնական օբյեկտներն ու դրան համապատասխանող տեսակներն են անհատականը, հասարակականը, պետականը:

Երրորդ, ազգային անվտանգությունը պետության անվտանգությունն է, այսինքն՝ համատեղ գործերը վարելու համար ժողովրդի, ազգերի միավորման կազմակերպական-իրավական ձևի անվտանգություն: Այս դեպքում «ազգայինը» վերաժվում է «պետականի» հոմանիշ և, հետևաբար, այս մեկնաբանման

³⁵ Տե՛ս **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, С. 90-91:

կողմնակիցներն «ազգային անվտանգություն» ասելով հասկանում են պետության անվտանգություն:

«Ազգային անվտանգություն» հասկացության տառացի մեկնաբանության այս տարբերակներից եթե անցում կատարենք տեսական մեկնաբանություններին, ապա կարող ենք խճճվել, որովհետև ինչքան շատ ենք ուսումնասիրում ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների սահմանած վարկած-բնորոշումները, այնքան շատ ենք համոզվում, որ գրեթե ոչ մեկին չի հաջողվել տալ լավագույն լուծումը: Անվտանգաբանության երկու ուղղություններից՝ թե՛ արևմտյան, թե՛ հետխորհրդային (հիմնականում ռուսական) երկուսում էլ ազգային անվտանգության սահմանման խնդիրը բանավեճային է:

Արևմտյան տեսաբաններից շատերն ընդունում են «ազգային անվտանգություն» հասկացության անորոշությունը, դրա բնորոշման սահմանման բարդությունը, Ռ.Բարնետի խոսքերով ասած «մշուշոտությունը»: Ա. Ուոլֆերսը նույնիսկ եկավ եզրակացության, որ ազգային անվտանգությունը երկիմաստային խորհրդանիշ է, որը հնարավոր է, որ չունի ինչ-որ ճշգրիտ բնորոշում³⁶: Արևմտյան ազգային անվտանգաբանությունը մեծամասամբ ազգային անվտանգությունը կապում է «ազգային շահեր», «ազգային ուժեր» հասկացությունների հետ, ազգային անվտանգությունը մեկնաբանելով հիմնականում որպես ռազմական անվտանգություն ու երկրի պաշտպանություն³⁷:

Արևմտյան ազգային անվտանգաբանության մյուս առանձնահատկությունն ազգային անվտանգության արտաքին, միջազգային կողմերի շեշտադրումն է՝ թերագնահատելով անվտանգության ներքին կողմերը, ներքին կյանքի ազդեցությունը պետության վրա: Արտաքին հարաբերությունների երկու հիմնական դպրոցներից՝ «իրատեսականը» և «իդեալիստականն» իրենց բանավեճի ընթացքում կառուցեցին «ազգային անվտանգություն» հասկացության տարբեր կառույցներ, սակայն երկուսում էլ հիմնական շեշտադրումը դրվում էր անվտանգության արտաքին կողմերի վրա:

³⁶ Տե՛ս **Wolfers A.** Discord and Collaboration. Essays on International Politics. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. P. 6.

³⁷ Այսպես՝ Ու. Լիպմանը գտնում է, որ պետությունն անվտանգության վիճակում է, երբ նա չի զոհաբերում իր օրինական շահերը պատերազմից խուսափելու համար, և, երբ նա ի վիճակի է անհրաժեշտության դեպքում պաշտպանել այդ շահերը ռազմական ուժի օգտագործմամբ (տե՛ս **Lippman W.** US Foreign Policy: Shield of the Republic. Boston, 1943. P. 5):

Միայն 1990-ական թթ.-ից առաջ եկան աշխատություններ, որոնք սկսեցին հետազոտել ազգային անվտանգության ներքին կողմերը, սպառնալիքները, գործոնները³⁸, վերլուծեցին ժողովրդավարության և խաղաղության կապը³⁹, շեշտադրեցին ոչ միայն դրա ռազմական բաղադրիչը, այլև՝ ներքինը⁴⁰:

Սառը պատերազմի ավարտից հետո շատ հեղինակներ հիմնավորեցին, որ ազգային անվտանգությունը չի կարող սահմանափակվել միայն ռազմական անվտանգությամբ, ճիշտ է, երբեմն զգուշանալով, որ անվտանգության լայն մեկնաբանման դեպքում ազգային անվտանգությունը կարող է կորցնել իր հայեցակարգային ամբողջությունը⁴¹: Անվտանգաբանության ռուսական դպրոցը, ի միջիայլոց, լինելով նոր ձևավորված, ունի բավականին համակարգված, հետևողական ու տրամաբանական մոտեցումներ, որոնց որոշ տարրեր կարող են հիմք հանդիսանալ ՀՀ ազգային անվտանգության հասկացության կառուցման համար⁴²: Սակայն անվտանգաբանության ռուսական դպրոցի առանձնահատկությունը և հիմնահարցի խճճվածությունը պայմանավորված է ռուսական պետության բազմազգությամբ, ինչն առաջ է բերում «ազգ» եզրույթի տարբեր իմաստներ և այստեղ խնդրի լուծման միակ

³⁸ Տե՛ս **Russett Bruce**. Controlling the Sword: The Democratic Governance of National Security. Cambridge: Harvard University Press, 1990; **Risse-Kappen** Th. Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policies // World Politics. 1991. Vol. 43. № 4. July. P. 479-512.

³⁹ Տե՛ս **Rummel R.** Libertarianism and International Violence // Journal of Conflict Revolution. 1983. Vol. 27. № 1. P. 27-71.

⁴⁰ Օրինակ՝ Ե. Մեյն ազգային անվտանգությունը դիտարկում է երկու բաղադրիչների՝ ներքին և արտաքին միասնություն, որոնք հաճախ բախվում են միմյանց հետ (տե՛ս **May E.** National Security in American History // Rethinking Americas Security / Ed. By G. AUison and G. Treverton. N.Y.: W.W. Norton and Co., 1992. P. 104):

⁴¹ Տե՛ս **ICnorr K.** National Security Studies: Scope and Stracture of the Field // F. Trager and P. ICronenberg. National Security and American Society: Theory Process Policy. Lawrence: University of Kansas Press, 1973. P. 5-6; US National Security. A Framework for Analysis / Ed. by **D. Kaufman**, J. McICitrick: Lexindton Books, 1985. P. 4:

⁴² Խորհրդային և հետխորհրդային տարածքում ազգային անվտանգության տեսությունն անցել է զարգացման մի քանի փուլեր: Խորհրդային շրջանում ազգային անվտանգությունը փաստորեն անտեսված էր, հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացնելով միջազգային անվտանգության և «պետական անվտանգության» խնդիրների վրա (տե՛ս **Сергунин А.А.** Российская внешнеполитическая мысль: проблемы национальной и международной безопасности. Н. Новгород, 2003. С. 12): 1990-ական թթ.. օրենսդրական կարգավորումը խթանեց ազգային անվտանգության հիմնահարցերի հետազոտությունը, հիմնական հասկացությունների մշակումը, իրավական հիմքերի վերլուծությունը, տեսակների առանձնացումը: Ի տարբերություն արևմտյան անվտանգաբանության, ռուսականն ի սկզբանե աչքի է ընկնում ազգային անվտանգության օբյեկտների շրջանակի լայնությամբ և դրանց խորքային հայեցակարգայնացմամբ, ինչը երևի թե պայմանավորված է անվտանգության ոլորտում ՌԴ-ի բազում ու բարդ խնդիրների հետ:

ուղին ոչ թե գիտականն է, այլ եզրութային կոնվենցիան, համաձայնությունն «ազգ» կամ «ազգային» բառի իմաստի շուրջ:

Հետևաբար, Հայաստանի իրողությունների համար անհրաժեշտ է կառուցել ազգային անվտանգության սեփական բնորոշումը, հայ ժողովրդի ու նրա պետականության առանձնահատկությունների վրա կառուցված բնորոշումը, որում իրենց յուրահատուկ իմաստը կստանան անվտանգության բոլոր հնարավոր տեսակներն՝ ազգայինը, պետականը, հասարակականը, անհատականը, արտաքինը, ներքինը և այլն:

Ազգային անվտանգության հասկացությունը կառուցելիս պետք է նկատի ունենալ նաև մեկ այլ հանգամանք, որ պայմանավորված է սույն հետազոտության առարկայով: Ի վերջո «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը և դրա տեսակների առանձնացումը չի մտնում ատենախոսության առարկայի հետազոտական շրջանակի մեջ: «Ազգային անվտանգություն» հասկացությունն օպերացիոնալ միջոց է պետության տեղն ու դերն ազգային անվտանգություն համակարգում գնահատելու համար: Հետևաբար, սույն աշխատանքի տեսակետից հարմար է ազգային անվտանգության հասկացության այն բնորոշումը, որը կառուցված է ճիշտ հայեցակարգային հիմքերով՝ հատկապես անվտանգության օբյեկտների հարցում և հաշվի է նստում ազգային առանձնահատկությունների, հայաստանյան իրողությունների հետ: Այս տեսանկյունից հետաքրքիր կլինե՞ր օգտագործել ազգային անվտանգության այն բնորոշումը, որը սահմանված կլինե՞ր ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ: Սակայն ՀՀ ԱԱԴ-ն չունի ոչ մի բնորոշում: Դրա ներածությունը սկսվում է ազգային անվտանգության ռազմավարության բնորոշմամբ, համաձայն որի «ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգ է»⁴³:

⁴³ Տե՛ս ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն //«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Եր., 2007, «Ամարաս» տպարան, էջ 13, ինչպես նաև arlis.am կայքէջում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228:

Հիմք ընդունելով ազգային անվտանգության ռազմավարության այս բնորոշումը, վերլուծության, բաղդատման միջոցով փորձենք կառուցել ազգային անվտանգության հայաստանյան բնորոշումը:

Առաջին և կարևոր հատկանիշը, որ բնութագրական է ազգային անվտանգությանը, դա նրա օբյեկտների հարցն է: ՀՀ ԱԱՌ-ն ընդունում է այդ հարցի լուծման եռմիասնական մոտեցումը՝ անհատ, հասարակություն և պետություն⁴⁴: Սակայն այդ լուծումը պետք է ճշգրտվի, քանի որ, այսպես կոչված, հայկական անվտանգությունն ունի որոշակի առանձնահատկություններ: Հայաստանում ազգն էթնիկ իմաստով և հասարակությունը, որպես անհատների համակցություն, գրեթե համընկնում են, ի տարբերություն մի շարք այլ երկրների: Նշանակում է ազգային անվտանգության օբյեկտ է ոչ թե չեզոք համարվող հասարակությունը որպես երևույթ, այլ «հայ հասարակությունը», ազգը: Հետևաբար, ազգային անվտանգության բնորոշումը պետք է հաշվի նստի այդ առանձնահատկության հետ: Որպես դրա լուծման տեսական-դատողության ձև առաջարկում ենք օբյեկտների թվարկման շարքում «հասարակություն» եզրույթից հետո փակագծերի մեջ դնել «ազգ» եզրույթը, կստացվի «հասարակության (ազգի) պաշտպանվածություն»:

Ազգային անվտանգության օբյեկտի նման ճշգրտումը կարևոր նշանակություն ունի ազգային անվտանգության ռազմավարության գործնական խնդիրների լուծման համար, որովհետև ազգը դառնում է և՛ ազգային անվտանգության օբյեկտ, և՛ դրանից բխող քաղաքական ծրագրերի օբյեկտ: Այսպիսով՝ ազգային անվտանգության օբյեկտներ են դառնում անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, դրանով իսկ լուծվում է ՌԴ անվտանգաբանության համար այդքան խճճված «ազգային անվտանգություն» «պետական անվտանգություն» հասկացությունների հարաբերակցությունը: Այս մոտեցման հիման վրա, ըստ ազգային անվտանգության օբյեկտների, պետք է տարբերակել անվտանգության երեք տեսակներ՝ «անհատի անվտանգություն», «հասարակության (ազգի) անվտանգություն» և «պետության անվտանգություն»: Բոլոր երեքին միավորող (սինթեզող) ընդհանուր հասկացությունը «ազգային անվտանգություն»-ն է:

⁴⁴ Ազգային անվտանգության օբյեկտների մասին մանրամասն տե՛ս սույն ատենախոսության 2-րդ գլխի 1-ին երկու ենթագլուխներում:

Առաջին միջանկյալ եզրակացությունը կարելի է ձևակերպել հետևյալ բանաձևով. հայկական ազգային անվտանգության օբյեկտներ են անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը:

Ընդհանուր հասկացության մեջ «ազգային» ածականի պահպանումը պայմանավորված է հայ ազգի մեկ այլ յուրահատկությամբ, մասնավորապես՝ հայկական սփյուռքի գոյությամբ, որն արդեն հարյուրամյակներ օբյեկտիվորեն առկա իրողություն է: Հայկական սփյուռքի առկայությունն անհրաժեշտաբար պետք է արտացոլվի մեր ազգային անվտանգության հայեցակարգում, որովհետև սփյուռքի գոյությունը Հայաստանի Հանրապետության արտաքին անվտանգության հիմքերից ու պայմաններից մեկն է: Այս խնդիրը նկատի ունենալով, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, որպես պետական քաղաքականության համակարգ, ներառում է նաև այնպիսի ոլորտ, ինչպիսին է «հայ ինքնության պահպանումը»: Դրան համապատասխան ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք է ճանաչվում հայապահպանությունը⁴⁵: Այդ արժեքի բովանդակությունը ներկայացված է հետևյալ կերպ. «Հայաստանի Հանրապետությունը հետամուտ է հայ ժողովրդի ազգային ինքնության պահպանմանն ու զարգացմանը՝ հայրենիքում և սփյուռքում»: Այս արժեքի իրավական հիմքերը ՀՀ Սահմանադրության համապատասխան դրույթներն են, ամրագրված 19-րդ հոդվածում (Հայկական սփյուռքի հետ կապերը): Համաձայն այդ հոդվածի 1-ին մասի ՀՀ-ը հայկական սփյուռքի հետ իրականացնում է համակողմանի կապերի զարգացման և հայապահպանմանն ուղղված քաղաքականություն, նպաստում է հայրենադարձությանը: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի ուժով ՀՀ-ը միջազգային իրավունքի հիման վրա նպաստում է այլ պետություններում հայոց լեզվի, հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը⁴⁶:

⁴⁵ Ազգային անվտանգության ռազմավարության ձևավորմանը նվիրված շատ երկրների փաստաթղթեր սկսվում են ազգային հիմնական արժեքների թվարկմամբ ու բնութագրմամբ, իսկ այնուհետև դրանց գլխավոր սպառնալիքների բացահայտմամբ: Այդ կապակցությամբ Ա. Ուոլֆերսը գտնում է, որ «Անվտանգությունն օբյեկտիվորեն նշանակում է հիմնական արժեքների սպառնալիքների բացակայություն» (տե՛ս **Wolfers A.** Discord and Collaboration. Essays on International Politics. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. P.150):

⁴⁶ ՀՀ Սահմանադրության 2005 թ. խմբագրությունը 11-րդ հոդվածի 2-րդ մասի ձևակերպումները, որոնք վերաբերում էին սփյուռքահայությանը հետևյալ ձևակերպմամբ էին. «ՀՀ միջազգային իրավունքի սկզբունքների և նորմերի շրջանակներում նպաստում է հայկական սփյուռքի հետ կապերի

Գնահատելով ՀՀ ԱԱԴ-ի այս մոտեցումը, պետք է ասել, որ վերը բերված ձևակերպման մեջ կան նաև թերություններ: Մասնավորապես, ազգային անվտանգության սուբյեկտը միայն պետությունը չէ: Հետևաբար, հայապահպանությանը պետք է հետամուտ լինեն բոլոր սուբյեկտները (պետական և ոչ պետական), որոնք տեսականորեն և իրավաբանորեն ճանաչվում են որպես ազգային անվտանգության ապահովման ոլորտում իրավազորություն ունեցողներ:

Այսպիսով՝ հայկական-ազգային տեսանկյունից ազգային անվտանգության օբյեկտի վերաձվեց նաև սփյուռքը, որին ըստ օբյեկտի համապատասխանող անվտանգությունը կարելի է անվանել «սփյուռքի անվտանգություն»: Այն իր բնույթով լրիվ և զուտ ազգային-հայկական խնդիր է և դրա նպատակը՝ օտար միջավայրում հայ ինքնության պահպանությունն է՝ հայապահպանությունը, ինչպես նաև դրան հարակից մի շարք օժանդակող գործառույթները:

Պետք է նկատի ունենալ, որ 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունն այս հարցում արձանագրեց առաջընթաց մի շարք ուղղություններով: Եթե 2005 թ. Սահմանադրությունն օգտագործում էր հիմնականում օժանդակել, նպաստել եզրույթները, ապա գործող Սահմանադրությունն անցում կատարեց «ապահովման» միջոցով կարգավորմանը: 2015 թ. Սահմանադրությամբ ավելացան պետության պարտավորությունները հայկական սփյուռքի հետ կապերի ոլորտում. ՀՀ-ն պարտավորվում է հայկական սփյուռքի հետ իրականացնել՝ ա) համակողմանի կապերի զարգացման քաղաքականություն, բ) հայապահպանության քաղաքականություն, գ) նպաստել հայրենադարձությանը, դ) նպաստել այլ պետություններում հայոց լեզվի, հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, ե) նպաստել հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը: Այսպիսով, եթե 2005 թ. սահմանադրական տեքստից կարելի էր բխեցնել պետության 3 պոզիտիվ պարտականություն, ապա 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրության 19-րդ հոդվածից կարելի է բխեցնել 5 պոզիտիվ պարտականություն:

ամրապնդմանը, այլ պետություններում գտնվող հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը: Սահմանադրության նախկին խմբագրության այս հոդվածը պետության վրա դնում էր հետևյալ պոզիտիվ պարտականությունները. ա) նպաստել այլ պետություններում գտնվող հայկական պատմական և մշակութային արժեքների պահպանմանը, բ) նպաստել հայկական սփյուռքի հետ կապերի ամրապնդմանը, գ) նպաստել հայ կրթական և մշակութային կյանքի զարգացմանը (ենթադրվում էր սփյուռքում):

Սահմանադրական այս կարգավորումը խարսխված է հայ ժողովրդի և նրա պատմության մեզ հայտնի երկու առանձնահատկությունների վրա, այն է՝ «աշխարհասփյուռ վիճակը և Հայաստանի ու ներկայիս ՀՀ-ի տարածքային տարբերությունները, ինչի արդյունքում հայկական պատմական և մշակութային արժեքների մեծ մասը գտնվում է այլ պետությունների տարածքում»⁴⁷։ Սահմանադրական այս կարգավորումը միաժամանակ հիմք է տվել տեսաբաններին պետության վերը նշված պոզիտիվ պարտականությունները համարել պետության միջպետական մշակութային, գիտատեխնիկական և տեղեկատվական համագործակցության արտաքին գործառույթի բովանդակային տարրեր⁴⁸։

1995 և 2005 թթ. խմբագրությամբ Սահմանադրությունների 11-րդ հոդվածը խթանեց հայապահպանության արժևորումը և դրա արդյունքում 2007 թ. ընդունված ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունն այն դիտարկեց որպես ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք։ ՀՀ ԱԱԴ-ի տեսանկյունից հայապահպանությունը «հայ ժողովրդի ազգային ինքնության պահպանման ու զարգացման» քաղաքականություն է, որը պետք է իրականացվի հայրենիքում և սփյուռքում»։ Ազգային անվտանգության այս արժեքի լույսի ներքո ՀՀ ԱԱԴ-ն նախատեսում է՝

- Հայաստան-սփյուռք փոխհարաբերությունների համապարփակ հայեցակարգի մշակում ու իրականացում, սփյուռքի ներուժի համակողմանի համախմբում,
- հայագիտական ճյուղերի՝ հայոց լեզվի, գրականության, պատմության և մշակույթի՝ որպես ազգային հոգևոր ժառանգության հարատևությունն ապահովող և ազգային ինքնությունը մարմնավորող գործոնների զարգացում,
- ազգային մշակույթի համակողմանի զարգացում՝ ինքնատիպության հիմքերի պահպանմամբ և համամարդկային մշակութային արժեքների ու նվաճումների

⁴⁷ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.- Եր.։ «Իրավունք», 2010, էջ 140։

⁴⁸ Այդ գործառույթի այլ տարրերն են՝ այլ պետությունների հետ մշակութային, գիտական կապերի հաստատումը և զարգացումը, մշակութային արժեքների պահպանության համատեղ միջոցառումների իրականացումը, մասնակցությունը համաշխարհային տեղեկատվական տարածությանը (տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1։ Դասախոսություններ /ԵՊՀ.-Եր.։ Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 122)։

յուրացմամբ, արտերկրում հայկական մշակութային ժառանգության ու նվաճումների արդյունավետ ներկայացում⁴⁹:

Այդպիսի նպատակը և դրանով պայմանավորված գործառույթը՝ հայապահպանությունը, կարող է ընդգրկվել միայն «ազգային» կոչվող անվտանգության ընդհանուր հասկացությամբ: Այնպես որ հայկական ազգային անվտանգաբանության համար անընդունելի են «ազգային» և «պետական» անվտանգությունների և՛ նույնականացման, և՛ հակադրման տեսական մոտեցումները:

Տեսաբաններից Ի. Ն. Գլեբովն ընդգծում է «ազգային անվտանգություն» հասկացության մեկ այլ առավելություն. այն լինելով ապագադափարականացված՝ ունենալով միջառարկայական, միջճյուղային բնույթ՝ թույլ է տալիս իրենում միավորել անվտանգության բոլոր տեսակները, դրանով իսկ հնարավորություն է առաջանում ազգային անվտանգություն հասկացությունից օգտվել ինչպես միջազգային, այնպես էլ ներպետական իրավական կարգավորման մեջ⁵⁰:

Երկրորդ միջանկյալ եզրակացությունը, որին հանգում ենք, այն է, որ հայկական ազգային անվտանգության օբյեկտներ են ոչ միայն անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, այլև սփյուռքահայությունը:

Հաջորդ հատկանիշը, որի միջոցով պետք է ձևակերպել ազգային անվտանգություն հասկացությունը, վերաբերում է ազգային անվտանգության նպատակներին: Ազգային անվտանգության ամենապարզ բնորոշումը կարելի է ձևակերպել որպես ազգային անվտանգության օբյեկտների պաշտպանվածություն ներքին և արտաքին տարաբնույթ վտանգներից: Հարց է առաջանում, ո՞րն է ազգային անվտանգության ապահովման նպատակը՝ անվտանգությունը: Կարծես թե չի ստացվում, հենց թեկուզ տրամաբանական տեսանկյունից՝ անվտանգության ապահովման նպատակն անվտանգությունն է: Տրամաբանական կրկնաբանությունից խուսափելու համար տարբեր հեղինակներ փորձում են նպատակայնացնել ազգային անվտանգությունը:

⁴⁹ Տե՛ս ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն //«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Եր., 2007, «Ամարաս» տպարան, էջ 14, 16:

⁵⁰ Տե՛ս **Глебов И.Н.** Национальная безопасность Российской Федерации: проблемы правового регулирования. СПб.: Ун-т МВД России, 1998. - С. 10, ինչպես նաև նույն հեղինակի «Правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации». Дисс. на соиск. докт. юрид. наук. - М.: 2000, 330 С.

«Ազգային անվտանգության նպատակը պետության անկախ գոյության համար պայմանների ստեղծումն է բառի լայն իմաստով, որն ենթադրում է հիմնական սոցիալական խմբերի համար ընդունելի անձնական և նյութական ազատության ընդունելի աստիճան, տարածքային ամբողջականության, կյանքի ավանդական ոճի, ինչպես նաև հասարակական ու պետական կառույցի հիմնական ինստիտուտների, արժեքների և այլ կարևոր ատրիբուտների պահպանություն»⁵¹:

ԱՄՆ-ի ազգային անվտանգության հայեցակարգի պաշտոնական հիմքը համարվող փաստաթղթերում որպես ազգային անվտանգության կարևոր տրամաբանական-դեդուկտիվ նպատակ է դիտարկվում ազգի որպես մշակութային-պատմական, քաղաքական ընդհանրության ինքնապահպանումը, ինչն ենթադրում է պետական կարգերի, ազգային իդեալների, ավանդույթների, կենսաոճի պաշտպանություն⁵²:

Այս հարցի պարզաբանման համար փորձենք դիմել փիլիսոփայության օգնությանը, ըստ որի նպատակը՝ գիտակցության մեջ այն արդյունքի նախատեսումն է, որին հասնելուն են ուղղված գործողությունները: Նպատակն ուղղորդում և կարգավորում է գործողությունները, ներթափանցում է պրակտիկա՝ որպես ներքին օրենք, որին ենթարկված է գործող սուբյեկտի կամքը: Նպատակը պետք է համապատասխանի շրջակա աշխարհի օբյեկտիվ օրենքներին, դրա և բուն սուբյեկտի իրական հնարավորություններին: Տարբերում են հեռակա, մերձակա և անմիջական, ընդհանուր և մասնավոր, վերջնական և միջանկյալ նպատակները⁵³:

Փիլիսոփայության այս մեթոդական-կողմնորոշիչ մոտեցումների և համակարգակառուցվածքային վերլուծության կիրառմամբ փորձենք իմաստավորել ազգային անվտանգության նպատակները: Ազգային անվտանգությունը՝ որպես համակարգ, գործում է ընդհանուր հասարակական համակարգում, հետևաբար,

⁵¹ Տե՛ս **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, С. 70, **Волков Я.В.** Национальная безопасность государства Израиль: философско-политологический анализ концепции и практики применения: Дисс. ... канд. филос. наук. М., 1996 С. 19:

⁵² Տե՛ս The White House. National Security Strategy of the United States. Wash.: GPO, 1987. P. 3-4; The White House. National Security Strategy of the United States. Wash.: GPO, 1988. P. 6-7; The White House. National Security Strategy of the United States. Wash.: GPO, 1990. P. 1-3.

⁵³ Տե՛ս Философский словарь, под ред. И.Т. Фролова, изд. 5-ое, М., 1987, С. 534:

ազգային անվտանգության նպատակները պետք է համահունչ լինեն հասարակական համակարգի նպատակներին: Քանի որ հասարակական ընդհանուր նպատակների ընտրությունը հայեցողական բնույթ ունի, ուրեմն հակասականություն չառաջացնելու ու կայուն նպատակադրված գործելու համար կարող ենք փաստել, որ հասարակական նպատակներն արդի պայմաններում ամրագրվում են Սահմանադրությամբ (հիմնական օրենքով) և առաջին հերթին սահմանադրական կարգի հիմունքներում:

«Սահմանադրական կարգի հիմունքները» հետխորհրդային սահմանադրական կարգավորման հասկացություններից է: Արևմտյան առաջադեմ երկրների սահմանադրությունները որպես կանոն չեն օգտագործում այդ եզրույթը և չունեն այդպիսի անվամբ հատուկ գլուխ⁵⁴: Սահմանադրության «Սահմանադրական կարգի հիմունքներ» վերտառությամբ գլուխն իրենից ներկայացնում է որոշակի համակարգ կազմող սկզբունքների ամբողջություն, որոնք բաժանվում են 4 խմբի՝ ա) սահմանադրական կարգի հումանիստական հիմքերը, բ) պետության հիմնական բնութագրերը, գ) սահմանադրական կարգի տնտեսական-քաղաքական հիմքերը, դ) պետական իշխանության կազմակերպման հիմքերը⁵⁵:

Եթե նկատի ունենանք, որ 2-րդը և 4-րդը վերաբերում են պետությանը, ապա կարող ենք ասել, որ սահմանադրական կարգի հիմունքները վերաբերում են հասարակական համակարգի երեք հիմնական տարրերին՝ անհատին, հասարակությանը (ազգին), պետությանը, նրանց բնականոն կենսագործունեության համար անհրաժեշտ իրավական կարգավիճակի հիմքերին: Ստացվեց, որ սահմանադրական կարգի հիմունքները ներառում են և վերաբերում են հասարակական երեք հիմնական ենթահամակարգերին, որոնք իրենց հերթին ազգային անվտանգության օբյեկտներ են:

⁵⁴ Այդպիսի գլուխ չունեն ԱՄՆ-ի, ԳԴՀ-ի, Ճապոնիայի Սահմանադրությունները: Որոշ երկրների Սահմանադրություններում կան կարճ գլուխներ «Հիմնական սկզբունքներ», (Իտալիա), «Ընդհանուր դրույթներ» (Շվեյցարիա), «Ինքնիշխանության մասին» (Ֆրանսիա): Սակայն, անկախ նրանից, կան արդյո՞ք հիմնական օրենքում հատուկ գլուխներ սահմանադրական կարգերի հիմունքների մասին և ինչպես են դրանք կոչվում, նորմ սկզբունքներ, որոնք վերաբերում են սահմանադրական կարգի հիմունքներին, առկա են Սահմանադրության զանազան գլուխներում, հատուկ օրենքներում կամ ճանաչվում են քաղաքակիրթ երկրների դատական պրակտիկայի կողմից (տե՛ս **Баглай М.В., Габричидзе Б.Н.** Конституционное право Российской Федерации.-М.: Изд. Группа ИНФРА М. Кодекс, 1996, С. 98):

⁵⁵ Տե՛ս **Баглай М.В., Габричидзе Б.Н.** Конституционное право Российской Федерации.-М.: Изд. Группа ИНФРА М. Кодекс, 1996, С. 97:

Սահմանադրական կարգի հիմունքները հասարակական համակարգի ռազմավարական, ընդհանուր, վերջնական նպատակներն են, որոնք ուղղորդում և կարգավորում են հասարակական համակարգի գործունեությունը: Այսպիսով՝ արդի հասարակական իրողությունների տեսանկյունից ազգային անվտանգության նպատակները պետք է բխեն հասարակական համակարգի նպատակներից, համահունչ լինեն դրանց: Հետևաբար ազգային անվտանգությունն ինքնանպատակ չէ, այլ նպատակադրված է սահմանադրական կարգի հիմունքների կայացմանը, դրանց կայունացմանը, դրանց դեմ ուղղված քայքայիչ սպառնալիքների կանխմանը, չեզոքացմանը, վերացմանը և այլն:

Ընդհանուր հասարակական նպատակների համեմատ, ազգային անվտանգությունը միջոցներից ու պայմաններից մեկն է: Ազգային անվտանգության այս հատկության վրա շատ քիչ հեղինակներ են ուշադրություն դարձրել: «Անվտանգությունը ցանկացած համակարգի կամ ինստիտուտի գոյության կարևոր պայմաններից մեկն է: Հենց պայմանն, այլ ոչ թե նպատակը, քանի որ նպատակը պետք է լինի ինչ որ ավելի մեծ, որակապես այլ, ավելի բարձր և բովանդակային»⁵⁶: Այդպիսի «մեծ, որակապես այլ, ավելի բարձր ու բովանդակային» նպատակ կարող են ծառայել միայն և միայն սահմանադրական կարգի հիմունքները: Եթե հանկարծ ազգային անվտանգության համար պատկերացվեն այլ նպատակներ, ապա դա սահմանադրության ու ազգային անվտանգության հայեցակարգի միջև կոլիզիայի առաջացման հիմք է: Նման տեսական մոտեցումը կարող է ծնել նաև մրցակցություն սահմանադրության ու ազգային անվտանգության ռազմավարության միջև, ինչը շատ վտանգավոր երևույթ է: Այստեղից առաջանում է սահմանադրության և ազգային անվտանգության ռազմավարության հարաբերակցության հարցը:

Ամերիկացի տեսաբան Ա. Ուոլֆերսի կարծիքով, «անվտանգությունն օբյեկտիվորեն նշանակում է հիմնական արժեքներին սպառնացող վտանգների բացակայություն, իսկ սուբյեկտիվորեն՝ վախի բացակայություն, որ այդ արժեքներին

⁵⁶ St'u **Рыхтик М.И.** Безопасность в современном мире / Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире. Материалы междисциплинарного семинара / Отв. ред. К.С. Гаджиев, Г.В. Каменская, Э.Г. Соловьев. М., ИМЭМО РАН. 2003. С. 6.

իրականում ոչինչ չի սպառնում»⁵⁷: Հասարակական հիմնական արժեքներն առաջին հերթին սահմանադրական արժեքներն են, որոնք խտացված են սահմանադրական կարգի հիմունքներում և վերաբերում են պետությանը, քաղաքացիական հասարակությանը «ազգին», անհատին, սփյուռքին⁵⁸: Դա, իհարկե, չի նշանակում, որ այլ արժեքներ չեն կարող լինել անվտանգության օբյեկտ: Ուղղակի բոլոր արժեքների մեջ սահմանադրական կարգի հիմունքները՝ առաջնային, առանցքային, բարձրագույն ուժ ունեցող և կայուն են: Պետք է նկատի ունենալ, որ ազգային արժեքների և իդեալների ընկալումը, հասկացումը կոնկրետ սուբյեկտի կողմից, կոնկրետ ժամանակում եղել, կա և կլինի տարբերվող⁵⁹: Սակայն սահմանադրական կարգի հիմունքները կայուն, նորմատիվ բովանդակություն ունեցող, հետևաբար գրեթե անվիճելի և տարածայնություն չառաջացնող արժեքներ են, որոնք արժանի են դիտվելու ու հասկացվելու որպես ազգային անվտանգության նպատակներ:

Պետք է համաձայնվել Ի. Ա. Լազարևի այն կարծիքի հետ, որ լայն փիլիսոփայական իմաստով սոցիալական բնության օբյեկտների «պետության, հասարակության, սոցիալական խմբերի, մարդու, միջազգային կազմակերպությունների, միավորումների» անվտանգությունը դրանց գոյություն և կայուն առաջադիմական զարգացման հուսալիությունն է: Դրա ապահովումը ենթադրում է անցկացվող քաղաքականության և միջոցառումների պետական նպատակադրում՝ ուղղված այդ սոցիալական սուբյեկտների բուն գոյության և զարգացման համար սպառնալիքներ ստեղծող վտանգավոր վիճակների ու խորը ճգնաժամային գործընթացների կանխմանը: Պետական նպատակադրումը կոչված է խթանել քաղաքական կամքի, հասարակության ջանքերի և ռեսուրսների կոնցենտրացիան ազգային նպատակների իրականացման և ազգային շահերի

⁵⁷ Տե՛ս **Wolfers A.** Discord and Collaboration. Essays on International Politics. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. P. 150.

⁵⁸ Աշխարհի երկրների ազգային անվտանգության ռազմավարությունների մեծ մասը սկսվում է ընդհանուր արժեքների թվարկմամբ, իսկ այնուհետև վեր են հանվում դրանց գլխավոր սպառնալիքները:

⁵⁹ Տե՛ս **Рыхтик М.И.** Безопасность в современном мире // Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире. Материалы междисциплинарного семинара / Отв. ред. К.С. Гаджиев, Г.В. Каменская, Э.Г. Соловьев. М., ИМЭМО РАН. 2003. С. 6.

պաշտպանության շուրջ»⁶⁰: Այստեղ պետք է նկատի ունենալ, որ Ի. Ա. Լազարևի «պետական նպատակադրում» ձևակերպումը չի կարող չներառել սահմանադրական կարգի հիմունքները, որովհետև սահմանադրական կարգի հիմունքները ենթադրում են բոլոր հիմնական սոցիալական օբյեկտների կենսագոյության հիմնակարգերը, հետևաբար վտանգների կանխումն առաջին հերթին ենթադրում է այդ օբյեկտների վտանգավոր վիճակների չեզոքացումը: Այսպիսի պնդումն, իհարկե, չի ենթադրում, որ ազգային անվտանգությունը չի կարող ունենալ այլ «կենսականորեն կարևոր շահերը», որոնք ներառված չեն սահմանադրական կարգերի հիմունքների շրջանակի մեջ: Ուղղակի սահմանադրական կարգի հիմունքները հենց առաջին կարգի «կենսականորեն կարևոր շահեր», «ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներ» են⁶¹:

Ազգային անվտանգաբանության մեջ եզակի հեղինակներ կան, որ պետության անվտանգություն հասկացության բնորոշումը կառուցելիս փորձում են կրկնաբանությամբ սահմանազատել ինքնիշխանությունն ու տարածքային ամբողջականությունը սահմանադրական կարգի հիմունքներից⁶²: Սակայն այդ սահմանազատումը, նախ, անհրաժեշտ է երկրի պաշտպանությունն ու անվտանգությունը տարբերակելու համար, իսկ այնուհետև տրամաբանական կրկնաբանություններից խուսափելու համար: Ի վերջո տարածքը նաև պետության հատկանիշ է, ինչը գլխավոր օբյեկտ է երկրի պաշտպանության գործառույթի, այլ ոչ թե անվտանգության համար: Երկրի պաշտպանությունը և անվտանգությունը փոխկապված են, սակայն դրանց խնդիրները, իրականացման կազմակերպակառուցվածքային ձևերն էականորեն տարբերվում են: Տեսաբաններից մեկը ՌԴ ազգային անվտանգության հիմնական օբյեկտներ է համարում «սահմանադրական կարգը, ՌԴ անկախությունը, ինքնիշխանությունը, տարածքային ամբողջականությունը, ՌԴ դաշնակիցները, որոնց

⁶⁰ Տե՛ս **Лазарев И.А.** Проблемы разработки концепции национальной безопасности РФ // Проблемы глобальной безопасности. М., ИНИОН, 1995. С. 77-78 :

⁶¹ Այդ հասկացության մասին տե՛ս հաջորդ պարագրաֆում:

⁶² Տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ. Էջ 137:

պաշտպանությունը և անվտանգությունն այս կամ այն կերպ իր վրա է վերցրել Ռուսաստանը՝ միջազգային պարտավորությունների հիման վրա»⁶³:

Մանրագնին, հետևողական վերլուծության դեպքում այս դատողության մեջ կնկատենք բազմաթիվ կրկնաբանություններ: Առաջին հերթին անկախությունը, որ ներկայացված է որպես օբյեկտ, ինքնիշխանության հատկանիշ է⁶⁴: Տարածքը և դրա ամբողջականությունը, բնակչությունը պետության առաջացման բնական նախադրյալներն են, որոնք վերածվում են պետության՝ որպես ինքնիշխանի հիմնական հատկանիշների, իսկ սրանք էլ իրենց հերթին ներառված են սահմանադրական կարգի հիմունքների մեջ՝ ի դեմս ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածի, որում ամրագրված են պետության հիմնական սահմանադրական բնութագրերը, ներառյալ ինքնիշխանությունը:

Երրորդ միջանկյալ եզրակացությունն այն է, որ ազգային անվտանգության նպատակը սահմանադրական կարգի հիմունքներն են՝ որպես անհատի, հասարակության (ազգի), պետության ու սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի իրավական արտահայտություն, կամ այլ կերպ ասած «կենսականորեն կարևոր շահերի» մեջ ներառվում են նաև «սահմանադրական կարգի հիմունքները», որպես առաջնային կարգի շահեր:

Վերջին սերնդի ազգային անվտանգության ռազմավարությունները և ազգային անվտանգության արդի տեսությունն ազգային անվտանգությունը կապում են «զարգացման», «կայուն զարգացման» հետ: ՀՀ ԱԱԴ-ն «կայուն զարգացումը» դիտարկում է որպես ազգային անվտանգության պետական քաղաքականության բաղադրատարր: Տրամաբանորեն ստացվում է հետևյալ բանաձևը. ազգային անվտանգության օբյեկտների անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման համար ՀՀ-ը մշակում է քաղաքականության

⁶³ Տե՛ս **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, С. 76:

⁶⁴ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք: Երևանի պետ. համալս.-եր.: Երևանի համալս. իրատ., 2003, էջ 106-110, **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ, ԵՊՀ.-եր.: Հեղինակային իրատարակություն, 2016, էջ 71:

համակարգ՝ ի դեմս ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության⁶⁵: Այստեղ մենք տեսնում ենք նոր մոտեցում ազգային անվտանգությանը, մասնավորապես ոչ միայն կենսականորեն կարևոր շահերի մերկ պաշտպանություն, այլ անվտանգություն զարգացման միջոցով, ինչը բացարձակապես նոր հիմնարար դրույթ է ազգային անվտանգության տեսության մեջ⁶⁶: Եթե ՌԴ պաշտոնական փաստաթղթերն ազգային անվտանգության համակարգում կայուն զարգացումը դիտարկում են որպես ազգային անվտանգության նպատակներից մեկը, ապա ՀՀ-ում (տրամաբանորեն ստացվում է, այդպես) ազգային անվտանգության ապահովումը, կայուն զարգացումը, հայ ինքնության պահպանումը պետական քաղաքականության համակարգի երեք ինքնուրույն տարրեր են, այլ ոչ թե միմյանց ստորադասված հասկացություններ կամ երաշխիքներ: Ենթադրվում է, որ «կայուն զարգացումը» (որովհետև ՀՀ ԱԱԴ-ն չի բացում դրա բովանդակությունը) օգտագործված է միջազգային կազմակերպությունների էկոլոգիական ոլորտի փաստաթղթերի իմաստով:

Չորրորդ միջանկյալ եզրակացությունը կարող ենք կարճ ձևակերպել այսպես. ազգային անվտանգությունն ապահովում է անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռք կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանությունը տարաբնույթ սպառնալիքներից **հասարակական համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար: Ազգային անվտանգության ապահովումը երաշխիք է զարգացման համար, իր հերթին զարգացումն՝ ազգային անվտանգության համար (անվտանգություն զարգացման միջոցով):**

Եթե միավորենք բոլոր չորս միջանկյալ եզրակացությունները, որպես ազգային անվտանգության հատկանիշներ, կստանանք Հայաստանի պայմաններին տեսականորեն հարմարեցված «ազգային անվտանգություն» հասկացության հետևյալ

⁶⁵ ՌԴ-ի ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ևս, ի տարբերություն իր նախորդի՝ ՌԴ ազգային անվտանգության հայեցակարգի ազգային անվտանգության քաղաքականությունը կապում է «կայուն զարգացման հետ»: Սակայն ՌԴ-ում ազգային անվտանգությունը դիտարկվում է որպես «կայուն զարգացման» ապահովում (այլ նպատակների հետ միասին): Այդ նպատակը ՌԴ-ում որոշակիորեն հստակեցված է, որովհետև դեռ 1996 թ. ՌԴ նախագահն ընդունել է ՌԴ-ի կայուն զարգացման անցնելու հայեցակարգը (տե՛ս Концепция перехода Российской Федерации к устойчивому развитию: Указ президента РФ от 01.04.1996 г. № 444// СЗ РФ.- 1996, - № 15. - Ст. 1572):

⁶⁶ Տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 17:

սահմանումը. Ազգային անվտանգությունն անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի՝ ներառյալ սահմանադրական կարգի հիմունքների, պաշտպանությունն է արտաքին ու ներքին, քաղաքական, իրավական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, տեղեկատվական և այլ բնույթի իրական սպառնալիքներից՝ հասարակական ընդհանուր համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար:

1.3. Հետազոտման առարկայի համար մեթոդաբանական նշանակություն ունեցող հիմնարար հասկացությունների հիմնահարցերը

«Անվտանգության» կամ «ազգային անվտանգության» հետ կապված հիմնական հասկացությունների իմաստի բացահայտումը, դրանց բնորոշումների սահմանումն անվտանգության մեջ ավանդաբար կիրառվող հնարք է, որը ներթափանցել է նաև անվտանգության հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրության մեջ: ՌԴ «Անվտանգության մասին» 1992 թ. օրենքի 1-ին բաժնում տրվում էին «անվտանգություն», «կենսականորեն կարևոր շահեր», «անվտանգության սպառնալիքներ», «անվտանգության օբյեկտներ» և մի շարք այլ հասկացությունների իմաստները⁶⁷: ՌԴ 1997 թ. Ազգային անվտանգության հայեցակարգը 2000 թ. խմբագրության մեջ բացում էր «ազգային անվտանգություն», «Ռուսաստանի ազգային շահեր» հասկացությունները⁶⁸: «Անվտանգության մասին» ՌԴ 2010 թ. դաշնային օրենքը չունի հասկացությունների բնորոշումներ, սակայն «ՌԴ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը մինչև 2020 թ.» 1-ին բաժնում ամրագրում է մի շարք հիմնարար հասկացությունների բովանդակությունը, այն է՝ «ազգային անվտանգություն», «ազգային շահեր», «ազգային անվտանգության սպառնալիք», «ազգային ռազմավարական առաջնահերթություններ», «ազգային անվտանգության ապահովման համակարգ», «ազգային անվտանգության ապահովման ուժեր»,

⁶⁷ Ст'и Ведомости СНД и ВС РФ. 1992. № 15, ст. 769:

⁶⁸ Ст'и Указ президента РФ от 17.12.1997 г. об утверждении концепции национальной безопасности Российской Федерации, № 1300 (ред. от 10.01.2000 г.) //СПС «КОНСУЛЬТАНТПЛЮС»:

«ազգային անվտանգության ապահովման միջոցներ»⁶⁹: Տեսաբաններից ոմանք քննադատում են օրենքի այդ բացը, որն ունակ է առաջացնելու իրավական անորոշություններ⁷⁰:

ՀՀ ԱԱԴ-ը, սակայն, չի բացում, ամրագրում ազգային անվտանգության ոչ մի հասկացության բովանդակություն: Անհրաժեշտ է արդյո՞ք հիմնական հասկացությունների իմաստի բացահայտումը: Առաջին հայացքից կարող է թվալ, որ դրա կարիքը չկա, որովհետև այդ հասկացությունների քննարկումն արված է ազգային անվտանգությանը նվիրված քիչ թե շատ հայեցարգային, համակարգված գրեթե բոլոր հետազոտություններում: Հետևաբար, այստեղ նոր խոսք ասելը շատ դժվար է: Ամենաշատը, որ կարող ենք անել, դա ամբողջական-համեմատական հավաքագրումն է (կոմպիլյացիան): Սակայն կա մեկ ուրիշ խնդիր, որը դրդում է անդրադառնալ հետազոտման առարկայի հիմնական հասկացություններին: Այդ խնդիրը բխում է «ազգային անվտանգություն» հասկացության մեթոդաբանական, համակարգակազմիչ նշանակությունից:

Ամեն մի գիտական ոլորտում որևէ կատեգորիա կատարում է նման դերակատարություն: Օրինակ, իրավունքի փիլիսոփայության ու տեսության մեջ նման դերակատարությունը վերապահված է «իրավունք» հասկացությանը⁷¹: Նույն կերպ համակարգակազմիչ, կանխագուշակող, կողմնորոշիչ նշանակություն ունի նաև «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը, անկախ նրանից, թե ինչ՝ քաղաքագիտական կամ իրավագիտական ուղղվածություն ունի ազգային անվտանգության տվյալ հայեցակարգը: Հետևաբար, եթե «ազգային անվտանգությանը» սույն հետազոտության մեջ տրված բնորոշումը տարբերվում է

⁶⁹ Ст'а Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. // Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444:

⁷⁰ Տե՛ս **Ա.Բ. Շոբодоева** Նշվ. աշխատ., էջ 45:

⁷¹ «Իրավունք» հասկացության նման նշանակությունը շատ պատկերավոր արտահայտել է Վ.Ներսեսյանցը. «Ինչպես սերմի մեջ է տրված բույսի որոշակի ապագան, այնպես էլ իրավունքի հասկացության մեջ գիտական-վերացարկված (խտացված և կենտրոնացված) տեսքով բովանդակվում է որոշակի իրավաբանական տեսություն, իրավագիտության որոշակի հայեցակարգի (և տիպի) տեսական-իրավական իմաստ և բովանդակություն: Այսպիսով, եթե իրավունքի հասկացությունը խտացված իրավաբանական տեսություն է, ապա իրավաբանական տեսությունը՝ իրավունքի ծավալուն հասկացությունն է» (տե՛ս **Ներսեսյանց Վ.Ս.** Իրավունքի և պետության տեսություն, Եր., 2001, էջ 29):

մյուսներից, նշանակում է՝ ազգային անվտանգության հիմնական հասկացություններն այդ համակարգակազմիչ կատեգորիայի հայեցակարգին համապատասխան պետք է վերաիմաստավորվեն: Մենք կփորձենք քննարկման տիրույթում ընդգրկել ոչ թե բոլոր, այլ միայն սույն ատենախոսության հետազոտության առարկայով պայմանավորված կամ այդ առարկան հետազոտելիս օգտագործվող, պետության հետ կապված հասկացությունները:

Ս. Ա. Ֆոմինն ազգային անվտանգության հիմնական հասկացություններ է համարում «ազգային անվտանգություն», «ազգային անվտանգության ապահովում», «կենսականորեն կարևոր շահեր», «անվտանգության օբյեկտներ», «անվտանգություն», «վտանգ», «անվտանգության սպառնալիք», «գործոն», «ազգային ուժ», «ազգային անվտանգության սկզբունքներ», «ազգային անվտանգության համակարգ» և վերջինին թղթակցող մի շարք այլ հասկացություններ⁷²:

Ա. Վ. Շոբոդոևան ազգային անվտանգության հիմնական հասկացություններ է համարում «ազգային անվտանգություն», «ազգային ռազմավարական առաջնահերթություններ», «ազգային շահեր», «ազգային անվտանգության սպառնալիք», «ազգային անվտանգության ապահովման համակարգ», «ազգային անվտանգության ապահովման ուժեր», «ազգային անվտանգության ապահովման միջոցներ»⁷³:

Ազգային անվտանգության տեսաբաններից շատերը հիմնական հասկացությունների սահմանումների վրա են կառուցում ազգային անվտանգության իրենց հայեցակարգը⁷⁴: Հայազգի հեղինակներից Ա. Աղայանն ազգային անվտանգության եզրութաբանության վրա հատուկ չի կենտրոնացել, սակայն նրա մենագրական հետազոտության մեջ օպերացիաներ են արվում «ազգային անվտանգություն», «պետական անվտանգություն», «անվտանգության սուբյեկտ», «ազգային անվտանգության սկզբունքներ», «ազգային անվտանգության համակարգ»,

⁷² Տե՛ս **Фомин С.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 12-34:

⁷³ Տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 16-23:

⁷⁴ Տե՛ս **Зеленков М.Ю.** Նշվ. աշխատ., էջ 13, ինչպես նաև *Общая теория национальной безопасности* /под. ред. **А.А. Прохожева**. изд. 2 /М.: Изд-во РАГС, 2005, С. 13-20:

«սպառնալիք», «վտանգ», «պետություն» և այլ հասկացությունները պարզաբանելու համար⁷⁵:

Սույն ատենախոսության հետազոտական խնդիրներով և «ազգային անվտանգության» վերը բերված բնորոշման հետ կապված անհրաժեշտ ենք համարում կանգ առնել հետևյալ հասկացությունների բնորոշումների սահմանման և իմաստի բացահայտման վրա.

1) «կենսականորեն կարևոր շահ»,

2) ազգային անվտանգության «սպառնալիք», «վտանգ», «գործոն»,

3) «ազգային անվտանգության օբյեկտ» և ազգային անվտանգության տեսակներն ըստ օբյեկտների,

4) «պետություն»:

Ինչպես նկատեցիք պարզաբանման ենթակա հասկացությունների շրջանակը մեծ է: Դա պայմանավորված է հետազոտության առարկայով: Ի վերջո, բոլոր հիմնական հասկացությունների քննարկումը և դրանց բովանդակության բացահայտումն անվտանգաբանության խնդիրն է: Բացի այդ, սույն ենթագլում կվերլուծենք միայն «կենսականորեն կարևոր շահ», ազգային անվտանգության «սպառնալիք», «վտանգ», «գործոն», ազգային անվտանգության տեսակներն ըստ օբյեկտների հասկացությունները: «Ազգային անվտանգության օբյեկտ» և «պետություն» հասկացություններին կանդրադառնանք ստորև⁷⁶:

1. «Ազգային անվտանգության կենսականորեն կարևոր շահ»: Այս հասկացությունն ազգային անվտանգաբանության ոլորտում հիմնականներից մեկն է: Պետք է նկատի ունենալ, որ ՌԴ ԱԱՌ-ն խմբագրեց «ազգային շահեր» հասկացությունը, դրա տակ հասկանալով պետության ներքին և արտաքին պահանջմունքներն անհատի, հասարակության և պետության պաշտպանվածության ու կայուն զարգացման ապահովման գործում⁷⁷:

Ազգային շահերի ամենատարածված տեսական բնորոշման համաձայն «ազգային կենսականորեն կարևոր շահերը պահանջմունքների համակցություն են, որոնց

⁷⁵ Տե՛ս Արմեն Աղայան, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ:

⁷⁶ «Ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացության մասին տե՛ս սույն ատենախոսության 2-րդ գլխի 1-ին եթագլխում, իսկ «պետություն» հասկացության մասին 3-րդ գլխի 1-ին ենթագլխում:

⁷⁷ Տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 7-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444:

բավարարումը հուսալիորեն ապահովում է անհատի, հասարակության, պետության գոյությունը և առաջադեմ զարգացման հնարավորությունը»⁷⁸:

Սկզբունքորեն դեմ չլինելով այս բնորոշմանը, անհրաժեշտ է նշել, որ այն որոշակի ստուգաբանման և կոնկրետացման կարիք ունի՝ «ազգային անվտանգություն» հասկացության մեջ միավորած (սինթեզված) հատկանիշների հիմքով: Մասնավորապես, առաջին ստուգաբանությունը վերաբերում է «ազգային անվտանգության օբյեկտներին», ըստ տարածված մետեցման՝ անհատին, հասարակությանը, պետությանը: Վերևում արդեն ճշգրտեցինք, որ հայաստանյան իրողությունների պայմաններում ազգային անվտանգության օբյեկտներ են՝ անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, սփյուռքահայությունը: Հետևաբար՝ կենսականորեն կարևոր շահերը վերաբերում են անհատին, հասարակությանը (ազգին), պետությանը, ինչպես նաև սփյուռքին:

Երկրորդ ստուգաբանությունը պետք է արվի «սահմանադրական կարգի հիմունքներ» և «կենսականորեն կարևոր շահեր» հասկացությունների հարաբերակցության տեսանկյունից: «Անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահը» ավելի լայն հասկացություն է: Մեր կարծիքով այն ներառում է նաև «սահմանադրական կարգի հիմունքները», որոնք իրենցից ներկայացնում են այդ չորս օբյեկտների հիմնական առանցքային շահերը, որոշում նրանց իրավական կարգավիճակը, հետևաբար դրանք առաջնային, կենսականորեն կարևոր շահերի առաջին շերտն են, մնացած շահերի հիմքը, արմատը, բնականոն և կայուն զարգացման իրավական նախադրյալը: Հետևաբար, երկրորդ ստուգաբանությունը, որին հանգում ենք, այն է, որ «կենսականորեն կարևոր շահերի» մեջ ներառվում են սահմանադրական կարգի հիմունքները, որպես առաջնային կարգի շահեր:

Եթե փորձենք այս դիտողություններին համապատասխան կառուցել կամ տեղայնացնել քննարկվող հասկացությունը, ապա կստանանք հետևյալ բնորոշումը. «ազգային անվտանգության կենսականորեն կարևոր շահերը սահմանադրական կարգի հիմունքներով պայմանավորված պահանջմունքների համակցություն են, որոնց

⁷⁸ Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности. М., Флинта: МПСИ, 2007. С.12:

բավարարումը հուսալիորեն ապահովում է անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքահայության գոյությունը և առաջադեմ զարգացման հնարավորությունը»:

2. «Սպառնալիք», «վտանգ», «գործոն»: Սպառնալիքը (կամ հնարավոր վտանգը) սովորաբար բնորոշվում է որպես «սպառնալիքի աղբյուրի (վտանգի) և պաշտպանվող օբյեկտի փոխգործողության ընթացքում գործոնների բացասական դրսևորման իրական հնարավորություն»⁷⁹: Ազգային անվտանգության կարգավորման նախորդ տարբերակի համեմատ ՌԴ ԱԱՌ-ն խմբագրեց նաև «ազգային անվտանգության սպառնալիքներ» հասկացությունը, սահմանելով, որ ազգային անվտանգության սպառնալիքն ուղղակի կամ անուղղակի հնարավորությունն է վնաս հասցնել քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքներին, ազատություններին, կյանքի արժանապատիվ որակին և մակարդակին, ինքնիշխանությանը, տարածքային ամբողջականությանը, ՌԴ կայուն զարգացմանը, պետության պաշտպանությանը և անվտանգությանը⁸⁰: Այս պաշտոնական բնորոշումից բացի, անշուշտ, տեսական գրականության մեջ կան ազգային անվտանգության սպառնալիքների այլ բնորոշումներ և դրանցից ամենահաջողվածը ու Հայաստանի առանձնահատկություններին համապատասխանող պետք է ճանաչել հետևյալ բնորոշումը. «ազգային անվտանգության սպառնալիքը պայմանների ու գործոնների համակցություն է, որը ստեղծում է վտանգ ազգի և դրա գործառույթային բաղադրատարրերի՝ անհատի, հասարակության և պետության կենսականորեն կարևոր շահերի համար⁸¹: Եթե այս բնորոշումները տեղայնացնենք ազգային անվտանգության վերը պարզորոշված օբյեկտների նկատմամբ, ապա կստանանք հետևյալ սահմանումը. անվտանգության սպառնալիքը՝ պայմանների ու գործոնների համակցություն է, որը ստեղծում է վտանգներ՝ անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի (ներառյալ սահմանադրական կարգի հիմունքների) համար:

⁷⁹ Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности. М., Флинта: МПСИ, 2007. С. 14:

⁸⁰ Տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 7-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, отредактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444:

⁸¹ Տե՛ս Основы национальной безопасности / **Л.А. Михайлов** и др., под ред. Л.А. Михайлова.- 2-е изд., испр.- М.: Академия, 2014, С. 31:

Բնորոշման առանցքը «գործոն» է (լատիներեն factor բառի համարժեքը): Գործոնն ինչ-որ գործընթացի, երևույթի պատճառը, շարժիչ ուժն է, որը որոշում է դրա բնութագիրը կամ առանձին գծերը: Վտանգին ուղեկցող գործոնների բացասական դրսևորման հետևանքները նշելու համար օգտագործում են «վնաս», «ռիսկ» հասկացությունները⁸²:

Հետազոտության առարկայի տեսանկյունից սպառնալիքի հասկացությունը շատ կարևոր չէ, որովհետև դրանում ընդամենը տեղադրեցինք մեր կողմից առաջադրված և մեր ժողովրդի առանձնահատկություններով պայմանավորված ազգային անվտանգության օբյեկտները: Շատ ավելի կարևոր է ազգային անվտանգության սպառնալիքների դասակարգումը հատկապես՝ պետության հետ կապված սպառնալիքների վեր հանումը⁸³:

3. «Ազգային անվտանգության տեսակներն ըստ օբյեկտի և ոլորտների»:

Ազգային անվտանգության տեսության մեջ ընդունված մոտեցումներից է դրա տեսակների դասակարգումը, դրա որոշակի ոլորտների առանձնացումը: Այս հարցում ևս ազգային անվտանգության տեսության մեջ չկա միասնական մոտեցում: Կան դասակարգման բազմաթիվ տարբերակներ և նույնիսկ մոտեցումներ, որոնց համաձայն գոյություն ունեն ազգային անվտանգության անվերջ տեսակներ, որովհետև դասակարգման հիմքում դրվում են հասարակության գործունեության ոլորտները, որոնք բազմազան են⁸⁴: Այս մոտեցումը համարելով ոչ բավարար չափով հիմնավորված, մենք կողմնակից ենք այն տեսաբանների տարբերակներին, ովքեր օրինակ ՌԴ-ի համար՝ հետևելով իրենց օրենսդրությանը, առաջարկում են ազգային անվտանգության տեսակների դասակարգման մեկ հիմք՝ ըստ օբյեկտների, այն է՝ անհատի անվտանգություն, հասարակության անվտանգություն, պետության անվտանգություն⁸⁵: Այս դասակարգման կողմնակից հեղինակները չեն ընդունում որևէ

⁸² Տե՛ս **Фомин С.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 15:

⁸³ Այդ սպառնալիքների մասին տե՛ս սույն աշխատանքի 3-րդ գլխի 2-րդ ու 3-րդ ենթագլուխներում:

⁸⁴ Օրինակ՝ ներկայումս արդեն առանձնացնում են անվտանգության այնպիսի տեսակներ, ինչպիսիք են գենետիկ, ինտելեկտուալ և այլն, ընդ որում առանց հստակ նշելու այն չափանիշները, որով կատարվել է ազգային անվտանգության տեսակների այդ դասակարգումը (տե՛ս՝ **Возженников А.В.** Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. М., 2000, С. 69):

⁸⁵ Տե՛ս օրինակ **Колокольников В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 148:

այլ չափանիշ անվտանգության տեսակների դասակարգման համար, քանի որ չկան դրա ո՛չ տեսական, ո՛չ էլ իրավաօրենսդրական նախադրյալները:

Հիմք ընդունելով այս մոտեցումը և որպես դասակարգման չափանիշ ընտրելով ազգային անվտանգության օբյեկտները, մենք առաջարկում ենք հայ իրականությանը համապատասխանող ազգային անվտանգության հետևյալ տեսակները՝ անհատի անվտանգությունը, հասարակության (ազգի) անվտանգությունը, պետության անվտանգությունը, սփյուռքի անվտանգությունը: Այս դասակարգման չափանիշը ընտրված է գիտական մոտեցման վրա՝ այն է ազգային անվտանգության օբյեկտները, մյուս կողմից նման դասակարգման համար, ճիշտ է ոչ հստակ, բայց հիմքեր է տալիս ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը:

Քանի որ հասարակական ամբողջական համակարգը կառուցվածքային առումով իրենից ներկայացնում է համապատասխան ենթահամակարգերի կենսագործունեություն, մասնավորապես՝ քաղաքական և իրավական համակարգեր, տնտեսություն⁸⁶, սոցիալական ոլորտ, հոգևոր-մշակութային ոլորտ, էկոլոգիական և տեղեկատվական ոլորտներ, ուրեմն հասարակական համակարգի բոլոր ոլորտներին ուղղված են որոշակի սպառնալիքներ: Սպառնալիքների աղբյուրը կարող է լինել արտաքին և ներքին, հետևաբար ըստ այդ չափանիշի նպատակահարմար է տարբերակել ներքին և արտաքին անվտանգությունները: Կախված նրանից, թե հասարակական կենսագործունեության որ ոլորտին (ենթահամակարգին) են ուղղված սպառնալիքները, կարող ենք առանձնացնել անվտանգության քաղաքական (պետական), իրավական, հոգևոր-մշակութային էկոլոգիական, տեղեկատվական ոլորտները (հնարավոր է նաև անվտանգության տեսակները): Այս դասակարգման չափանիշը վերցված է ազգային անվտանգաբանության մեջ ընդունված մոտեցումներից⁸⁷: Սակայն որոշակիորեն ճշգրտված է՝ ելնելով հասարակական համակարգի կառուցվածքային պատկերացումների վերաբերյալ նոր մոտեցումներից:

⁸⁶ Տնտեսական անվտանգության մասին տե՛ս **Чапчиков С.Ю.** Теоретико-правовые аспекты защиты экономической безопасности Российской Федерации как функции государства. Автореф. дис канд. юрид. наук по специальности 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве. – М., 2006, С. 26

⁸⁷ Տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 149:

**ԳԼՈՒԽ 2. ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳՈՒՄ.
ՏԵՍԱԿԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՄԱՆ ՓՈՐՁԻ
ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Աշխատանքի այս գլխի հետազոտական խնդիրն է քննարկել և պարզել ազգային անվտանգության և պետության հարաբերակցության հիմնահարցը: Խնդրի էությունը կայանում է նրանում, որ ազգային անվտանգության տեսության մեջ պետության ու ազգային անվտանգության հարաբերակցության հարցը չունի միանշանակ լուծում: Ազգային անվտանգության տեսության մեջ ազգային անվտանգության՝ որպես հասարակական գործունեության տեսակի և պետության՝ որպես համընդհանուր քաղաքական կազմակերպության հարաբերակցության հարցում միանշանակ է միայն այն մոտեցումը, որ պետությունը ազգային անվտանգության հիմնական սուբյեկտն է: Տարածայնությունների մեծ մասը վերաբերում է «ազգային անվտանգություն» և «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունների հարաբերակցությանը, վերջինի ընդգրկման տիրույթին պետության մասով, այսինքն՝ համարվում է պետությունը ազգային անվտանգության օբյեկտ, թե՛ ոչ:

Այլ կերպ ասած ատենախոսության այս գլխի հետազոտական խնդիրը պետության ու ազգային անվտանգության հարաբերակցությունն է, վերջինիս տեղը և դերն ազգային անվտանգության համակարգում, նախ՝ տեսական, այնուհետև՝ իրավաօրենսդրական մակարդակում: Այս խնդրից բխում են որոշակի հարցադրումներ, մասնավորապես՝ պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի վերաբերյալ ինչպիսի՞ տեսական մոտեցումներ գոյություն ունեն, հարաբերությունների այդ ոլորտում իրավական կարգավորման ի՞նչ փորձ ունի Հայաստանի իրավական համակարգը:

Տեսական այս խնդիրներն ու հարցադրումները պարզելու համար առաջին հերթին փորձենք քննարկել «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունը փիլիսոփայական և իրավագիտական դիրքերից, ստացված արդյունքները համադրենք «ազգային անվտանգություն» հասկացության պետաիրավական իմաստի հետ, վեր հանենք ազգային անվտանգության օբյեկտները և պետության՝ որպես ազգային

անվտանգության օբյեկտի պաշտպանության ենթակա կենսականորեն կարևոր շահերը: Բացի տեսական մակարդակում ուսումնասիրությունից կարիք կա նաև վերը բարձրացված հետազոտական խնդիրների տեսանկյունից դիտարկել և վերլուծել ազգային անվտանգությանը վերաբերող պաշտոնական փաստաթղթերը:

2.1. «Օբյեկտ» և «ազգային անվտանգություն» հասկացությունների համընդհանուր իմաստը և հարաբերակցությունը

Անվտանգության՝ որպես իմացության ոլորտի, հիմնական հասկացություններից է «անվտանգության օբյեկտը»: Այս հասկացության վերաբերյալ տեսական գրականության հատուկ ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դրա իմաստը հատկապես քաղաքագիտական ուղղվածություն ունեցող գիտական աշխատանքներում չունի միասնական, համընդհանուր ճանաչում: Գրականության մեջ հանդիպում են «անվտանգության օբյեկտ» հասկացության իրարից էականորեն տարբերվող իմաստներ: Այսպես՝ «ազգային անվտանգության համակարգի օբյեկտները վտանգներն են»⁸⁸: Մեկ այլ մոտեցման համաձայն ազգային անվտանգության ապահովման օբյեկտն «ազգային հարստությունն» է, իսկ ազգային անվտանգությունը՝ դրա պաշտպանվածությունը⁸⁹: Մեկ այլ հեղինակ ազգային անվտանգության օբյեկտ է դիտարկում սահմանադրական կարգը, պետական ինքնիշխանությունը, մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները⁹⁰: Կան նաև տեսակետներ, որ

⁸⁸ Տե՛ս **Արմեն Աղայան**, Նշվ. աշխատ., էջ 9:

⁸⁹ Տե՛ս **Поздняков А.И.** Основы теории национальной безопасности. Курс Лекции. Лекция 1. Концептуальные основы национальной безопасности России //Электронное научное издание Алманах. Пространство и время. Т. 1. Вып 1.-2013. URL:<http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%202%20Vip%201/rubr3-kategoriya-smysla-st3-pozdnyakov-2013.pdf>. (վերջին մուտք՝ 23.09.2018 12:38)

⁹⁰ Տե՛ս **Кардашова И.Б.** Укрепление конституционных основ национальной безопасности Российской Федерации//Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации.- 2013.- № 5(37).- С. 24: Նույն տեսակետն է պաշտպանում նաև Ա. Վ. Շոբոդոևան (տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 16):

«ազգային անվտանգության օբյեկտն ազգն է»⁹¹, կամ ազգային անվտանգության օբյեկտներ են հասարակությունը, պետությունը, մարդը⁹²:

Ինչպես նկատում ենք ազգային անվտանգության տեսության մեջ «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունը մեկնաբանվում է այնքան տարբերվող բովանդակություններով, որ դրանց միջև ընդհանուր եզրեր գտնելը գրեթե հնարավոր չէ: Նշանակում է պետք է որդեգրել այնպիսի մեթոդաբանական մոտեցում, որով հնարավոր կլինի տալ «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացության պատշաճ տեսական բնորոշումը և հաղթահարել տեսական տարաձայնությունները:

Կարծում ենք որ այս գիտական խնդրի լուծման միջոցն երկու հիմնական հասկացությունների՝ «ազգային անվտանգություն» և «օբյեկտ» տեսական բովանդակության ճշգրտումն ու դրանց համադրումն է: Հետազոտական այս միջոցի ընտրությունը հնարավորություն կտա նախ միանգամից բացառելու ոչ հետևողական տեսական մոտեցումներն «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացության մեկնաբանման վարկածների շրջանակից, իսկ մյուս կողմից՝ ճշգրտելու հիմնականում գիտական համարվող տարբերակները:

Եզրութային հստակությունը, միասնականությունը, դրանց գիտականությունը կարևոր տեսագործնական նշանակություն ունեն: Ազգային անվտանգությանը նվիրված է հսկայական քանակով գրականություն, սակայն այդ հետազոտություններում չկա «եզրութաբանական միօրինակություն, համալիր մոտեցում: Հետևաբար, առաջացել է ազգային անվտանգության տեսական հարցերի լուսաբանման միասնական մեթոդաբանական դիրքերը ձևակերպելու հրատապ խնդիրը, ինչն անկասակած, կօգնի մշակել ոլորտի նորմատիվ իրավական ակտերը, որոնք պետք է հենվեն հստակ, տեսականորեն հիմնավորված բնորոշումների վրա»⁹³:

⁹¹ Տե՛ս **Кольев А.Н.** Нация и государство. Теория консервативной реконструкции.- М., Логос, 2005, С. 491:

⁹² Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007. С.10, 30, **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 36-37; **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Диссертация на соискание ученой степенн кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, С. 64-97:

⁹³ Տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 13:

Մինչ «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությանն անդրադառնալը փորձենք կողմնորոշվել «անվտանգություն» և «ազգային անվտանգություն» հասկացությունների տարաբնույթ իմաստներում: Մարդկության պատմության ընթացքում անվտանգության հարցերի հետազոտությունն իրականացրած հեղինակները վկայում են, որ «անվտանգությունը» բավականին լայն երևույթ է: «Արդի պայմաններում արտասահմանյան և հայրենական գիտության մեջ անվտանգությունը բնութագրվում է որպես՝

- անհատին, հասարակությանը, պետությանը սպառնացող վտանգների բացակայություն,
- մարդկանց արժանապատիվ կյանքի, նրանց պահանջմունքների ու շահերի բավարարման համար պայմանների առկայություն,
- հասարակության կայուն կացությունը, դրա որակական որոշակիությունը, կայուն և առաջադիմական զարգացումը միջազգային հարաբերությունների համակարգում,
- հասարակության հատկությունը պահպանել իր ամբողջականությունը, հարաբերական ինքնուրույնությունն ու կայունությունը, զարգացման ընդունակությունը,
- գործունեության տեսակ կամ միջոցառումների համակարգ՝ ուղղված վտանգների հաղթահարմանը⁹⁴:

Այսպիսով «անվտանգություն» հասկացությունը բազմակողմ ու բազմիմաստ է: Այդ բազմիմաստության մեջ կողմնորոշվելու համար միանշանակ պետք է համաձայնվել Ա.Վ. Շոբոդոևայի այն դիտողության հետ, որ անվտանգություն հասկացությունը կոնկրետ իմաստային նշանակություն է ձեռք բերում կապված օբյեկտի ճշգրտման կամ մարդկային գործունեության ոլորտի հետ⁹⁵: Հետևաբար այս հեղինակն առաջարկում է ելնել նրանից, որ «անվտանգությունը» սեռային է «ազգային անվտանգություն» հասկացության համար, որն այս կամ այն ձևով ծագում է որպես սոցիալական իրականության երևույթ ազգի, ժողովրդի, պետության առաջացման հետ միասին⁹⁶: Զարգացնելով այս միտքը՝ կարելի է եզրակացնել, որ պետության և իրավունքի

⁹⁴ Տե՛ս **Сацута А.А.** Национальная безопасность как социальное явление: Современная парадигма //Вестник военного университета.-, 2007. № 3. [http://www.naukaxxi.ru/materials/14:\(վերջին մուտք՝ 10.08.2018 15:42\)](http://www.naukaxxi.ru/materials/14:(վերջին մուտք՝ 10.08.2018 15:42))

⁹⁵ Տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 13:

⁹⁶ Տե՛ս **А.В. Шободоева** Նույն տեղում:

տեսության դիրքերից արդի ժամանակաշրջանում ազգային անվտանգությունը հասարակական (պետական-հանրային) գործունեության տեսակ է, որն իրականացվում է համապատասխան սուբյեկտների կողմից (հանրային-պետական և հասարակական):

Այդ գործունեության իրականացումը երկրի համար ռազմավարական նշանակություն ունեցող խնդիր է: Տեսաբանների կարծիքով ակնհայտ է, որ «մարդու և հասարակության զարգացման պայմաններից մեկը համարվում է «երկրի անվտանգությունը (հոմանիշ է «ազգային անվտանգությանը»): Այն կոնկրետ պատմական և բնական պայմաններում առաջադիմական զարգացումն ապահովող հասարակական հարաբերությունների որակական կացության պաշտպանվածությունն է վտանգներից, որոնց ծագման աղբյուրներ են ներքին ու արտաքին հակասությունները⁹⁷: Բայց միաժամանակ արդի շրջանում հանրային-իշխանական ապարատի գործունեության հիմնական ձևն իրավականն է: Հետևաբար, ազգային անվտանգության ապահովումը որպես գործունեություն միջնորդավորվում է համապատասխան իրավական ինստիտուտի՝ իրավական նորմերի համակցության միջոցով: Իրավունքի համակարգի ճյուղերի և ինստիտուտների բաժանման չափանիշների կիրառման հիմքով ազգային անվտանգությունը վարչական իրավունքի ճյուղի հատուկ ինստիտուտ է, որը կարգավորում է ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի պետական կառավարման մարմինների համակցության, դրանց լիազորությունների, օրինականության ապահովման եղանակների հարաբերությունները:

Որպես գիտություն՝ «ազգային անվտանգաբանության» գլխավոր չափորոշիչները գտնվում են սոցիոլոգիայում, քաղաքագիտությունում, և առաջին հերթին, իրավագիտության մեջ: «Ամենից առաջ այդ տեսությունը-, ըստ Ի. Բ. Կարդաշովայի, պետք է հենվի ամբողջական իրավական համակարգի վրա, ինչը թույլ կտա նրան ադեկվատ արտացոլել երկրում ընթացող սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական փոփոխությունները՝ ապահովելով ազգային անվտանգության անհրաժեշտ

⁹⁷ См'и **Степашин С.В.** Безопасность человека и общества /политико-правовые вопросы/: Монография. СПб. Юридический ин-т МВД России, 1994, С. 6:

մակարդակը»⁹⁸: Սակայն լինելով վարչական իրավունքի ինստիտուտ և վարչական իրավունքի գիտության մաս՝ ազգային անվտանգությունը և դրա վերաբերյալ գիտությունն «իր բովանդակությամբ արտացոլում է իրավունքի զանազան ճյուղերի և համապատասխանաբար գիտությունների փոխկապվածությունը»⁹⁹:

Ա. Վ. Շոբոդոևայի դիտարկումների համաձայն պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի, դրա տարրերի վերաբերյալ հիմնային, մեթոդաբանական-կողմնորոշիչ պատկերացումները վերցվում են պետության և իրավունքի տեսությունից, բայց միաժամանակ ազգային անվտանգաբանությունը կապված է իրավագիտության մի շարք այլ ոլորտների հետ, օրինակ՝ քրեական դատավարության, սահմանադրական իրավունքի, քրեական իրավունքի և այլն: Հետևաբար ազգային անվտանգաբանությունն իր գիտական կարգավիճակով միջճյուղային-ոլորտային համալիր տեսություն է:

Ա. Բ. Լոգունովի տեսանկյունից ազգային անվտանգության էությունը երկրի պաշտպանվածության վիճակն է, որը ծագում է պետական իշխանության մարմինների, կազմակերպությունների և հասարակական միավորումների փոխգործողության ընթացքում՝ երկրի ազգային շահերը սպառնալիքներից պաշտպանելու համար: Ազգային անվտանգության բովանդակությունը կազմում են «ազգային շահեր», «ազգային անվտանգության սպառնալիք», «ազգային անվտանգության ապահովման համակարգ» հասկացությունները¹⁰⁰:

«Ազգային անվտանգություն» տեսական հասկացության քննարկումը պետության և իրավունքի տեսության դիրքերից հիմք է տալիս կառուցելու **հետևյալ եզրակացությունը**. ազգային անվտանգությունը պետական և հասարակական գործունեության տեսակ է, որն արդի շրջանում ենթարկված է իրավական կարգավորման (օրենսդրական և ենթաօրենսդրական): Արդյունքում իրավունքի համակարգային կառուցվածքում այն գոյություն ունի որպես վարչական իրավունքի ճյուղի իրավական ինստիտուտ: Այդ ինստիտուտը որպես իրավական նորմերի

⁹⁸ Տե՛ս **Кардашова И.Б.** О проблемах исследования обеспечения национальной безопасности //Административное право и процесс. – 2014. – № 5. – С. 30.

⁹⁹ Տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 15:

¹⁰⁰ Տե՛ս **Логунов А.Б.** Региональная и национальная безопасность. М.; ИНФРА, 2014, С. 15:

ամբողջություն կարգավորում է ազգային անվտանգության կառավարման և ապահովման հետ կապված հասարակական հարաբերությունները:

Հիմք ընդունելով «օբյեկտ» հասկացության փիլիսոփայական իմաստը փորձենք դրա համատեքստում քննարկել և ստուգաբանել «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունը: Լատիներեն *objectum* (առարկա) բառը փիլիսոփայական իմաստով նշանակում է այն, ինչին ուղղված է սուբյեկտի ճանաչողական և այլ գործունեությունը¹⁰¹: Այս իմաստով ազգային անվտանգությունը որպես գործունեություն ունի մեկ ընդհանուր օբյեկտ՝ լոկալ հասարակությունը: Սակայն հասարակությունը՝ որպես ընդհանուր համակարգ, համակարգակառուցվածքային մեթոդի տեսանկյունից ենթադրում է առանձին տարրեր՝ անհատ, հասարակություն, պետություն: Պետաիրավական հարթության վրա ներգործության՝ կառավարման ու կարգավորման օբյեկտներ են հասարակական ենթահամակարգերը կամ հասարակության բաղադրատարրերը, հասարակական կյանքի ոլորտները: Կառավարման ու իրավական կարգավորման ընդհանուր առարկան հասարակական հարաբերություններն են, սակայն այդ առարկայի մեջ որպես ընդհանրացված օբյեկտներ հանդես են գալիս՝ անհատը, հասարակությունը, պետությունը: Այդ օբյեկտներն ակնհայտ են սահմանադրական կարգավորման ոլորտում¹⁰²: Հանրային կառավարման ու իրավական կարգավորման այդ երեք օբյեկտներն ունեն ինքնուրույն շահեր: Իրավական կարգավորման գործընթացում սահմանադրությունը կոչված է հավասարակշռել երեքի շահերը: Իսկ ազգային անվտանգության ապահովումը պայմաններ և երաշխիքներ է ստեղծում սոցիալական բոլոր ենթահամակարգերի անվտանգ գոյության և գործառույթավորման համար:

Ինչպես սահմանադրական-իրավական կարգավորման օբյեկտը, այնպես էլ ազգային անվտանգության՝ որպես գործունեության օբյեկտը լոկալ հասարակությունն է՝ կոնկրետ երկիր-պետությունը երկրագնդի վրա: Որևէ երկիր, որպես լոկալ հասարակություն, իրենից ներկայացնում է համակարգային ամբողջություն՝ իր աշխարհագրական տարածքով, բնակչությամբ, պետական կառույցով և այլն: Դժվար

¹⁰¹ Ст'и Философский словарь, под ред. И.Т. Фролова, из. 5-ое, М., 1987, С. 463:

¹⁰² Ст'и **Авакян С.А.**, Конституционное право России. В 2-х томах, Том 1, М., Норма: Инфра-М, 2010, С. 20-64:

չէ նկատել, որ այս տեսանկյունից ազգային անվտանգության սպառնալիքները կարող են վտանգել առանձին անհատներին, ամբողջ հասարակությանը, այսինքն՝ ազգին, լինի դա քաղաքական կամ էթնիկ (եթե տվյալ հասարակությունը միաէթնոս է) իմաստով, ինչպես նաև պետությանը:

Պետության յուրաքանչյուր գործառույթ ունի իր ներգործության օբյեկտը (առարկան) և իր բովանդակությունը: Օբյեկտը հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտն է (սոցիալական կյանք), որին ուղղված է ներգործությունը: Ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթն ունի եռմիասնական ուղղվածություն, որպես ներքնապես ամբողջական և ինքնուրույն համակարգ: Այս համակարգի տարրերն են՝ անհատը (մարդը) – պետությունը – հասարակությունը (ազգը)¹⁰³:

Այսպիսով «ազգային անվտանգություն» և «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունների քննարկումը փիլիսոփայական, պետության գործառույթների տեսության մեթոդաբանական դիրքերից հնարավորություն է տալիս հաստատելու, պնդելու, որ ազգային անվտանգությունը՝ որպես հանրային իշխանական գործունեության տեսակ, պետք է դիտարկել պետության գործունեության այնպիսի հիմնական ուղղություն (ֆունկցիա-գործառույթ), որի օբյեկտը հասարակական հարաբերությունների ողջ համակցությունն է: Հասարակական հարաբերությունները համակարգակառուցվածքային մոտեցման տեսանկյունից ունեն իրենց հատուկ ներքին տարրերը, մասնավորապես՝ անհատները – հասարակությունը – պետությունը (եռմիասնական համակարգ): Ազգային անվտանգության գործառույթի իրականացումն ուղղված է յուրաքանչյուրին:

Այսպիսով, ինչպես փիլիսոփայական տեսանկյունը, այնպես էլ սահմանադրական իրավական կարգավորման օբյեկտների, պետության գործառույթների օբյեկտների վերաբերյալ գիտական մոտեցումները ընդունում են հասարակական համակարգի երեք հիմնական օբյեկտների՝ անհատ, հասարակություն, պետություն եռմիասնական համակարգային կառուցվածքը:

«Օբյեկտ» հասկացության տեսական բովանդակության փիլիսոփայական, իրավագիտական մոտեցումների դիրքերից ճշգրտումը, իսկ այնուհետև դրա

¹⁰³ Տե՛ս սույն ատենախոսության վերջին ենթագլուխը:

համադրումն «ազգային անվտանգություն» հասկացության պետաիրավական իմաստի հետ, հնարավոր է դարձնում մի կողմից բացառելու ոչ հետևողական տեսական մոտեցումներն «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացության մեկնաբանման վարկածների շրջանակից, իսկ մյուս կողմից ճշգրտելու գիտական համարվող տարբերակները: «Ազգային անվտանգություն» և «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունների հարցում տարածայնությունների հաղթահարման այս մեթոդաբանական ուղին հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ազգային անվտանգությունն իրավական կարգավորման ենթարկված հանրային և հասարակական գործունեության տեսակ է, որն իրավունքի համակարգային կառուցվածքում գոյություն ունի որպես ազգային անվտանգության կառավարման և ապահովման հասարակական հարաբերությունները կարգավորող ճյուղային իրավական ինստիտուտ:

Եվ՝ փիլիսոփայական տեսանկյունը, և՛ սահմանադրական իրավական կարգավորման, և՛ պետության գործառույթների օբյեկտների վերաբերյալ գիտական մոտեցումները ընդունում են հասարակական համակարգի հիմնական օբյեկտների՝ անհատ – հասարակություն – պետություն եռմիասնական համակարգային կառուցվածքը: Հետևաբար, ազգային անվտանգությունը որպես հանրային իշխանական գործունեության տեսակ պետք է դիտարկել որպես պետության գործունեության այնպիսի հիմնական ուղղություն (ֆունկցիա), որի օբյեկտը հասարակական հարաբերությունների ողջ համակցությունն է: Վերջինին հատուկ ներհամակարգային տարրերն են անհատը (մարդը) – հասարակությունը (ազգը), պետությունը:

2.2. Ազգային անվտանգության հիմնական օբյեկտները. (տեսական մոտեցումները և իրավական հիմքերը պետության հարցում)

Ազգային անվտանգության օբյեկտների վերաբերյալ մեր տեսակետը հիմնավորելու համար փորձենք քննարկման առարկա դարձնել անվտանգության տեսության առանձին հեղինակների գիտական մոտեցումներն այդ հարցում, համադրենք դրանք միմյանց, ինչպես նաև ազգային անվտանգության վերաբերյալ գործող իրավական ակտերի հետ:

Ազգային անվտանգության հայազգի տեսաբաններից մեկը՝ **Ա. Աղայանը**, հատուկ քննության առարկա դարձնելով ազգային անվտանգության օբյեկտի և սուբյեկտի հիմնահարցերը՝ հասկանալով, որ անվտանգության տեսության մեջ որպես օբյեկտ են դիտարկվում կամ պաշտպանվող կամ վտանգի աղբյուր հանդիսացող օբյեկտները, գտնում է, որ ազգային անվտանգության վտանգները տրված չեն ի սկզբանե և քանի որ խոսքը «առաջին հերթին դրանք սահմանող, հայտնաբերող, գնահատող և ապա միայն վնասազերծող համակարգի մասին է, ուրեմն օբյեկտ պետք է դիտարկել վտանգը: Վտանգի բացակայությունը կամ չգիտակցվածությունն անիմաստ է դարձնում դրանք վնասազերծող ծառայություններ ստեղծելը»¹⁰⁴: Այս մոտեցման համաձայն ստացվում է, որ ազգային անվտանգության համակարգի օբյեկտն ազգային վտանգներն են, որոնք ուղղված են ազգի գոյության դեմ և (կամ) սահմանափակում են դրա բնական կենսագործունեության առաջընթաց զարգացումը:

Այսպիսի դատողություններն, իհարկե, ճշմարտությունից զուրկ չեն, սակայն, միայն քաղաքագիտական դիրքերից: Վերջինիս խնդիրն իսկապես միայն «հայտնաբերող, գնահատող, առաջարկող» է, մինչդեռ իրավագիտության խնդիրն ազգային անվտանգության ոլորտում բացի նշվածից ենթադրում է նաև իրավական կարգավորում՝ իրավաստեղծագործության, իրավակիրառման, իրավապահպանության միջոցով: Իրավական կարգավորումը միշտ ենթադրում է օբյեկտ՝ կարգավորման առարկա, այսինքն՝ հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտ, որին ուղղված է կարգավորիչ ներգործությունը, իրավական նորմերի գործողությունը:

¹⁰⁴ Տե՛ս **Արմեն Աղայան**, Նշվ. աշխատ., էջ 8:

Ազգային անվտանգության ոլորտում հարաբերությունների այդ խումբը ներառում է անհատին, հասարակությանը, պետությանը վերաբերող հարաբերությունների ոլորտները՝ ներառյալ դրանց սպառնացող վտանգները: Հետևաբար, ազգային անվտանգության ապահովման ընդհանուր օբյեկտը հասարակական համակարգն է՝ իր երեք բաղադրատարրերով՝ անհատ, հասարակություն, պետություն, և իհարկե, ամեն մի ենթահամակարգին սպառնացող վտանգները: Այսպիսով, «վտանգները որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ» դատողությունը միգուցե ճշմարիտ է քաղաքագիտության (նաև սոցիոլոգիայի դիրքերից), բայց ոչ իրավագիտության տեսական մոտեցումների ու հասկացությունների դիրքերից: Մյուս կողմից ազգային անվտանգության բազմազան վտանգները ևս ենթակա են դասակարգման, օրինակ ըստ աղբյուրի՝ արտաքին և ներքին, ըստ ոլորտի՝ քաղաքական, տնտեսական, էկոլոգիական, տեղեկատվական և այլն: Դասակարգումներից մեկն էլ պահպանվող կամ պաշտպանվող օբյեկտների տեսակներն են, այն է անհատ, հասարակություն և պետություն:

Ա. Ի. Պոզդնյակովի կարծիքով ազգային անվտանգության ապահովման օբյեկտը «ազգային հարստությունն է», իսկ ազգային անվտանգությունը դրա պաշտպանվածությունը¹⁰⁵: Այս մոտեցումը կառուցված է արժեքաբանական հիմքերի վրա և այդ պարագայում ազգային անվտանգությունը բնորոշվում է որպես ազգային հարստության (ազգային արժեքների) պաշտպանվածություն՝ երկրի, դրա ժողովրդի համար ցանկացած տեսակի վնասից: Ազգային անվտանգության վտանգը ազգային հարստությանը (ազգային նյութական և հոգևոր արժեքների) ենթադրվող կամ իրական վնաս պատճառելու հնարավորությունն է: Ինչքան շատ է վնասի չափը և հավանականությունը (ոիսկը), այնքան էլ մեծ է վտանգը¹⁰⁶:

Ա. Ի. Պոզդնյակովի արժեքաբանական մոտեցումը թերի է մի շարք պատճառներով: Առաջին թերությունն ակնհայտ է դառնում, եթե այդ մոտեցումը համադրում ենք իրավաբանական տեսության դիրքորոշումների հետ: «Ազգային հարստություն» հասկացությունը շատ ընդհանուր, լայն հասկացություն է, որի իրավական ձևակերպման ընթացքում առաջանալու են բազում խնդիրներ՝ իրավական

¹⁰⁵ Տե՛ս **Поздняков А.И.** Նշվ. աշխատ., էջ 8:

¹⁰⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

որոշակիության սկզբունքի պահանջներից ելնելով: Երկրորդ թերությունը թաքնված է այդ հասկացության արժեքային իմաստում: Լինելով արժեքային, այն ձեռք է բերում հարաբերական, պայմանական բնույթ: Պետք է նկատի ունենալ, որ «ազգային հարստությունը» մեծամասամբ չի կարող ունենալ մշտապես կայուն ու իսկապես արժեք ունեցող բովանդակային տարրեր: Դրանք շատ դեպքերում անցողիկ են, պայմանական, իսկ երբեմն նաև խմբային: Օրինակ, 1990-ական թթ.. «Արարատ» կոնյակի գործարանի սեփականաշնորհման նախաշեմին այն հայտարարվում էր ազգային հարստության դրսևորում, նյութական և հոգևոր արժեք, որը չէր կարելի սեփականաշնորհել: Հանրության մի մասը կողմ էր սեփականաշնորհմանը, մյուս մասը դեմ, կային նաև անտարբերներ: Օրինակն արդեն ցուցադրում է, որ արժեքաբանական մոտեցումն ընդունակ է առաջացնելու նաև կոլիզիաներ համամարդկային, միջազգային, դրկից երկրների արժեքների հետ: Մեր օրերում երբեմն նկատվում են այդպիսի կոլիզիաներ, որոնք առաջանում են ազգային և միջազգային միջև հակասությունից: Բացի այդ ազգային անվտանգության արժեքաբանական մոտեցումը չի կարող մշակել, օրինակ՝ մարդու իրավական անվտանգության հստակ նորմատիվ չափանիշներ, որոնք համահունչ կլինեին մարդու իրավունքների միջազգային իրավունքի չափորոշիչներին: Արժեքային մոտեցումն առաջացնելու է ազգային անվտանգության գործնական խնդիրներ, տարըմբռնումներ, երբեմն նաև բախումներ, եթե հանկարծ հասարակությունը բազմազգ է կամ բազմադավան:

Արված վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ազգային անվտանգության արժեքաբանական հիմքերի վրա կառուցված օբյեկտների մեկնաբանման վարկածը, օբյեկտ դիտարկելով ազգային արժեքները (նյութական և հոգևոր), այլ կերպ ասած ազգային հարստությունը, բացի տեսական անհստակությունից, չունի նաև իրավաբանական որոշակիության հատկություն, իսկ գործնականում կարող է առաջացնել ազգային անվտանգության ռազմավարության կենսագործման դժվարություններ ու բարդություններ:

Ի. Բ. Կարդաշովայի տեսանկյունից ազգային անվտանգության օբյեկտներ են համարվում սահմանադրական կարգը, պետական ինքնիշխանությունը, մարդու և

քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները¹⁰⁷: Այս մոտեցումը մեթոդաբանական սկզբունքային տեսանկյունից սխալներ չի պարունակում: Թվարկված հարաբերությունների խմբերն իսկապես ազգային անվտանգության օբյեկտներ են: Սակայն, եթե փորձենք կատարել թվարկման տարրերի համակարգային դասակարգումն ըստ հասարակական ենթահամակարգերին պատկանելության չափանիշի, ապա դրանք կտեղավորվեն դասակարգման երեք խմբերում՝ անհատ, հասարակություն, պետություն: Ի. Բ. Կարդաշովայի նշած սահմանադրական կարգը՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ, սահմանադրագիտության մեջ բնորոշվում է որպես **պետությանը** (հիմնական բնութագրերը և կազմակերպման հիմունքները), **անհատին**, քաղաքացիական **հասարակությանը** (դրա տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական հիմքերին) բնութագրական նորմ-սկզբունքների ամբողջություն¹⁰⁸: Այսպիսով Ի. Բ. Կարդաշովայի մոտեցումն ազգային անվտանգության օբյեկտների հարցում սկզբունքային տեսական դիրքերից չի տարբերվում եռօբյեկտ մոտեցման կողմնակիցների տեսական ենթադրություններից¹⁰⁹: Տարբերությունն այն է, որ վերջիններս ազգային անվտանգության բոլոր հնարավոր օբյեկտները ընդհանրացնելով՝ խմբավորում են հիմնական երեք օբյեկտում, իսկ Ի. Բ. Կարդաշովան կատարում է օբյեկտների հասարակ թվարկում:

Ա. Ն. Կոլևը պահպանողական-ազգային գաղափարախոսության դիրքերից համարում է, որ ազգային անվտանգության կամ ազգային անվտանգության համակարգի կողմից պաշտպանվող օբյեկտն ազգային ավանդական կացութաձևն է, որն որոշակիորեն պետք է վերցվի երկրի անցյալից, իսկ արդի դարաշրջանում

¹⁰⁷ Տե՛ս **Кардашова И.Б.** Укрепление конституционных основ национальной безопасности Российской Федерации //Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации.- 2013, № 5(37),С. 24:

¹⁰⁸ Տե՛ս **Баглай М.В., Габричидзе Б.Н.** Конституционное право Российской Федерации.-М.: Изд. Группа ИНФРА М. Кодекс, 1996, С. 96-99:

¹⁰⁹ Ազգային անվտանգության օբյեկտների տեսական պատկերացումներից է նաև Ի.Ա. Լազարևի մոտեցումը, որն օգտագործում է «սոցիալական բնության օբյեկտներ» հասկացությունը՝ դրա շրջանակում ներառելով պետությանը, հասարակությանը, սոցիալական խմբերին, մարդուն, միջազգային կազմակերպություններին, միավորումներին և այլն: Ըստ նրա սոցիալական բնության օբյեկտների անվտանգությունը դրանց գոյության և կայուն առաջադիմական զարգացման հուսալիությունն է, որը ենթադրում է նպատակադրված պետական քաղաքականություն (տե՛ս **Лазарев И.А.** Проблемы разработки концепции национальной безопасности РФ // Проблемы глобальной безопасности. М., 1995. С. 77-78):

ընկալվի որպես ինչ-որ սոցիալական իդեալ¹¹⁰: Այս մտածողի կարծիքով ազգային անվտանգության օբյեկտն ազգն է էթնիկ իմաստով, այլ ոչ թե անհատն ու պետությունը: «Ազգային անվտանգությունը պահանջում է միայն մեկ օբյեկտի՝ ազգի պաշտպանություն: Մնացած բոլոր օբյեկտները պետք է կապված լինեն դրա հետ, ունենան այդ կապի որոշակի, տեսանելիորեն առկա ատրիբուտները: Ամենից առաջ ողջ գործունեությունը պետք է հաստատի ազգի շահերին հավատարմությունը»¹¹¹: Ա.Ն.Կոլևը նման տեսակետը հիմնավորում է այն փաստով, որ պետությանը դարձնելով ազգային անվտանգության պաշտպանության օբյեկտ՝ փաստորեն մի կողմ ենք հրում ազգին: Դրա արդյունքում ազգային անվտանգության համակարգը անտեսում է մնացած օբյեկտներին՝ առաջին պլան մղելով պետությանը, նրա բյուրոկրատիային, որը կարող է լինել նաև շեղված, իսկ պետությունը՝ «վատ»: Ստացվում է, որ ազգային անվտանգությունը պայքարում է «վատ» պետության անվտանգությանը ոտնձգող անձանց դեմ, պատժում նրանց և դրանով սահմանադրական կարգերի դեմ պայքարող անձինք հավասարեցվում են պետության ինքնիշխանության ոտնձգողների, հայրենիքի դավաճանների¹¹²: Որպես իր տեսակետի հիմնավորման պատմական օրինակ Ա. Ն. Կոլևը մատնանշում է անցյալի բռնատիրությունները՝ մատնանշելով ստալինյան վարչաձևը: Այս մոտեցման խնդիրը էթնիկ տարրի գերազանահատումն է, որը միգրացե ընդունելի է միազգ պետությունների համար, բայց լրիվ անընդունելի է բազմազգ, բազմակրոն պետությունների դեպքում, որովհետև առաջանում է տրամաբանական

¹¹⁰ Տե՛ս **Кольев А.Н.** Нация и государство. Теория консервативной реконструкции.- М., Логос, 2005. С. 493:

¹¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 451:

¹¹² Ա. Ն. Կոլևն իր՝ ազգի որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի տեսակետով միակը չէ: Գրականության մեջ կան **բազմաթիվ հեղինակներ**, որոնք ազգային անվտանգության հասկացությունը բնորոշում են «ռուսական քաղաքակրթության» միջոցով՝ համարելով այն ռուս ազգի՝ որպես Ռուսաստանի ժողովուրդների պետակազմավորող ընդհանրության ընդունակություն՝ բավարարել կենսականորեն կարևոր պահանջմունքները: Այդ դեպքում ազգային անվտանգության ապահովման գլխավոր օբյեկտ է դիտարկվում ռուս ազգը, իսկ նրա հիմնարար արժեքը հոգևոր և հասարակական կյանքի կացութաձևը (պահանջմունքների բավարարման եղանակը), ինչպես նաև ներկայումս ապրողների և հետագա սերունդներին պատմականորեն պատկանող տարածքը (տե՛ս **Белов П.Г.** О семантике, объектах и методах обеспечения национальной безопасности России // Информационный сборник "Безопасность", -1998,- №5-6, С. 40-48: **Волкова Н.К., Кузнецова Н.В.** Русская геополитика (мифы и реальность) // Безопасность – М.: 2010. – № 5-6. С. 26-31; **Ходаковский Е.А.** Цивилизационный подход к разработке концепции безопасности России //Безопасность. – М.: Фонд национальной и международной безопасности, 1995, N 11, С. 54-58; **Возженников А.В.** О взаимосвязи национальных ценностей и интересов России //Безопасность. 1998, № 5-6 (43); **Подберезкин А.И.** Русский путь: сделай шаг. М., 1998; **Макеев А.В.** Политика и безопасность. М., Щит-М, 1998):

հարց՝ ո՞ր ազգի անվտանգությունը, տիտղոսավո՞ր, եթե այո, ապա ինչո՞ւ միայն նրա, չէ ո՞ր այլ ազգերի համար իրենց տարածքն իրենց պատմական հայրենիքն է:

Ա. Ն. Կոլևի մոտեցման մեջ Հայաստանի իրավիճակի համար կա որոշակի ռացիոնալ հատիկ, քանի որ Հայաստանի Հանրապետության բնակչությունը կազմում են գերազանցապես հայերը, հետևաբար՝ պետությունը և համապատասխանաբար ազգային անվտանգությունը պետք է ունենան ազգային երանգ: Դրա համար կան նույնիսկ սահմանադրական հիմքեր, որովհետև ազգային առանձնահատկություններով պայմանավորված ՀՀ-ի վրա դրված են յուրահատուկ սահմանադրական պարտավորություններ-գործառույթներ¹¹³:

Իհարկե Ա. Ն. Կոլևի առաջ քաշած խնդիրն առկա, սրված, երբեմն վտանգի վերածված սպառնալիք է, հատկապես այն պետություններում, որոնցում հանրային իշխանության համակարգը շեղվում է ազգային-հոգևոր և այլ հիմքերից: Սակայն, կարծում ենք, որ դա հիմք չի տալիս ազգային անվտանգության միակ օբյեկտ ճանաչել էթնոսին: Տեսական հետևողական մոտեցումը պահանջում է ընդամենը բացահայտել, թե ազգ-պետություն հարաբերությունները պետության որ տարրին են վերաբերում և համապատասխանաբար դա ներառել տվյալ հասարակության ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ ու դրանով իսկ կանխել ազգ-էթնոսին սպառնացող վտանգները: Ազգ-պետություն հարաբերությունների ամբողջությունը երևի թե կլանվում է պետության էություն հասկացությամբ, հետևաբար, պետության էությունը որպես նրա բնութագիր պետք է ներառվի ազգային անվտանգության պաշտպանության ենթակա օբյեկտների շրջանակի մեջ¹¹⁴:

Ա. Ն. Կոլևի ազգը որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ մոտեցումն ըստ էության ծայրահեղ լուծում է և կան հեղինակներ, ովքեր հասկանում են դրա անընդունելիությունը բազմազգ պետությունների պայմաններում: Դրա համար նրանք փորձում են գտնել փոխզիջումային տարբերակ: Այդպիսի տեսաբաններից է **Վ.Ս.Փիրումովը**, որն ազգային անվտանգությունը բնորոշում է որպես անհատի, հասարակության, պետության կենսականորեն կարևոր շահերի, ինչպես նաև ազգային

¹¹³ Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս սույն ատենախոսության 1-ին գլխի 2-րդ պարագրաֆում:

¹¹⁴ Պետության էության և ազգային անվտանգության կապի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս սույն ատենախոսության 3-րդ գլխի 2-րդ և 3-րդ ենթագլուխներում:

արժեքների ու կենսակերպի պաշտպանվածություն՝ իրենց բնույթով զանազան ներքին և արտաքին սպառնալիքներից (քաղաքական, տնտեսական, ռազմական, էկոլոգիական և այլն): Այս բնորոշման մեջ ազգային արժեքների տակ Վ. Ս. Փիրումովը նկատի ունի երկրին պատկանող նյութական, ինտելեկտուալ և հոգևոր սեփականությունը՝ որպես դրա գոյության և զարգացման հիմք¹¹⁵: Բացի Ռուսաստանից կան մի շարք բազմազգ պետություններ, որտեղ «պետական անվտանգություն» հասկացության փոխարեն օգտագործվում է «ազգային անվտանգությունը», որով նախանշվում են ազգերի գոյության, բնականոն կենսագործունեության և հետագա զարգացման համար անհրաժեշտ պայմանները¹¹⁶:

Վերջապես ազգային անվտանգության օբյեկտների հարցի տեսական մոտեցումներից մեկը, որին կողմնակից է տեսաբանների գերակշիռ թիվը, համարում է, որ ազգային անվտանգության օբյեկտներ են եռմիասնություն կազմող երեք տարրերը՝ ա) անհատը՝ նրա իրավունքները, ազատությունները և արժանապատվությունը, բ) հասարակությունը՝ դրա նյութական ու հոգևոր արժեքները, գ) պետությունը՝ նրա սահմանադրական կարգը, ինքնիշխանությունը, տարածքային ամբողջականությունը¹¹⁷: Այս մոտեցման կողմնակիցներն անվտանգության օբյեկտ են համարում այն, ինչը պետք է ապավտանգել¹¹⁸:

Անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական մոտեցումն առավել ընդունելի է գործնական-կիրառական տեսանկյունից: Այդ մոտեցման գործնական-կիրառական նշանակությունը ընդգծում է նաև Ս. Ա. Ֆոմինը: Նրա կարծիքով, տեսության համաձայն անվտանգության օբյեկտների բազմազանությունն անսահման է: Սակայն իրավունքը գլխավորապես զբաղվում է հասարակական հարաբերությունների պրակտիկ բնույթից ծագող խնդիրներով ու օբյեկտներով: Այդ պատճառով իրավունքում պետք է գոյություն ունենա անվտանգության տեսականորեն

¹¹⁵ Տե՛ս **Пирумов В.С.** Методология комплексного исследования проблем безопасности России // Проблемы глобальной безопасности. М., 1995. С. 49-50:

¹¹⁶ Տե՛ս **Пирумов В.С.** Նշվ. աշխատ., էջ 58:

¹¹⁷ Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007, с. 30: Այս մոտեցման կողմնակիցներից է նաև Ռ.Ֆ. Իդրիսովը (տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 51-53):

¹¹⁸ Տե՛ս **Глебов И.Н.** Национальная безопасность Российской Федерации: Проблемы правового регулирования: Монография. СПб.: Ун-т МВД России, 1999, С. 53:

հիմնավորված դասակարգում, ընդ որում, այն չի կարող լինել սպառիչ: Այսօր արդեն այդ դասակարգումը կա, սակայն անվտանգության օբյեկտների շրջանակը և բնութագրերը փոշիացված են բազմաթիվ իրավունքի աղբյուրներում¹¹⁹: Անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական մոտեցումն առավել ուժեղ է տեսական դիրքերից, քանի որ այն համընկնում է պետության և իրավունքի տեսության, ինչպես նաև կառավարման տեսության դրույթներին, ըստ որոնց «յուրաքանչյուր բարդ համակարգ պետք է օժտված լինի որոշակի կառուցվածքով, որը կազմում են անվտանգության օբյեկտները և սուբյեկտները, ինչպես նաև անվտանգությունը կենսագործող ուժերը և միջոցները»¹²⁰:

Այսպիսով, ազգային անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական մոտեցումը կիրառելով համակարգակառուցվածքային մեթոդը, ազգային անվտանգության կառուցվածքը դիտարկում է սուբյեկտ-օբյեկտ բաղադրատարրերով՝ ելնելով նրանից, որ օբյեկտը և սուբյեկտը փոխադարձորեն ենթադրում են միմյանց և նույնիսկ կարող են համընկնել, իսկ տարբերությունները նրանց միջև հարաբերական են, որոշվում են համակարգում նրանց կատարած գործառույթներով, ծագում են անվտանգության ապահովման իրավահարաբերությունների ընթացքում¹²¹: Ազգային անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական մոտեցման մյուս առավելությունն այն է, որ այն ազգային անվտանգության օբյեկտ-սուբյեկտ կառուցվածքային կապերը դիտարկում է դիալեկտիկական միասնության և կապերի տեսանկյունից: Այսպես, ըստ Ս. Ա. Ֆոմինի «Պետությունը և հասարակությունը որպես անվտանգության սուբյեկտներ կախված են դեպքերից, որոնք համակցության մեջ կազմում են անվտանգության պահպանվող կառուցվածքի տարրերը: Անհատը ևս ամբողջական հասարակական դրության՝ անվտանգության համակարգի իրական մասն է: Նա կապված է անվտանգության այլ սուբյեկտների հետ այնպես, որ նրանց փոխադարձ ազդեցությունը համատեղ ներազդում է որպես ամբողջի և դրա մասերի անխզելի իրավական հարաբերության գոյություն ունեցող, անվտանգության համակարգի վրա: Անվտանգության սուբյեկտը

¹¹⁹ Տե՛ս **Фомин С.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 30:

¹²⁰ Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007. С. 29:

¹²¹ Տե՛ս **Глебов И.Н.** Национальная безопасность Российской Федерации: Проблемы правового регулирования: Монография. СПб.: СПб. Ун-т МВД России, 1999, С. 50-51:

գոյություն ունի որպես անվտանգության օբյեկտի մաս, որն էլ իր հերթին սուբյեկտի մասն է: Նրանք (տեսականորեն) պետք է օժտված լինեն հատուկ զգացողականությամբ՝ միմյանց ամբողջականության փոփոխությունների նկատմամբ»¹²²:

Չնայած ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների տարակարծությանը, բերված հիմնավորումները ցույց են տալիս, որ առավել հիմնավոր ու մեթոդաբանորեն ծանրակշիռ է ազգային անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական համակարգային մոտեցումը, որը համապատասխանում է պետության և իրավունքի տեսության՝ որպես գիտության և դրա մաս կազմող պետության գործառույթների տեսության դրույթներին, սուբյեկտ-օբյեկտ դիալեկտիկական երկմիասնության փիլիսոփայական մեկնաբանությանը, ինչպես նաև հասարակության՝ որպես համակարգի համակարգակառուցվածքային վերլուծության մեթոդի կիրառմամբ ստացված ճանաչողական արդյունքներին:

Ավարտելով տեսական դիրքերից «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացության վերլուծությունը՝ փորձենք վեր հանել այդ հիմնահարցի լուծումն **ազգային անվտանգության օրենսդրության մեջ**: ՌԴ-ում ազգային անվտանգության տեսության հիմնարար դրույթներն ամրագրված են Ռուսաստանի Դաշնության ազգային անվտանգության մինչև 2020 թ. ռազմավարությամբ¹²³, որը փոխարինել է ՌԴ ազգային անվտանգության հայեցակարգին¹²⁴: ՌԴ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը (այսուհետև՝ ՌԴ ԱԱԴ) պահպանել է իրավական կարգավորման հաջորդայնությունն ազգային անվտանգության օբյեկտների հարցում¹²⁵: Համաձայն

¹²² Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007. С. 29:

¹²³ Ռազմավարությունը հաստատվել է ՌԴ նախագահի թիվ 537 հրամանագրով 2009 թ. մայիսի 12-ին, խմբագրվել 01.07.2014 թ. (տե՛ս с ЗРФ.- 2009, № 20.- Ст. 2444):

¹²⁴ Տե՛ս Указ президента РФ от 17.12.1997 г. об утверждении концепции национальной безопасности Российской Федерации, № 1300 (ред. от 10.01.2000 г.) //СПС «КОНСУЛЬТАНТПЛЮС»:

¹²⁵ ՌԴ 1992 թ. «Անվտանգության մասին» օրենքը նախաբանում առանձնացնում էր ազգային անվտանգության եռյակը՝ անհատ, հասարակություն, պետություն՝ հետևյալ բանաձևով՝ «Սույն օրենքն ամրագրում է անհատի, հասարակության և պետության անվտանգության իրավական հիմքերը...»: Համապատասխանաբար օրենքի 1-ին հոդվածն ամրագրում էր անվտանգության հասկացությունը, այն է անհատի, հասարակության ու պետության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանվածությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից: «Անվտանգության մասին» ՌԴ 2010 թ. նոր օրենքը լրիվ հրաժարվել է հասկացությունների բնորոշումների սահմանումից: Դրանք սահմանվում են միայն ՌԴ ազգային անվտանգության ռազմավարությունում:

այդ փաստաթղթի ազգային անվտանգությունն արտաքին և ներքին սպառնալիքներից անհատի, հասարակության և պետության պաշտպանվածության կացությունն է, որը թույլ է տալիս ապահովել սահմանադրական իրավունքները, ազատությունները, քաղաքացիների կյանքի արժանապատիվ որակը և մակարդակը, ինքնիշխանությունը, տարածքային ամբողջականությունը, ՌԴ կայուն զարգացումը, պետության պաշտպանությունը և անվտանգությունը¹²⁶: Ի տարբերություն Հայեցակարգի՝ նոր փաստաթուղթը՝ ՌԴ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը շեշտադրում է ոչ միայն կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանությունը, այլ անվտանգությունը զարգացման միջոցով: Այն կապում է պետության և հասարակության կայուն զարգացումը և ազգային անվտանգության ապահովումը¹²⁷: Այսպիսով, ինչպես ՌԴ ԱԱԴ-ն, այնպես էլ «Անվտանգության մասին» ՌԴ օրենքի¹²⁸ 1-ին հոդվածը (Անվտանգության հասկացությունը և դրա օբյեկտները) պարունակում են երեք հիմնադրույթներ, համաձայն որոնց՝

ա) անվտանգությունն անհատի, հասարակության և պետության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանությունն է արտաքին և ներքին սպառնալիքներից,

բ) կենսականորեն կարևոր շահեր է պահանջմունքների այն համակցությունը, որոնց բավարարումը հուսալիորեն ապահովում է անհատի, հասարակության ու պետության գոյությունը և առաջադիմական զարգացման հնարավորությունը,

գ) անվտանգության հիմնական օբյեկտներն են անհատը, հասարակությունը և պետությունը:

Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը ներածության մեջ ամրագրելով ազգային անվտանգության ռազմավարության (այլ ոչ թե ազգային անվտանգության) հասկացությունը ելնում է անվտանգության ապահովման եռօբյեկտ մոտեցումից, այն է պետություն, հասարակություն և անհատ: Առանձնահատկությունն այն է, որ ՌԴ համապատասխան փաստաթղթերը ելնում են

¹²⁶ ՌԴ 1997 թ. ազգային անվտանգության հայեցակարգն ազգային անվտանգությունը բնորոշում էր ՌԴ բազմազգ ժողովրդի որպես ինքնիշխանության կրողի և ինքնիշխանության միակ աղբյուրի անվտանգություն: Այս բնորոշման մեջ հստակեցված չեն ազգային անվտանգության օբյեկտները, սակայն բուն Հայեցակարգը կառուցված էր երեք օբյեկտներին սպառնացող վտանգների դասակարգման վրա:

¹²⁷ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 16-29:

¹²⁸ Ст'я Ведомости СНД и ВС РФ. 1992. № 15, с. 769:

հակառակ կարգով թվարկումից՝ անհատ, հասարակություն, պետություն¹²⁹: ՀՀ ԱԱՌ-ի մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ այդ փաստաթուղթն ազգային անվտանգության ռազմավարությունը դիտարկում է ոչ միայն անվտանգության ապահովման, այլև կայուն զարգացման, ինչպես նաև հայ ինքնության պահպանության պետական քաղաքականության համակարգ¹³⁰:

ՀՀ ԱԱՌ-ն կապ ու փոխկապվածություն է տեսնում ազգային անվտանգության ու հայ ինքնության պահպանման միջև, ազգային անվտանգության սպառնալիք է դիտարկում նաև սփյուռքի ազգամշակութային ինքնության թուլացումը, իսկ երկրի ներսում ազգային ինքնության աղավաղումը: Հետևաբար, հայկական ազգային անվտանգության օբյեկտներ են ոչ միայն անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, այլև սփյուռքահայությունը, ինչն արդեն հիմնավորել ենք¹³¹:

Այսպիսով, ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետությանն անուղղակիորեն է դիտարկում է ազգային անվտանգության օբյեկտ, բայց ունի ներքին անվտանգության ռազմավարության կառուցվածքում ներառված «Արդյունավետ պետական կառավարում» վերտառությամբ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ծրագիր¹³²:

¹²⁹ Շեշտադրման այս փոփոխությունը կքնարկենք ստորև:

¹³⁰ Այսպիսով, ՀՀ ԱԱՌ-ն շեշտադրում է ոչ միայն ազգային անվտանգության ապահովումը, այլև «անվտանգությունը զարգացման միջոցով»: Այստեղ մենք տեսնում ենք բացարձակապես նոր հիմնարար դրույթ այն մասին, որ գոյություն ունի սերտ կապ ու փոխկապվածություն պետության ու հասարակության կայուն զարգացման և ազգային անվտանգության ապահովման միջև: Նման մոտեցում է որդեգրել նաև ՌԴ ԱԱՌ-ն (տե՛ս **А.В. Шободоева** Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, из-во БГУ, 2015, с. 17, **Бабурин С.Н.** Стратегия национальной безопасности: безопасность через устойчивое развитие /С.Н. Бабурин, А.Д. Урсул // Национальные интересы. – 2010. – № 2.: Սակայն ՀՀ ԱԱՌ-ն կապ ու փոխկապվածություն է տեսնում նաև ազգային անվտանգության ու հայ ինքնության պահպանման միջև: Որպես դրա դրսևորում ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք է համարվում հայապահպանությունը, ու դրանով պայմանավորված «Ազգային անվտանգության ապահովման գործոններն ու գործողությունները» բաժնում նախատեսվում են հայապահպանության ոլորտում ձեռնարկվելիք միջոցառումների ծրագրեր: Բացի այդ ՀՀ ԱԱՌ-ն ազգային անվտանգության սպառնալիք է դիտարկում սփյուռքի ազգամշակութային ինքնության թուլացումը, իսկ ներքին ոլորտում՝ ազգային ինքնության աղավաղումը:

¹³¹ Տե՛ս ատենախոսության 1-ին գլխի 2-րդ պարագրաֆը, որում քննարկվել է ազգային անվտանգության հայաստանյան հասկացությունը:

¹³² Անվտանգության հայազգի տեսաբաններից Տ. Քոչարյանը ևս գտնում է, որ ՀՀ ԱԱՌ-ի կողմից ազգային անվտանգության ապահովման օբյեկտները երեքն են՝ անհատը, հասարակությունը և պետությունը (տե՛ս **Տ. Քոչարյան**, Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումն ազգային անվտանգության համատեքստում.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, էջ 70-80):

Ազգային անվտանգության օբյեկտների վերաբերյալ առանձին հեղինակների տեսական մոտեցումների քննարկումը և համադրումը միմյանց, ինչպես նաև ազգային անվտանգության վերաբերյալ գործող իրավական ակտերի հետ, հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ազգային անվտանգության օբյեկտների մեկնաբանման վարկածների հիմնական մասը բացի տեսական անհստակությունից, չունեն նաև իրավաբանական որոշակիություն, հետևաբար գործնականում կարող են առաջացնել ազգային անվտանգության ռազմավարության կենսագործման դժվարություններ ու բարդություններ:

Ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների մոտեցումներից առավել հիմնավոր ու մեթոդաբանորեն ծանրակշիռ է ազգային անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական համակարգային մոտեցումը (անհատ, հասարակություն, պետություն), որը համապատասխանում է պետության և իրավունքի տեսության որպես գիտության և դրա մաս կազմող պետության գործառույթների տեսության դրույթներին, ինչպես նաև սուբյեկտ-օբյեկտ դիալեկտիկական երկմիասնության փիլիսոփայական մեկնաբանությանը, հասարակության որպես համակարգի համակարգակառուցվածքային վերլուծության մեթոդին:

ՀՀ ԱԱԴ-ն ներածության մեջ ամրագրելով ազգային անվտանգության ռազմավարության (այլ ոչ թե ազգային անվտանգության) հասկացությունը, անուղղակիորեն ելնում է անվտանգության ապահովման եռօբյեկտ մոտեցումից, այն է պետություն, հասարակություն և անհատ: Այդ փաստաթղթի մեջ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը դիտարկվում է ոչ միայն անվտանգության ապահովման, այլև կայուն զարգացման, ինչպես նաև հայ ինքնության պահպանության պետական քաղաքականության համակարգ, ինչի արդյունքում օբյեկտի են վերածվում նաև ազգը և սփյուռքահայությունը: Խնդիրը նրանում է, որ ՀՀ ԱԱԴ-ում հայկական ազգային անվտանգության բոլոր օբյեկտները՝ անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, սփյուռքահայությունը հստակ և ուղղակիորեն ճանաչվեն ազգային անվտանգության օբյեկտներ:

2.3. Պետության կենսականորեն կարևոր և պաշտպանության ենթակա շահերն ազգային անվտանգության առկա իրավական տեսլականում

Հետազոտության նախորդ մասում հիմնավորեցինք, որ ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների մոտեցումներից առավել հիմնավոր ու մեթոդաբանորեն ծանրակշիռ է ազգային անվտանգության օբյեկտների վերաբերյալ եռմիասնական համակարգային մոտեցումը (անհատ, հասարակություն, պետություն): ՀՀ ԱԱԴ-ն անուղղակիորեն է ելնում անվտանգության ապահովման եռօբյեկտ մոտեցումից: ՀՀ և հայ ժողովրդի առանձնահատկություններից ելնելով ազգային անվտանգության օբյեկտի են վերաձվել նաև ազգը և սփյուռքահայությունը: Այդ հիմքից ելնելով այս ենթագլխում փորձենք վեր հանել ազգային անվտանգության հիմնական օբյեկտներից մեկի՝ պետության հարցում ազգային անվտանգության ոլորտում գործող իրավական ակտերի իրավական մոտեցումներն ու լուծումները, այսինքն՝ քննարկենք ազգային անվտանգության ապահովման համակարգի իրավական աղբյուրները պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի տեսանկյունից:

ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը¹³³ ներառության մեջ սահմանում է ոչ թե «ազգային անվտանգություն» հասկացությունը, այլ ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարության բնորոշումը՝ համաձայն որի այդ ռազմավարությունը «պետության, հասարակության և անհատի անվտանգության ապահովման, կայուն զարգացման, հայ ինքնության պահպանման պետական քաղաքականության համակարգ է»: Այս բնորոշումից երևում է, որ ՀՀ ԱԱԴ-ն ազգային անվտանգության օբյեկտ է ճանաչում պետությունը, հասարակությունը և անհատին:

Ներառությունից հետո գալիս են փաստաթղթի բովանդակային բաժինները, որոնք թվով չորսն են: Առաջին բաժինը կոչվում է «ՀՀ ազգային անվտանգության

¹³³ ՀՀ Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը մշակվել է ՀՀ նախագահի 2005 թ. դեկտեմբերի 15-ի կարգադրությամբ ստեղծված միջգերատեսչական հանձնաժողովի կողմից և հաստատվել է նախագահի 2007 թ. փետրվարի 7-ի հրամանագրով: Մինչ այդ՝ 2007 թ. հունվարի 26-ին այն արժանացել է ՀՀ նախագահին առընթեր Ազգային անվտանգության խորհրդի հավանությանը (տե՛ս «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Երևան, 2007, «Ամարաս» տպարան, էջ 13-46, ինչպես նաև arlis.am կայքէջում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228):

հիմնարար արժեքները, անվտանգության ապահովման գործոններն ու գործողությունները, նրա դեմ ուղղված սպառնալիքները», իսկ երկրորդը՝ «Ներքին անվտանգության ռազմավարություն»: Փաստաթղթի մնացած բաժինները նվիրված են արտաքին անվտանգության հիմնահարցերին, որոնք ծավալային առումով գերակշռում են առաջին երկու բաժիններին: Երկրորդ բաժնում որպես ներքին անվտանգության ռազմավարություններ դիտարկվում են չորս ուղղություն՝

- 1) արդյունավետ պետական կառավարում,
- 2) բանակաշինություն,
- 3) ազատական տնտեսություն,
- 4) կյանքի նոր որակ և բարոյահոգեբանական մթնոլորտ¹³⁴:

ՀՀ ԱԱՌ-ն այս ուղղությունները միաժամանակ դիտարկում է որպես բարեփոխումների ծրագրեր, որոնք կոչված են ապահովելու ազգային անվտանգությունը:

ՀՀ ԱԱՌ-ի առաջին երկու բաժիններում բուն պետությանը կամ նրա կառավարման համակարգին նվիրված դրույթները սփռված են փաստաթղթի տարբեր մասերում: Նախ և առաջ ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար 5 արժեքներից (անկախություն, պետության և ժողովրդի պաշտպանվածություն, խաղաղություն և միջազգային համագործակցություն, հայապահպանություն, բարեկեցություն) ոչ մեկն ուղղակիորեն չի վերաբերում պետական համակարգին: ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար այդ արժեքներից անուղղակիորեն պետությանը վերաբերող կարելի է համարել «անկախությունը», որի բովանդակությունը վերարտադրում է ՀՀ

¹³⁴ Իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից փաստաթղթի ներքին կառուցվածքը չի համապատասխանում դրա ընդունման պահին գործող «Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված պահանջներին: Այդ օրենքը ընդունվել է 03.04.2002-ին և ուժի մեջ է մտել 2006 թ. հունվարի 1-ից: Օրենքի 37 հոդվածը սահմանում էր իրավական ակտի կառուցվածքի հետ կապված իրավակարգավորումները, մասնավորապես այդ հոդվածի 2-րդ մասում նշվում էր, որ նախաբանը չի բաժանվում հոդվածների (կետերի): Դա նշանակում էր, որ իրավական ակտի մնացած մասերը պետք է բաժանվեին հոդվածների (կետերի): Մինչդեռ ՀՀ ԱԱՌ-ն, որն ընդունվել է 2007 թ-ին, բացի համարակալված բաժիններից, տրոհված չէր ոչ հոդվածների, ոչ էլ կետերի, այլ միայն առանց համարակալման պարբերությունների: Այդպիսի ակտը խախտում էր իրավական ակտի կառուցվածքի տրամաբանական միասնության ու օգտվելու հարմարավետության պահանջները: Ավելին՝ ՀՀ ԱԱՌ -ի կառուցվածքը չի համապատասխանում նաև գործող «Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքի (ընդունվել է 21.03.2018թ-ին) 13-րդ հոդվածի 1-ին մասին՝ նույն պատճառաբանությամբ:

Սահմանադրության 1-ին հոդվածը, այն է՝ «Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է»:

ՀՀ ԱԱԴ-ի առաջին բաժնի 2-րդ ենթաբաժնում (Ազգային անվտանգության ապահովման գործոններն ու գործողությունները) բացվում են ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին ծառայող գործոններն ու գործողությունները: Մասնավորապես, եթե առաջին բաժնի 1-ին ենթաբաժնում անկախությունը դիտարկվում է որպես ՀՀ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեք՝ դրա տակ ներառելով Սահմանադրության 1-ին հոդվածը, ապա 2-րդ ենթաբաժնում փորձ է արված թվարկել դրա ապահովման «գործոններն ու գործողությունները»: Եթե հետևենք այստեղ թվարկված վեց գործոն-գործողությունների բովանդակությանը, ապա կնկատենք, որ դրանցից հինգը որևէ կապ չունեն պետության, պետական կառուցակարգի, դրա ապարատի հետ, բացառությամբ առաջինի, որն այդ փաստաթղթում ձևակերպված է հետևյալ կերպ. «սահմանադրական կարգի, պետականության բոլոր բաղադրատարրերի, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովում»¹³⁵: Անկախության ոլորտի մնացած հինգ գործոն-գործողություններն են՝ ա) ժողովրդավարական համակարգի զարգացում և պաշտպանություն, բ) մարդու և քաղաքացու հիմնարար իրավունքների և ազատությունների ապահովում, գ) Հայաստանում բնակվող ազգային փոքրամասնությունների լիարժեք ինտեգրում և պաշտպանվածություն, դ) շուկայական հարաբերությունների խորացում ու արմատավորում, տնտեսության գիտատար, ինովացիոն, արտահանմանն ուղղված ճյուղերի խթանում, ե) էներգետիկայի, տրանսպորտի և կապի ենթակառուցվածքների հուսալի գործունեության ապահովում ու պաշտպանություն¹³⁶:

Ինչպես նկատում ենք, թվարկված գործոններ-գործողությունները որևէ, նույնիսկ անուղղակի, կապ չունեն անկախության հետ (եթե, իհարկե դա դիտարկում ենք պետության հետ կապված հատկություն), այլ վերաբերում են ազգային

¹³⁵ Տե՛ս «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Երևան, 2007, «Ամարաս» տպարան, էջ 13-46, ինչպես նաև arlis.am կայքէջում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228):

¹³⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 13-46:

անվտանգության մնացած երկու օբյեկտներին՝ անհատներին և հասարակությանը, բայց ոչ պետական համակարգին: Օրինակ՝ ժողովրդավարական համակարգն ինքը և՛ հասարակական, և՛ անհատական, և՛ պետական ոլորտի կատեգորիա, սկզբունք է, որը հավասարապես վերագրելի է երեքին էլ: Ազգային անվտանգության օբյեկտների տեսանկյունից մարդու իրավունքները վերաբերում են անհատներին, իսկ ազգային փոքրամասնությունների խնդիրներն ունեն և՛ անհատական, և՛ հասարակական բնույթ:

«Սահմանադրական կարգի, պետականության բոլոր բաղադրատարրերի, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովումը» որպես ազգային անվտանգության գործոն-գործողության բանաձև շատ դեկլարատիվ և ընդհանուր է: Այն ավելի շատ հարիր կլիներ սահմանադրական որևէ ակտի, քան ազգային անվտանգության ռազմավարությանը: Մյուս կողմից անհասկանալի և անորոշ է «պետականության բոլոր բաղադրատարրեր» ձևակերպման իրական երևույթին տիրույթն իրավական ընդգրկման տեսանկյունից: Պետք է նկատի ունենալ, որ գիտական տեսանկյունից իմաստային էական տարբերություն կա «պետություն» և «պետականություն» հասկացությունների միջև: Եթե նույնիսկ պետականություն եզրույթը հասկանանք պետություն իմաստով, ապա այդ դեպքում «պետության բաղադրատարր» ձևակերպման տակ կարելի է հասկանալ պետության հետ կապված ամեն ինչ, ընդհուպ մինչև պետական խորհրդանշանները:

Այստեղ նույնիսկ լեզվական թերություն կա: Սահմանադրական կարգի կամ պետության բոլոր բաղադրատարրերի «գործունեություն» ձևակերպումը թյուրիմացություն է, քանզի գործում է միայն սուբյեկտը, իսկ սահմանադրական կարգը կամ մասնավոր դեպքում դրոշը և հիմնը որպես բաղադրատարրեր սուբյեկտներ չեն, որ գործեն: Մյուս կողմից ակնհայտ է բուն հիմնարար արժեքի՝ «անկախության» և դրա առաջին գործոնի միջև տրամաբանական կապի բացակայությունը. անկախությունն ունի արտաքին-միջազգային առում, երկրորդը (պետականության բոլոր բաղադրատարրեր, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովումը)՝ զուտ ներպետական, ներհամակարգային ոլորտ և հիմնահարց է:

ՀՀ ԱԱՌ-ի առաջին բաժնի երրորդ ենթաբաժնում ներքին սպառնալիքներից, որոնք ընդամենը թվով 12-ն են, միայն մեկը՝ առաջինն է վերաբերում պետական կառավարման համակարգին¹³⁷: Այն ձևակերպված է հետևյալ կերպ՝ «պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության նվազում, դատաիրավական համակարգի նկատմամբ վստահության պակաս»: Ազգային անվտանգության այդ սպառնալիքը ՀՀ ԱԱՌ-ում նկարագրված է հետևյալ կերպ. «Հայաստանի Հանրապետությունը գտնվում է անցումային շրջանում և բարեփոխումների ակտիվ փուլում: Ազգային անվտանգությանն ուղղված սպառնալիք կարող են լինել պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության նվազումը և բարեփոխումների գործընթացի դանդաղումը: Դատական իշխանության արդյունավետ, անաչառ և անկախ գործունեությունը բացառիկ կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի համար: Պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության կարևոր ցուցանիշ է դրա նկատմամբ հասարակության վստահության մակարդակը»¹³⁸:

Ակնհայտ է, որ անցումային շրջանում գտնվող Հայաստանի համար, ինչպես նշում է ՀՀ ԱԱՌ-ն, զուտ պետությանը վերաբերող ներքին սպառնալիքների շրջանակի մեջ թվարկված են խիստ նեղ, սահմանափակ թվով սպառնալիքներ, այն էլ շատ զգույշ ձևակերպումներով, օրինակ՝ «արդյունավետության նվազում»: Որպես ազգային անվտանգության ներքին սպառնալիքներ դիտարկվում են՝ ա) արդյունավետության նվազումը, բ) բարեփոխումների գործընթացի դանդաղումը, գ) դատական իշխանության «անարդյունավետ, անաչառ, ոչ անկախ գործունեությունը»:

Այս կապակցությամբ, մի կողմից, պետք է նկատի ունենալ, որ և՛ Արևմուտքում, և՛ հետխորհրդային տարածքում անցումային շրջանի վերաբերյալ տեսական

¹³⁷ ՀՀ ազգային անվտանգության ներքին մնացած սպառնալիքներն են՝ 1) քաղաքական համակարգի անկատարությունը, 2) ժողովրդավարության արմատավորման ոչ բավարար մակարդակը, 3) հասարակության բևեռացումը, 4) ուրբանիզացիան, 5) շուկայական տնտեսության կայացման և ֆինանսաբյուջետային կառավարման մարտահարավերները, 6) ենթակառուցվածքների ցանցի ոչ բավարար մակարդակը, 7) գիտակրթական համակարգի արդյունավետության ցածր մակարդակը, 8) բարոյահոգեբանական և հայրենասիրական դաստիարակության թերի վիճակը, 9) ժողովրդագրական բացասական միտումները, 10) բնապահպանական խնդիրները, 11) համաճարակներն ու աղետները (տե՛ս «Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Երևան, 2007, «Ամարաս» տպարան, էջ 13-46, ինչպես նաև arlis.am կայքէջում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228):

¹³⁸ Տե՛ս նույն տեղը:

գրականության ուսումնասիրությունը վկայում է, որ պետության հետ կապված խնդիրների շրջանակը, որոնք վերաժվել կամ կարող են վերաժվել ազգային անվտանգության սպառնալիքի շատ ավելին են, քան ՀՀ ԱԱՌ-ի մեջ թվարկվածները¹³⁹։ Մյուս կողմից պետական կառավարման ընդհանուր համակարգից չգիտես ինչու շեշտադրված է միայն «դատական իշխանության արդյունավետ, անաչառ, անկախ գործունեության բացառիկ կարևոր նշանակությունը Հայաստանի համար», մի կողմ թողնելով օրենսդիր և գործադիր իշխանությունները։ Անշուշտ, «արդյունավետությունը» շատ կարևոր խնդիր է կառավարման գործընթացում, սակայն դա և դրա հակառակը՝ «անարդյունավետությունը», այստեղ չունեն բացված հատուկ իմաստներ, հետևաբար՝ շատ ընդհանուր բնութագիր են և՛ որպես պետության բարեփոխման պահանջ, և՛ որպես դրա թերություն պատկերացնելու համար։

Ակնհայտ է, որ պետության խնդիրը միայն անարդյունավետությանը չի հանգում։ Մասնավորապես այն հանգամանքը, որ ՀՀ ԱԱՌ-ը ներքին սպառնալիքների շարքում թվարկում է. «ժողովրդավարության արմատավորման ոչ բավարար մակարդակը», և որպես դրա դրսևորումներ են դիտարկվում «ընտրական գործընթացներում առկա հարաբերությունները, քաղաքացիական հասարակության ոչ բավարար ներգրավվածությունը», վկայում է, որ ՀՀ-ում դատական իշխանության հետ հավասարապես վստահություն չեն վայելում նաև պետական իշխանության մյուս երկու ճյուղերը՝ օրենսդիրն ու գործադիրը։

ՀՀ ԱԱՌ-ի առավելություններից է այն, որ դրա երկրորդ բաժնում՝ «ներքին անվտանգության ռազմավարություն» վերտառությամբ, ծրագրավորվում է բարեփոխումների հայեցակարգ՝ միտված ազգային անվտանգության վտանգների չեզոքացմանը կամ վերացմանը։ Երկրորդ բաժնի 1-ին ենթակետը վերնագրված է

¹³⁹ XX դ. 2-րդ կեսին ապագադրությամբ հիմք դրեց «քաղաքական արդիականացման» տեսությանը, որը ենթադրում էր, որ արևմտյան մոդելի ընդօրինակումը հնարավորություն կտար անկախացող երկրներին հաղթահարելու հետամնացությունը։ Այս տեսության ձախողումների հետևանքով հետագայում առաջ եկավ նորը՝ անցումագիտությունը կամ տրանզիտոլոգիան, որն ուսմունք է սովորության կամ սոցիալիստական համակարգերից ժողովրդավարությանն անցնելու մասին (տե՛ս **Мухаев Р.Т.** Теория политики. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2005, с. 453-571)։ Եթե մոդեռնիզացիայի տեսությունը ենթադրում էր նմանակում, ապա անցումագիտությունը սկսեց խորհել, թե ինչպիսի՞ քաղաքական համակարգ հիմնադրել, որպեսզի այն ամենից լավ կերպով պայմաններ ստեղծի առաջադիմության համար։

«Արդյունավետ պետական կառավարում»: Քանի որ ՀՀ ԱԱԴ-ն պետական կառավարման համակարգում հիմնական խնդիրը համարում է դրա անարդյունավետությունը, ապա ներքին անվտանգության ոլորտում խնդիր է դրվում բարեփոխումների միջոցով ստեղծել արդյունավետ պետական կառավարման համակարգ:

Երկրորդ բաժնի վերտառությունից բխում է, որ ենթաբաժինը պետք է վերաբերի պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը, սակայն չգիտես ինչու, այդ ոլորտում բարեփոխումների ծրագրի նպատակներն են դիտարկվում նաև «քաղաքական համակարգի լիարժեք կայացումը, կայունության ապահովումը, ժողովրդավարական արժեքների և առաջին հերթին մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանությունը, քաղաքացիական հասարակության զարգացումը»:

Հետևողական գիտական մոտեցման դեպքում նկատելի է, որ այս նպատակները վերաբերում են ազգային անվտանգության ապահովման այլ օբյեկտներին՝ քաղաքացիական հասարակությանը և անհատներին, այլ ոչ թե պետությանը: Դրանք, անշուշտ, փոխկապված են, բայց, այնուամենայնիվ, պետության՝ որպես հասարակության կառավարման հրապարակային-հանրային իշխանական համակարգի տարրեր չեն: Օրինակ՝ քաղաքական-կուսակցական համակարգը սերտորեն կապված է պետության հետ, սակայն, այն քաղաքացիական հասարակության ենթահամակարգ է, այլ ոչ պետության¹⁴⁰:

Ներքին անվտանգության ռազմավարության ոլորտում «արդյունավետ պետական կառավարում» ուղղությամբ ՀՀ ԱԱԴ-ն ծրագրում է իրականացնել բարեփոխումներ, որոնք միտված էին լինելու՝

- ա) ժողովրդավարական պետության զորացմանը,
- բ) պետական կառավարման մարմինների արդյունավետ գործունեության ապահովմանը,
- գ) դատական իշխանության անկախության և անաչառության ապահովմանը,

¹⁴⁰ Քաղաքացիական հասարակության ենթահամակարգերի և դրանցում պետության ու կուսակցությունների գրաված տեղի մասին տե՛ս **Джон Кин**, Демократия и гражданское общество. М., 2001; **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права. М., 2001, С. 231-233, **Нерсисянц В.С.** Общая теория права и государства. М., 1999, С. 282-285; Теория государства и права. Под ред. **В.М. Корельского** и **В.Д. Первалова**, М., 1997, С. 90-94:

դ) տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիարժեք կայացմանը,
 ե) որոշումների նախապատրաստման և վերահսկողության գործընթացներում քաղաքացիական հասարակության դերի բարձրացմանը,
 գ) կոռուպցիայի դեմ պայքարի ուժեղացմանը¹⁴¹,
 է) ճգնաժամային իրավիճակների արդյունավետ կառավարման համակարգի հաստատումը,
 ը) իրավապահականության ոլորտի ռազմավարական բարեփոխումները¹⁴²։

Թե որքանո՞վ էին արդիական և հրատապ թվարկված ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ուղղությունները Հայաստանի համար՝ թողնենք մի կողմ, դրանց հետագայում վերադառնալու պայմանով։ Այստեղ միայն նշենք, որ դրանցից առաջինը՝ «ժողովրդավարական պետության զորացումը» շատ ընդհանուր գաղափար է։ Նույնը կարելի է ասել 2-րդի՝ «պետական կառավարման մարմինների արդյունավետ գործունեության մասին» դրույթի վերաբերյալ։ «Տեղական ինքնակառավարման մարմինների լիարժեք կայացումը» ընդհանրապես պետական համակարգին չվերաբերող խնդիր է¹⁴³։

Նշված թերությունների կողքին ՀՀ ԱԱՌ-ն ունի առավելություն։ Դա այն է, որ ՀՀ կայուն և անվտանգ զարգացման պահանջմունքից ելնելով՝ անհրաժեշտ է համարում պետական կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացումը՝ բարեփոխումների միջոցով։ Տեսականորեն ենթադրվում է, որ այդ բարեփոխումները պետք է լինեին համապարփակ, ամբողջական, համակարգային, վերաբերեին

¹⁴¹ Ներքին անվտանգության ռազմավարության «արդյունավետ պետական կառավարում ենթաբաժնի 2-րդ պարբերության 2-րդ նախադասությունը ձևակերպված է այսպես՝ «Այս նպատակով ՀՀ-ն իրականացնում է համապատասխան պետական հեռանկարային ծրագրեր, այդ թվում՝ հակակոռուպցիոն ռազմավարական ծրագիր, վարչական արդարադատության համակարգի ձևավորման և էլեկտրոնային կառավարման համակարգի ներդրման նախագծեր»։ Ենթադրվում է, որ այս դրույթները վերաբերում են վերը բերված թվարկման **գ** կետին՝ որպես կոռուպցիայի դեմ պայքարի ծրագրային տարրեր։

¹⁴² Իրավապահական ոլորտի ռազմավարական բարեփոխումներն ուղղված են լինելու մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների ապահովմանը, հակաիրավական ոտնձգություններից պետության, հասարակության և անհատի պաշտպանությանը։

¹⁴³ Արդի շրջանում տեղական ինքնակառավարումը և՛ տեսականորեն, և՛ գործնականորեն դիտարկվում է ժողովրդի իշխանության իրականացման ձևերից մեկը, է, այլ ոչ թե պետության իշխանության շարունակություն։ Վ. Ներսեսյանցը քաղաքացիական հասարակության համակարգի բաղադրատարրերի շարքում՝ հասարակության մարդկային կազմը՝ ազատ անհատներ. սոցիալական համակարգը. տնտեսական համակարգը. հոգևոր համակարգը. տեղեկատվական համակարգը. կազմակերպական համակարգը՝ հասարակական և խմբային միավորումների բազմազան ձևերը, հետ թվարկում է նաև տարածքային կառավարման՝ տեղական ինքնակառավարման համակարգը (տե՛ս **Нерсесянц В.С.** Общая теория права и государства. М., Норма, 1999, С. 285):

պետական կառավարման համակարգի բոլոր տարրերին: Սակայն ինչպես նկատեցինք ՀՀ ԱԱՌ-ում նախապատրաստվելիք ծրագրերը պետական կառավարման բնագավառում աչքի չեն ընկնում համապարփակությամբ (դրանում չկային պետական բոլոր համակարգային տարրերին ուղղված բարեփոխումների ծրագրեր): Ծրագիրն ավելի շատ հատվածական է, քան համընդգրկուն: Հետևաբար ծրագիրը ամբողջական չէ, ոչ էլ միասնական: Բարեփոխումների համակարգային բնույթի մասին ևս խոսել հնարավոր չէ, որովհետև պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի հարցում ՀՀ ԱԱՌ-ն չի որդեգրել համակարգային-կառուցվածքային մոտեցում, ինչի արդյունքում պետության որպես համակարգի կամ էլ պետական կառավարման ոչ բոլոր տարրերն են ընդգրկված բարեփոխումների ծրագրերում:

Հետազոտության առարկայի տեսանկյունից ՀՀ ԱԱՌ-ի վերլուծությունից անցում կատարենք այլ երկրների, մասնավորապես՝ ՌԴ համանման փաստաթղթի ուսումնասիրությանը: Ռուսաստանի Դաշնությունն ի տարբերություն ՀՀ-ի շատ ավելի վաղ, դեռևս 1990-ական թթ. սկզբին ստեղծեց ազգային անվտանգության օրենսդրական-իրավական հիմքերը, ինչն էլ խթան հանդիսացավ տեսական խորը հետազոտությունների իրականացման համար: Արդյունքում ՌԴ-ում հիմա արդեն տեղի է ունեցել ազգային անվտանգության օրենսդրության երրորդ փուլի իրավական համակարգում՝ արդի պահանջներին ու առանձնահատկություններին, ինչպես նաև արտաքին-քաղաքական իրավիճակին համապատասխան¹⁴⁴:

ՌԴ-ում ազգային անվտանգության ապահովման ոլորտի համար հիմնարար նշանակություն ունեցավ «Անվտանգության մասին» ՌԴ օրենքը, որն ընդունվել է դեռևս 1992 թ. մարտի 5-ին և կրելով որոշ փոփոխություններ գործել է մինչև 2010 թ.¹⁴⁵: Այն ամրագրում էր ՌԴ-ի ազգային անվտանգության օրենսդրական հիմքերը, անվտանգության համակարգը և դրա գործառույթները, անվտանգության սուբյեկտները, ուժերը և միջոցները, ազգային անվտանգության ապահովման գործում պետական մարմինների լիազորությունները: «Անվտանգության մասին» 1992 թ. ՌԴ օրենքը հատուկ և մանրամասն վերլուծության չենք ենթարկի, որովհետև այն, նախ,

¹⁴⁴ ՌԴ-ում ազգային անվտանգության օրենսդրության զարգացման մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 33-55, **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 16-54 և այլն:

¹⁴⁵ См.у Ведомости СНД и ВС РФ. 1992, № 15, ст. 169: Օրենքի նկարագիրը մանրամասն տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 36-40:

2010 թ. կորցրել է իր իրավաբանական ուժը, երկրորդ, այս պարագրաֆի բովանդակությունը կազմող հիմնահարցերին այն չէր անդրադառնում, ինչը ևս թերություն էր: Այդ օրենքի թերություններից էր նաև այն, որ դրանում անվտանգության տեսակների մեջ բացակայում էր «քաղաքական անվտանգության» մասին, նույնիսկ, հիշատակումը¹⁴⁶, առավել ևս բովանդակության բացահայտումը:

ՌԴ օրենսդիրը 2010 թ. դեկտեմբերի 28-ին ընդունեց «Անվտանգության մասին» նոր օրենքը, որով ամրագրվեցին ազգային անվտանգության իրավական ապահովման գործող հիմքերը¹⁴⁷: Այն կառուցված է 4 գլուխներից՝ 1) Ընդհանուր դրույթներ (1-7 հոդվածներ), 2) Պետական իշխանության լիազորությունները, ՌԴ սուբյեկտների, պետական իշխանության մարմինների և տեղական ինքնակառավարման մարմինների գործառույթներն անվտանգության ապահովման ոլորտում (8-12 հոդվածներ), 3) Անվտանգության խորհրդի կարգավիճակը (13-18 հոդվածներ), 4) Եզրափակիչ դրույթներ (19-20 հոդվածներ): ՌԴ 2010 թ. «Անվտանգության մասին» օրենքն աչքի է ընկնում մի շարք առանձնահատկություններով, սակայն դրանում պահպանել է նաև նախորդ օրենքի կառուցվածքային ու հայեցակարգային հաջորդայնությունը: Հեղինակները դրանում նկատում են և՛ առավելություններ և՛ թերություններ¹⁴⁸, որոնց

¹⁴⁶ Տե՛ս **Фомин С.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 43: Այդ օրենքի այլ առանձնահատկությունների մասին տե՛ս **А.В. Шободоева** Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, Изд.-во БГУ, 2015, С. 33-34, ինչպես նաև *Общая теория национальной безопасности: учебник / под общ. ред. А.А. Прохожева. – Изд. 2-е. – М.: Изд-во РАГС, 2005. С. 344*

¹⁴⁷ Տե՛ս СЗ РФ.- 2011.- № 1. Ст. -2:

¹⁴⁸ Այդ օրենքի առավելությունների, նորամուծությունների ու թերությունների մասին ավելի մանրամասն տես **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 44-53: Այս հեղինակը կազմել է այդ օրենքի նորամուծությունների ու թերությունների համեմատական աղյուսակ հղում անելով հետևյալ հեղինակներին՝ **Григорьев В.В.** Комментарий к Федеральному закону «О безопасности» (постатейный). – М.: Деловой двор, 2011. с. 144// СПС «КонсультантПлюс». 2011; **Белокрылова Е.А.** Комментарий к Федеральному закону от 28 декабря 2010 г. № 390-ФЗ «О безопасности» (постатейный) / Е.А. Белокрылова, Е.А. Бевзюк // СПС «КонсультантПлюс». 2012; **Котухов С.А.** Комментарий к Федеральному закону от 28 декабря 2010 г. № 390-ФЗ «О безопасности» (постатейный) / С.А. Котухов, В.А. Кузьмин, Ю.В. Соболева // СПС «КонсультантПлюс». 2011; **Чапчиков С.Ю.** Комментарий к Федеральному закону от 28 декабря 2010 г. № 390-ФЗ «О безопасности» (постатейный) – М. : Юстицинформ, 2011. – 193 с. // СПС «КонсультантПлюс». 2011; **Варламов В.Ю.** Проблемы совершенствования федерального закона «О безопасности» // Право и безопасность. – 2011. – № 2 (39). – С.112 – 113; **Дугенец А.С.** Вопросы административно-правового регулирования обеспечения безопасности современной России / А.С. Дугенец, А.В. Мельников, Ф.П. Васильев, М.Н. Дашко // Административное право и процесс. – 2012. – № 3. – С. 65–67; **Калюжный А.Н.** Федеральный закон «О безопасности»: итоги реализации и перспективы развития // Военно-юридический журнал. – 2014. – № 3 – С. 7–10. **Кардашова И.Б.** Современная система обеспечения национальной безопасности Российской Федерации // Административное право и процесс. – 2013. – № 9. – С. 32:

վերլուծությանը չենք անդրադառնա, քանի որ օրենքն ավելի շատ կարգավորում է ազգային անվտանգության կենսագործման, կառավարման հանրային-իշխանական կառուցակարգը, այլ ոչ թե մեզ հետաքրքրող քաղաքական-պետական սպառնալիքները և դրանց հաղթահարման կամ չեզոքացման քաղաքական իրավական ծրագրերը:

ՌԴ-ում 1997 թ. դեկտեմբերի 17-ին նախագահի հրամանագրով ընդունվեց ՌԴ Ազգային անվտանգության հայեցակարգը /այսուհետ՝ ՌԴ ԱԱՀ/, որն ի տարբերություն օրենքի ավելի մանրամասն էր անդրադառնում ազգային անվտանգության հարաբերություններին, սակայն ուներ նաև թերություններ¹⁴⁹: Այդ հայեցակարգը ևս վերլուծության չենք ենթարկի, որովհետև դրան փոխարինել է նոր փաստաթուղթ՝ Ռուսաստանի Դաշնության ազգային անվտանգության ռազմավարությունը մինչև 2020թ.¹⁵⁰:

Քանի որ ՌԴ ԱԱՀ-ն ժամանակագրական կարգով վերջինն է, ապա մենք վերլուծության կենթարկենք այդ փաստաթուղթը մեզ հետաքրքրող հիմնահարցի՝ ազգային անվտանգության օբյեկտների տեսանկյունից: ՌԴ ԱԱՀ-ն պահպանեց ՌԴ Ազգային անվտանգության հայեցակարգի հաջորդայնությունը, սակայն ի տարբերություն վերջինի, նախ, շեշտադրեց ոչ միայն կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանությունն, այլ «անվտանգությունը զարգացման միջոցով», երկրորդ այն կառուցված է պետության ու հասարակության մի կողմից և անվտանգության մյուս կողմից փոխկապվածության ու փոխկախվածության հիմնարար դրույթների վրա¹⁵¹:

Ռուսաստանի Դաշնության ԱԱՀ-ն խարսխված է մի շարք հիմնական հասկացությունների վրա¹⁵², մասնավորապես՝ «ազգային անվտանգություն», «ՌԴ

¹⁴⁹ Տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007. с. 46-48, **А.В. Шободоева** Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, Изд.-во БГУ, 2015, с. 36-38:

¹⁵⁰ Այդ ռազմավարությունն ընդունվել է 2009 թ. մայիսի 12-ին և ենթարկվել է խմբագրության ՌԴ նախագահի 2014 թ. հուլիսի 1-ի հրմանագրով (տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 6-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444):

¹⁵¹ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **А.В. Шободоева** Նշվ. աշխատ., էջ 17-20, ինչպես նաև **Бабурин С.Н.** Стратегия национальной безопасности: безопасность через устойчивое развитие / С.Н. Бабурин, А.Д. Урсул //Национальные интересы. – 2010. – № 2.

¹⁵² Այդ հասկացությունների բնորոշումները բացված են ՌԴ ԱԱՀ 6-րդ կետում (տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 6-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444).

ազգային շահեր» «ազգային անվտանգության սպառնալիքներ»¹⁵³, «ազգային ռազմավարական առաջնահերթություններ», «ազգային անվտանգության ապահովման համակարգ», «ազգային անվտանգության ապահովման ուժեր», «ազգային անվտանգության ապահովման միջոցներ»¹⁵⁴: Այս հասկացություններն այնքան կարևոր են ազգային անվտանգության տեսության և պրակտիկայի համար, որ Ա.Բ.Լոգունովը դրանց համակցությունը համարում է ազգային անվտանգության բովանդակությունը կազմող հասկացություններ¹⁵⁵:

Այժմ վերլուծության ենթարկենք ՌԴ ԱԱՌ-ն՝ պետությունը որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ հիմնահարցի տեսանկյունից: Մեզ հետաքրքրող գլխավոր հարցում, այն է ազգային անվտանգության օբյեկտների, այդ փաստաթուղթը ելնում է օբյեկտների **եռմիասնական մոտեցումից, այն է՝ անհատ, հասարակություն, պետություն և դրանց պաշտպանությունը ներքին և արտաքին սպառնալիքներից**¹⁵⁶: Այդ հիմքով են կառուցված նաև ազգային անվտանգության այնպիսի հասկացությունների բնորոշումները, ինչպիսիք են «ազգային շահերը», «ազգային անվտանգության սպառնալիքները, «ազգային ռազմավարական առաջնահերթությունները»: Օրինակ՝ «ազգային շահը» բնորոշվում է որպես պետության ներքին և արտաքին պահանջմունքներն ապահովելու անհատի,

¹⁵³ Ազգային անվտանգության կարգավորման նախորդ տարբերակի համեմատ ՌԴ ԱԱՌ-ն խմբագրեց «ազգային շահեր» և «ազգային անվտանգության սպառնալիքներ» հասկացությունները, ազգային շահերի տակ հասկանալով պետության ներքին և արտաքին պահանջմունքներն անհատի, հասարակության և պետության պաշտպանվածության ու կայուն զարգացման ապահովման գործում: **Ազգային անվտանգության սպառնալիքն** ուղղակի կամ անուղղակի հնարավորությունն է վնաս հասցնել քաղաքացիների սահմանադրական իրավունքներին, ազատություններին, կյանքի արժանապատիվ որակին և մակարդակին, ինքնիշխանությանը, տարածքային ամբողջականությանը, ՌԴ կայուն զարգացմանը, պետության պաշտպանությանը և անվտանգությանը (տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 7-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444):

¹⁵⁴ Ազգային անվտանգության ապահովման ուժերը և միջոցներն իրենց ջանքերը և ռեսուրսները կենտրոնացնում են ներքաղաքական, տնտեսական, սոցիալական, գիտության և կրթության, միջազգային, հոգևոր տեղեկատվական, ռազմական, պաշտպանական-արդյունաբերական և էկոլոգիական, ինչպես նաև հասարակական անվտանգության ոլորտներում ազգային անվտանգության ապահովման համար (տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 7-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444):

¹⁵⁵ Տե՛ս **Логунов А.Б.** Региональная и национальная безопасность. М.; ИНФРА, 2014. С. 15:

¹⁵⁶ Տե՛ս Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Пункт 6-ой (Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444):

հասարակության և պետության պաշտպանվածությունը և կայուն զարգացումը: Սակայն ՌԴ ԱԱՌ-ն հետագա բաժիններում պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի հիմնահարցերը լիարժեքորեն և հետևողական չի արտացոլում: Մասնավորապես, 4-րդ բաժնի (Ազգային անվտանգության ապահովումը) 2-րդ ենթաբաժինը վերնագրված է «պետական և հասարակական անվտանգություն» վերտառությամբ: Ակնհայտ է, որ մեկ ենթաբաժնում (35-44 կետեր) միավորված են երկու օբյեկտներին (պետությանը և հասարակությանը) վերաբերող հիմնահարցերը: Ընդ որում 10 կետերից շատերը նվիրված են ազգային անվտանգության ապահովման ոլորտում պետության՝ որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտի պարտավորություններին կամ գործառության կողմերին, այսինքն՝ ինչ պետք է անի պետությունը, այլ ոչ թե ինչպիսին պետք է լինի պետությունն իր կառույցով: Այդ գործառության պարտավորությունների ամփոփ պատկերը հանգում է հետևյալին:

Դրույթ առաջին. «Իրավախախտումների դեմ պայքարի անընդհատ կատարելագործվող իրավապահական միջոցառումների ձեռնարկում՝ ներառյալ կոռուպցիայի դեմ պայքարի ուժեղացում, կանխելու համար հասարակական հարաբերությունների կոռումպացվածությունը և քրեականացվածությունը»: Իրավախախտումների դեմ պայքարի այդ միջոցառումներից միայն կոռումպացվածությունն է վերաբերում պետական կամ հանրային իշխանական կառույցներին և, իհարկե, այդ գործառության պարտավորությունը՝ պայքարել կոռուպցիայի դեմ, չունի հարցադրում, թե ինչպիսի՞ն պետք է լինի պետությունը իր բովանդակային ուղղվածությամբ: Այսինքն՝ իրավական և իրավապահական այդ գործառույթի իրականացմամբ պետությունը պետք է առողջացնի ինքն իրեն:

Դրույթ երկրորդ. ՌԴ ԱԱՌ-ի 40-րդ կետը ձևակերպված է հետևյալ կերպ. «Դաշնային գործադիր իշխանության մարմինների կառուցվածքի և գործունեության կատարելագործում»: Այս դրույթը վերաբերում է պետությանը՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի: Ընդ որում դա միակ խնդիրն է, որը հետապնդում է պետական կառուցակարգի բարելավում, կատարելագործում, դիտվում է որպես պետական ու հասարակական անվտանգության ապահովման նպատակների

ապահովման միջոց: Սրանով ավարտվում է ՌԴ ԱԱՌ-ի պետական անվտանգության կամ պետությանը սպառնացող վտանգների շրջանակը, որը ներառում է

ա) իրավապահպան համակարգի բարեփոխումների դեմ պայքարի արդյունավետ համակարգի հիմնադրում,

բ) կոռուպցիայի դեմ պայքար և առողջ պետական կառուցակարգի ստեղծում,

գ) դաշնային գործադիր իշխանության մարմինների համակարգի կատարելագործում:

Սրանք ուղղակիորեն պետական համակարգին վերաբերող կամ պետության որպես կառուցակարգի հետ կապված խնդիրներ են, որոնց հիմքում ընկած են պետությամբ պայմանավորված կամ նրա անարդյունավետությունից ծնվող սպառնալիքները: Անուղղակիորեն պետությանը վերաբերող ազգային անվտանգության ռազմավարական նպատակներ են ճանաչվում նաև ՌԴ սահմանադրական կարգը (իհարկե, դրա պետությանը վերաբերող հիմնադրույթները), ՌԴ ինքնիշխանությունը, անկախությունը, տարածքային ամբողջականությունը: Ինքնիշխանությունը որպես պետության հատկանիշ ենթադրում է պետության անկախություն ներքին և արտաքին ուժերից¹⁵⁷: Դրան սպառնացող վտանգները կարող են ունենալ ինչպես արտաքին, այնպես էլ ներքին աղբյուրներ ու գործոններ: Այդպիսով արտաքին անկախությունը կոնկրետ պետության համար կարող է վերածվել ազգային անվտանգության կարևորագույն արժեքի, իսկ մեկ այլ պետության համար դրա չափավորումը միջոց է ազգային անվտանգության նպատակներին հասնելու, սպառնացող վտանգները չեզոքացնելու, կանխելու համար: Այդ մոտեցումը, այսինքն՝ անկախությունը որպես արժեք, դրված է նաև ՀՀ ԱԱՌ-ի հիմքում:

Արված վերլուծությունը թույլ էր տալիս եզրակացնելու, որ ՌԴ ԱԱՌ-ն ևս անհավասարակշիռ մոտեցում ունի ազգային անվտանգության օբյեկտների սպառնալիքների իմաստավորման, դրանց համակարգային ու ամբողջական բացահայտման գործում: Ասվածը հատկապես վերաբերում է պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի խնդրին: Անցումային և բավականին բարդ շրջան ապրող ՌԴ-ի համար պետական համակարգի ազգային անվտանգության հիմքերի շրջանակը ներկայացված է բավականին նեղ կերպով, իսկ հատուկ քաղաքական-

¹⁵⁷ Ինքնիշխանության մասին տե՛ս **Моисеев А.А.** Суверенитет государства в международном праве – М.: Восток – Запад, 2009.- 384 С.

պետական բաղադրիչ (բաժին) այն ընդհանրապես չունի: Քաղաքագիտական և իրավագիտական գրականության մեջ ՌԴ-ի որպես պետության հիմնախնդիրները ներառում են հարցերի բավականին լայն ու բարդ շրջանակ, որոնք արտացոլված չեն ազգային անվտանգության ռազմավարության մեջ: Ինչո՞ւ է պայմանավորված և՛ ՀՀ ԱԱԴ-ի, և՛ ՌԴ ԱԱԴ-ի նույնաբնույթ թերությունը: Խորքային վերլուծությունը հիմք է տալիս ենթադրելու, որ դրա հիմքում ընկած են մի շարք պատճառներ:

Առաջին պատճառը բխում է նրանից, որ անվտանգության իրավական ինստիտուտը փոխառված է արևմուտքի զարգացած երկրներից: Որպես կանոն, այս երկրներում բուն պետության հետ կապված խնդիրներն այդքան սրված չեն, որպեսզի վերածվեն ազգային անվտանգության սպառնալիքի: Այդ երկրները մեծամասամբ կայացած ժողովրդավարական, իրավական պետություններ են: Հետևաբար, այդ օրինակելի ժողովրդավարության ու իրավական պետության ազգային անվտանգության ռազմավարությունները կամ հայեցակարգերը չեն շեշտադրում պետական համակարգի սպառնալիքները, դրանց վտանգները, պետության կառուցակարգի բարեփոխումները՝ ազգային անվտանգության համատեքստում: Բարեփոխումներն այստեղ գնում են ընդհանուր հունով, ոչ թե ազգային անվտանգության լույսի ներքո:

Երկրորդ պատճառն ազգային անվտանգության ռազմավարության՝ որպես պաշտոնական փաստաթղթի քաղաքական-իրավական բնույթն է: Այն հիմնականում մշակվում է երկրի քաղաքական բարձրագույն էլիտայի հովանու ներքո, որոնց համար դժվար է խոստովանել, որ պետությունն ունի ազգային անվտանգության հետ կապված շատ ավելի խնդիրներ, հետևաբար բարեփոխման կարիք: Արդյունքում պետությանը վերաբերող սպառնալիքները վեր են հանվում ոչ համալիր, ոչ ամբողջական, երբեմն թաքցվում են և դրանով իսկ այդ կարևորագույն հարցում որդեգրվում է «ջայլամի քաղաքականություն»:

Երրորդ պատճառը տեսությամբ, այսինքն՝ անվտանգաբանությամբ պայմանավորված թերություններն են: Այդ գիտությունը հետխորհրդային տարածքում կայացող ոլորտներից է: Սկզբնական շրջանում դրա կայացման հիմնական միջոցը արևմտյան «սեկյուրիտոլոգիայից» ընդօրինակումն էր: Վերջինին, ինչպես նշեցինք,

քնորոշ չէ պետության կառույցի խնդիրների վրա կենտրոնանալը: Արևմտյան անվտանգաբանությունն ամենից շատ ուղորդված է դեպի արտաքին անվտանգության, իսկ ներքին ոլորտում՝ հասարակության անվտանգության հարցերին: Մեխանիկական ընդօրինակման արդյունքում առաջանում է տեսական բաց, որն էլ նպաստում է քաղաքական-իրավական կարգավորման բացերին ու թերություններին: Դա նշանակում է, որ անհրաժեշտ է հատուկ հետազոտության առարկա դարձնել անվտանգության այն հիմնադրույթները, որոնք վերաբերում են **պետությանը, նրա կառուցակարգին:**

ՀՀ ԱԱՌ-ում զուտ պետությանը վերաբերող ներքին սպառնալիքների շրջանակի մեջ ներառված են խիստ նեղ, սահմանափակ թվով սպառնալիքներ, այն էլ շատ զգույշ ձևակերպումներով: Որպես ազգային անվտանգության ներքին սպառնալիքներ դիտարկվում են՝ ա) արդյունավետության նվազումը, բ) բարեփոխումների գործընթացի դանդաղումը, գ) դատական իշխանության «անարդյունավետ, անաչառ, ոչ անկախ գործունեությունը»: Ներքին անվտանգության ռազմավարության ոլորտում «արդյունավետ պետական կառավարում» ուղղությամբ ՀՀ ԱԱՌ-ն ծրագրում է իրականացնել որոշակի ոլորտների բարեփոխումներ: Դրանց մի մասը շատ ընդհանուր է, մի մասը չի վերաբերում պետական համակարգին, մնացածն էլ ազգային անվտանգության խնդիրներ չեն: Այդպիսով ՀՀ ԱԱՌ-ում քաղաքական, տեսական մոտեցումների թերությունների պատճառով պետությանը վերաբերող սպառնալիքներն ու վտանգներն արտացոլված են ոչ լրիվ և ոչ համալիր կերպով:

Իր թերություններով հանդերձ ՀՀ ԱԱՌ-ն մի քայլ առաջ է ՌԴ համանման փաստաթղթից, որովհետև այն արժարժում է պետական համակարգին վերաբերող հարցերի ավելի լայն շրջանակ, քան այլ երկրների համանման ակտերը: Սակայն դա չի նշանակում, որ այն ամբողջական ու համալիր է պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի և դրա ներքին սպառնալիքների բացահայտման, իմաստավորման, ամրագրման հիմնախնդրում:

ԳԼՈՒԽ 3. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՏԵՍԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ ԵՎ ԴՐԱՆՑ ԻՄԱՍՏԱՎՈՐՈՒՄՆ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՎՏԱՆԳՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ

Մինչ այժմ կատարած հետազոտությամբ հիմնավորեցինք, որ պետությունը համարվում է ազգային անվտանգության ապահովման կամ պաշտպանության օբյեկտ: Այնուհետև ցույց տվեցինք, թե այդ օբյեկտի, դրան սպառնացող վտանգների ինչպիսի տեսակներ են ամրագրել ազգային անվտանգության հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը, վեր հանեցինք այդ սպառնալիքների դասակարգման ու իրավական կանոնակարգման թերություններն ու բացթողումները:

Այժմ փորձենք հետազոտել պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի հիմնահարցն անվտանգաբանության և պետության ու իրավունքի տեսության մեջ, սակայն ոչ թե որպես վերացական, ընդհանրացված օբյեկտ, այլ պետությանը սպառնացող և պետությունից ելնող վտանգների ուղղությամբ: Անշուշտ, ազգային անվտանգության օրենսդրությունը և անվտանգաբանությունը տարբերվում են իրենց բարձրացրած հարցերի շրջանակով: Եթե օրենսդրությունը պահպանողական, դոգմատիկ է, ապա տեսությունն՝ ազատական: Եթե օրենսդրությունն ունի քաղաքական գործոնով պայմանավորված սահմանափակվածություն, ապա տեսությունն ազատ է բոլոր տեսակի հիմնահարցերը բարձրացնելու, իմաստավորելու, պետությանը սպառնացող և պետությունից ելնող նոր սպառնալիքներ ու վտանգներ առաջ քաշելու հարցում:

Այս ընդհանուր հետազոտական խնդրի իրականացման փուլային-աստիճանական ենթախնդիրներն ենք դիտարկում՝

ա) պետական բնույթի հիմնահարցերն անվտանգաբանության մեջ, այսինքն՝ փորձել հասկանալ, թե ազգային անվտանգության տեսաբաններն ինչ հայեցակարգային մոտեցումներ ունեն պետության վերաբերյալ, այնուհետև վեր հանենք այդ մոտեցումներից յուրաքանչյուրի տեսական-գիտական առավելությունները և թերությունները համակարգակառուցվածքային, գործառութային, ձևական-տրամաբանական չափանիշների դիրքերից,

բ) պարզելով ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների մոտեցումների բացերը և թերությունները, գտնել դրանց վերացման կամ հաղթահարման գիտատեսական ուղին, մեթոդը՝ դիմելով պետության և իրավունքի տեսության օգնությանը,

գ) իմաստավորել պետության և իրավունքի տեսության դիրքերից կառուցված պետության համակարգային ամբողջական նկարագիրն իր տեսական բնութագրիչներով ազգային անվտանգության դիրքերից,

դ) դիտարկել ազգային անվտանգության ապահովման հասարակական-պետական խնդիրը պետության գործառույթների համակարգում:

3.1. Պետական բնույթի հիմնահարցերի տեսական մոտեցումներն ազգային անվտանգաբանության մեջ

Ազգային անվտանգության տեսաբաններն ունեն որոշակի պատկերացումներ և մոտեցումներ պետության որպես ազգային անվտանգության տարրի վերաբերյալ: Մեր խնդիրն է փորձել հասկանալ պետական բնույթի հիմնահարցերի իմաստավորման առանձնահատկություններն անվտանգաբանության մեջ: Որպես նախանշված հետազոտական խնդրի լուծման մեթոդ ընտրում ենք համակարգային, գործառութային, ձևական-տրամաբանական և վիճակագրական վերլուծության մեթոդները: Առաջինի օգտագործմամբ ազգային անվտանգության համակարգն իր օբյեկտ, սուբյեկտ, գործառութավորում, ուժեր, միջոցներ և այլ տարրերով դիտարկվելու է հասարակական համակարգում՝ վեր հանելով այդ համակարգի բաղադրատարրերը, կառուցվածքային կապերը, գործառույթները և համակարգային հետազոտության այլ միջոցները: Այդ մոտեցման միջոցով հասարակությունը ազգային անվտանգության ու դրանից սերտաճած տեսական մոտեցումների լույսի ներքո դիտարկվելու է որպես համակարգ՝ իրեն բնորոշ տարրերով, կառուցվածքով, գործառույթներով և այլն: Այդ խնդրի լուծումը հիմք կտա ազգային անվտանգության հատուկ օբյեկտի՝ պետության

հարցում վեր հանել դրա բոլոր համակարգային բնութագրերը, սպառնալիքների բնույթն, աղբյուրները, գործառույթները և այլն¹⁵⁸:

Այս խնդրի լուծումը հնարավորություն կտա ամբողջական, համալիր, համակարգային կերպով վեր հանելու պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի հիմնական բնութագրերը: Այս խնդրի լուծումից հետո, անհրաժեշտ է հերթով վիճակագրական-տեսական դիտարկման ենթարկել ազգային անվտանգության առանձին տեսաբանների մոտեցումները, պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի, սուբյեկտի, դրա վտանգների բնույթի ու աղբյուրների հարցում և համադրելով համակարգային վերլուծության մեթոդի տված արդյունքների հետ՝ գնահատել այդ տեսաբանների մոտեցումները, դրանց ամբողջականությունը և համալիրությունը, հետևաբար նրանցից ամեն մեկի մոտեցումների գիտական հավաստիությունն ու հետևողականությունը:

Հասարակության, որպես համակարգի, երկու հիմնական տարրերն են՝ անհատները և պետությունը: Արդի սոցիալ-իրավական պետության ու քաղաքացիական հասարակության հայեցակարգերի դիրքերից պետությունը և քաղաքացիական հասարակությունը տարբերվող բաղադրատարրեր են հասարակական համակարգում¹⁵⁹: Ազգային անվտանգության տեսության հիմնարար հասկացություններն են սպառնալիքը և վտանգները, որոնք կարող են ելնել լոկալ հասարակության և՛ արտաքին, և՛ ներքին միջավայրից: Այսպիսով, սպառնալիքներն իրենց բնույթով կարող են լինել ներհամակարգային և արտահամակարգային, այսինքն՝ մետահամակարգից եկող սպառնալիքներ: Ներհամակարգային, այսինքն՝ ներհասարակական սպառնալիքները, օբյեկտիվորեն գոյություն կունենային, եթե

¹⁵⁸ Համակարգային վերլուծության մասին տե՛ս սույն ատենախոսության 1-ին գլխի 1-ին պարագրաֆում:

¹⁵⁹ Պետությունը և հասարակությունը չեն համընկնում: Առաջանալով հասարակության մեջ պետությունը վերածվում է ընդհանուր, ինքնիշխան կառավարման կազմակերպության: Մինչ XIX դ. պետությունը և հասարակությունը նույնացվում էին: Հասարակությունը և պետությունը տեսականորեն սկսեցին տարբերել XIX դարում (տե՛ս Н.М. Коркунов Русское государственное право // **Мышаев Р.Т.**, Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений, С. 340-341): Եվրոպայում պետության և հասարակության տարբերակման 1-ին տեսաբանը Զ. Լոքն էր: Հասարակությունը ծագում է մինչև պետությունը, այն երկարակյաց է պետությունից: Պետության քայքայումը չի առաջացնում հասարակության կործանում, մինչդեռ հասարակության քայքայմամբ չի լինի պետություն: Պետության և հասարակության տարբերակողներից էր Շ.Լ. Մոնտեսքիոն (տե՛ս Политическая социология /отв. ред. **Г.П. Сопов.** - Ростов-на-Дону, 1997, С. 225-226):

նույնիսկ երկրագնդի վրա լինել մեկ հասարակություն և պետություն: Նույնիսկ ինքն՝ անհատն, ընդունակ է իր համար ստեղծել անվերջ սպառնալիքներ և վտանգել իր գոյությունը: Այս վտանգները կարելի է համարել ինքնաստեղծ վտանգներ: Անհատի համար սպառնալիքնի աղբյուրը կարող է գտնվել նաև դրսում՝ սոցիոքնական միջավայրում (բնական սպառնալիքներ): Սպառնալիքները կարող են ելնել հասարակությունից, այլ անհատներից, պետությունից: Նույն կերպ և՛ հասարակությանը, և՛ պետությանը սպառնացող վտանգները կարող են լինել ինքնաստեղծ կամ արտաքինից սպառնացող: Միաժամանակ հասարակության երեք տարրերից ամեն մեկն ինքը մյուսների համար կարող է վերածվել սպառնալիքի աղբյուրի: Հետևաբար, պետությանը՝ որպես ազգային անվտանգության համակարգային տարրին (սուբյեկտ և օբյեկտ), սպառնացող վտանգները կարող են լինել ներպետական օրգանակարգային և արտաքին (արտահամակարգային): Բաժանման չափանիշը սպառնալիքի աղբյուրի գտնվելու վայրն է, տեղակայումը: Միաժամանակ սպառնալիքները կարող են ուղղորդված լինել պետությանը, բայց միաժամանակ նաև պետությունից այլ տարրերին՝ անհատներ, հասարակություն, ազգ, սոցիալական խմբեր, հարևան պետություն, ընդհուպ մինչև միջազգային հանրությանը և նրա անվտանգությանը:

Համակարգում ամեն մի բաղադրատարր կատարում է որոշակի գործառույթ, իսկ ազգային անվտանգության առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ պետության (և ոչ միայն նրա) դերակատարությունն ազգային անվտանգության համակարգում գնահատվում է երկակիորեն՝ օբյեկտ-սուբյեկտ երկմիասնությամբ:

Որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտ, պետությունն ազգային անվտանգության համակարգում դրա ապահովման գլխավոր դերակատարն է. պետությունն իրեն բնորոշ այլ գործառույթների հետ միասին կատարում է ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթ¹⁶⁰: Այդ գործառույթի իրականացումը երաշխիք է ազգային անվտանգության երեք օբյեկտների վտանգների կանխման, վերացման, չեզոքացման համար: Սակայն իրականության մեջ հնարավոր է, որ ազգային անվտանգության սուբյեկտը կրելով ազգային անվտանգության ապահովման

¹⁶⁰ Այդ մասին տե՛ս սույն գլխի 4-րդ ենթագլխում:

պարտավորությունը, չկատարի կամ ոչ պատշաճ կատարի իրեն վերագրված գործառույթը: Արդյունքում առաջանալու են ազգային անվտանգության նոր սպառնալիքներ: Դրանց կարելի է անվանել գործառութային բնույթի սպառնալիքներ, որոնց աղբյուրը նորից պետությունն է: Հետևաբար, պետությունից ելնող սպառնալիքներն իրենց բնույթով կարող են լինել կազմակերպական-կառուցվածքային և գործառութային:

Արված համակարգակառուցվածքային ու գործառութային վերլուծությունը հիմք է տալիս առաջ քաշելու պետության որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտ-օբյեկտ երկմիասնական կացությունից բխող ազգային անվտանգության սպառնալիքների ու վտանգների նոր տեսակներ, մասնավորապես՝ պետությանը սպառնացող վտանգներ, պետությունից ելնող կամ դրանով պայմանավորված ազգային անվտանգության սպառնալիքներ: Վերջինները պայմանավորված են պետության կազմակերպակառուցվածքային, էական (բովանդակային) ու գործառութային առանձնահատկություններով:

Համակարգակառուցվածքային այս մեթոդաբանությունը չափանիշ է ազգային անվտանգության ամեն մի տեսաբանի հայեցակարգն ամբողջության, համալիրության, հետևողական գիտամեթոդաբանական մոտեցումների չափանիշների տեսանկյունից գնահատելու համար: Այս մեթոդաբանությամբ վերլուծությունը նաև միջոց է ամեն մի հայեցակարգի գիտական հավակնությունները բավարարելու համար:

Անվտանգաբանության տեսաբաններից **Ն. Լեոնովն** իր «Ազգային անվտանգության հիմքերը» հոդվածում առանձնացնում է ազգային անվտանգության չորս հիմնական սյուները, որոնց քայքայումը սպառնում է պետության ու դրանում ապրող ժողովրդի կործանմամբ: Այդ սյուները՝ տարածքը, բնակչությունը, նյութատեխնիկական հարստությունը, քաղաքակրթությունը, իրենց վրա կրում են ազգային անվտանգությունը¹⁶¹: Մեզ հետաքրքրող տեսանկյունից Ն. Լեոնովի մոտեցումն արդիական է նրանով, որ այս տեսաբանն ազգային անվտանգության չորս սյուների թուլացման պատճառներից է համարում առաջին հերթին քաղաքական-պետական գործոնը, որի գործունեությունը կարելի է որակել քայքայիչ: Այդ գործոնի

¹⁶¹ См. **Николай Леонов** Основы национальной безопасности, Источник-<<Советник>>, <http://www.1-sovetnik.com/articles/article-527.html>. (վերջին մուտք՝ 15.08.2018 13:05)

նշանակությունը հեղինակը գնահատում է հետևյալ պատկերավոր խոսքերով. «Մեր քաղաքական հարթության վրա դեռևս չկան այն դերակատարներն, որոնք կարող են, պատկերավոր ասած, վերցնել բահը, պատրաստել շաղախ և սկսել նորից ցեմենտել ազգային անվտանգության այն սյուները, որոնք մենք էականորեն քայքայել ենք»: Այս գնահատականից բխում է, որ ազգային անվտանգության ապահովման խնդրում պետության անգործությունը կամ դրա քայքայիչ գործունեությունը կարող է վերածվել ազգային անվտանգության սպառնալիքի: Այսինքն՝ պետությունը, լինելով ազգային անվտանգության ապահովման հիմնական սուբյեկտ, որը և՛ այն դեպքում, երբ պատշաճ չի իրականացնում իր գործառույթը, և՛ այն դեպքում, երբ ունենում է քայքայիչ ազդեցություն ազգային անվտանգության «սյուների» վրա, վերածվում է ազգային անվտանգության սպառնալիքի, որը կարող է վտանգել, քայքայել ազգային անվտանգության հիմքերը (սյուները), դրանով իսկ կործանման տանել ժողովրդին: Հետևաբար, ցանկացած ազգային անվտանգության համակարգ առաջին հերթին ենթադրում է ազգային անվտանգության երաշխավոր, առողջ պետություն, այլ ոչ թե իր գոյության հիմքերը կործանող սուբյեկտ:

Այս հանգամանքին հատուկ ուշադրություն է դարձրել **Ռ. Ֆ. Իդրիսովն** իր դոկտորական ատենախոսության մեջ. «Անվտանգության ապահովման համար ելակետային եռյակի (անհատ – հասարակություն – պետություն) միջև հարաբերակցության որոշման տեսակետից անհրաժեշտ է ընդգծել, որ այն կրում է ինվերսիա, երբ անվտանգության հասկացության վերլուծությունն անցում է կատարում դրա ապահովմանը: Եթե անվտանգության հասկացության մեջ առաջնահերթությունը պատկանում է անհատին, այնուհետև՝ հասարակությանը, և վերջապես՝ պետությանը, ապա անվտանգության ապահովման մեջ առաջնահերթությունը պատկանում է պետությանը, որը կորդինացնում է հասարակության ու պետության ջանքերն անվտանգության սպառնալիքների հաղթահարման ուղղությամբ: ... Պետության առաջնահերթությունն անվտանգության ապահովման ոլորտում արդիականացնում է պետության անվտանգության և պետական անվտանգության հարաբերակցության խնդիրն, որոնք շատ հետազոտողներ հաճախ անիրավաչափորեն նույնականացնում են: Այս կապակցությամբ պետք է մշտապես նկատի ունենալ, որ պետությունն իր

օբյեկտիվ բնույթի ուժով, իր սեփական գործառնություններով կարող է ծնել անվտանգության սպառնալիքներ: Այս պլանով պետական անվտանգությունն իր արդի իմաստով պետք է մեկնաբանվի որպես պետության վիճակ, կացություն, որի դեպքում դրանում ծագած անվտանգության սպառնալիքները չեն գերազանցում որոշ սահմանային, շեմային նշանակությունը»¹⁶²:

Այսպիսով, միջանկյալ եզրակացությունը, որ կարող ենք կայացնել այն է, որ անվտանգաբանության մեջ բացի պետությանը սպառնացող արտաքին և ներքին վտանգներից, ինչ-որ չափով գիտակցված է պետության կողմից ազգային անվտանգության սպառնալիքների առաջացման խնդիրը: Այդ ներքին սպառնալիքները մեծամասամբ պատկերացվում են որպես ազգային անվտանգության ապահովման գործառնության ոչ պատշաճ իրականացման հետևանքով առաջացած վտանգներ:

Ազգային անվտանգության իրավական կողմերի հետազոտողներից **Ս. Ա. Ֆոմին**ն ազգային անվտանգության միջազգային, ռազմական (պաշտպանական), տնտեսական, սոցիալական (հասարակական), տեղեկատվական, էկոլոգիական և այլ տեսակների կողքին առանձնացնում է ներքաղաքական (սահմանադրական) անվտանգությունը¹⁶³: Գրականության մեջ սահմանադրական անվտանգությունը բնորոշվում է որպես «սահմանադրական կարգի հիմքերի պաշտպանության ապահովում, ներառյալ իրավունքի համակարգի ելակետային հիմունքները, սահմանադրական-իրավական հարաբերությունների սուբյեկտների կարգավիճակի և գործունեության կարևոր սկզբունքները կարգավորող սահմանադրական նորմերը, որոնք թույլ են տալիս նախորոշել և զարգացնել սահմանադրական օրենսդրության ինստիտուտների ուղղությունները»¹⁶⁴:

Սահմանադրական կարգերի սպառնալիքները Ս. Ա. Ֆոմինը դասակարգում է երկու խմբի՝

¹⁶² Տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 12:

¹⁶³ Տե՛ս **Фомин С.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 156: Ս.Ա. Ֆոմինն անվտանգության այլ տեսակներից նշում է էներգետիկը, հրդեհայինը, ճանապարհային երթևեկությունը (տես նույն տեղը, էջ 211):

¹⁶⁴ Տե՛ս **Шуберт Т.Э.** Конституционная безопасность России //Журнал российского права. 1998, № 4-5, С. 57; նույն հեղինակի՝ Национальная безопасность России: конституционно-правовые аспекты (сравнительно-правовое исследование). - М.: Право и закон, 2001. С. 176, նույնի՝ Сравнительно-правовые проблемы национальной безопасности: Россия и США /Моск. акад. экономики и права.- М.: РТ-Пресс, 2002. С. 156.:

ա) ծայրահեղական ուժերի քաղաքական գործունեությունը, որոնք ձգտում են իշխանության կամ այն պահպանելուն՝ առանց օրինական ձևերի ու մեթոդների (զինված ապստամբություն, հակասահմանադրական ահաբեկչություն, արտաքուստ ոչ բռնի հեղաշրջում),

բ) սահմանադրական-իրավական խախտումները, օրինակ՝ անջատողականություն, հակասահմանադրական, ինչպես նաև պետական իշխանության միասնությունը խախտող ակտերի ընդունում¹⁶⁵:

Այսպիսով՝ Ս. Ա. Ֆոմինի մոտ պետության հետ կապված անվտանգության հարցերի շրջանակը նեղացված է և՛ տեսականորեն, և՛ գործնականորեն, այն ունի «սահմանադրական անվտանգություն» անվանումը և ներառում է միայն պետությանը սպառնացող վտանգները և դրանք չեզոքացնելու եղանակ է դիտարկվում միայն իրավապահական գործունեությունը: «Սահմանադրական անվտանգության» սպառնալիքների թվում չկան պետությունից ելնողները, ինչը հնարավոր է տեսականորեն:

Վ. Ա. Կոլոկոլցև «ազգային անվտանգությունը» համարում է միջոյուղային նշանակության հասկացություն, որը ներառում է անվտանգության սեռային բնորոշումների բոլոր տեսակները, միավորում է անվտանգության բոլոր տեսակները¹⁶⁶: Նա ազգային անվտանգության բաղադրիչներ է համարում անհատի անվտանգությունը, հասարակության անվտանգությունը, պետության անվտանգությունը, այնպիսի ոլորտներում ինչպիսիք են՝ միջազգային հարաբերությունները, պաշտպանությունը, քաղաքական կյանքը, տնտեսությունը, սոցիալականը¹⁶⁷:

¹⁶⁵ ՌԴ-ում սահմանադրական անվտանգությունն ապահովող մարմինների համակարգում կոորդինատորի դերը կատարում է Անվտանգության խորհուրդը, որն ունի միջգերատեսչական հատուկ հանձնաժողով (այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007, С. 150-163):

¹⁶⁶ Տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 126:

¹⁶⁷ Վ. Ա. Կոլոկոլցևի կարծիքով բացի թվարկվածներից «ազգային անվտանգությունը» ընդգրկում է կենսագործունեության այնպիսի առումները, ինչպես «պաշտպանությունը հանցավորությունից», «միջուկային անվտանգությունը», «բնակչության ռադիացիոն անվտանգությունը», «քիմիական և կենսաբանական անվտանգությունը», «ռազմական անվտանգությունը», «տեղեկատվական անվտանգությունը», «էկոլոգիական անվտանգությունը», «ճանապարհային երթևեկության անվտանգությունը», «ավիացիոն անվտանգությունը», «պարենային անվտանգությունը»,

Վ. Ա. Կոլոկոլցն անվտանգությունը բնորոշում է որպես երկրի այնպիսի վիճակ, որում բացակայում են կամ վերացված են դրա միասնությանը, վերարտադրողականությանը, կայուն զարգացմանն ուղղված իրական արտաքին և ներքին սպառնալիքները, այսինքն՝ ապահովված է անհատի, հասարակության, պետության կենսականորեն կարևոր շահերի իրականացումը: Ընդ որում, ազգային անվտանգությունը կլանում է պետական և հասարակական անվտանգությունները: Պետական անվտանգությունը միջոց, իսկ հասարակականը նպատակ է սոցիումի կենսականորեն կարևոր շահերի ու դրանց չհակասող առանձին անհատների շահերի որոշման ու պաշտպանության համար: Այս մոտեցումը որոշակիորեն անհասկանալի լինելով, այնուամենայնիվ, ունի առավելություն այն հաշվով, որ կախված օբյեկտներից՝ անվտանգության տեսակներ է ճանաչում անհատի, հասարակության և պետության անվտանգությունները¹⁶⁸: Հետևաբար, նա առաջարկում է կախված սպառնալիքների ուղղվածությունից առանձնացնել արտաքին ու ներքին անվտանգությունը, իսկ ըստ հասարակության կենսագործունեության ոլորտների տարբերակել անվտանգության քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական տեսակները:

Այսպիսով՝ Վ. Ա. Կոլոկոլցը սույն ատենախոսության հետազոտության առարկայի տեսանկյունից ընդունելի հեղինակ է, քանի որ ազգային անվտանգության տեսակ է համարում պետական անվտանգությունն՝ ըստ օբյեկտի, իսկ հասարակության կենսագործունեության ոլորտներից ելնելով առանձնացնում է քաղաքական անվտանգությունը: Ներքին անվտանգության այդ տեսակում Վ.Ա.Կոլոկոլցը քննարկում է մշակութային-պատմական առումները, որոնք ձևավորում են պետաիրավական կարգավորման ոլորտում որոշումների մշակման ու ընդունման հատուկ ֆոնը, արդի ռուսական հասարակության կյանքի քաղաքական ոլորտը

«ռազմածովային անվտանգությունը» և այլն, հաշվի առնելով տարբեր տեսակի օրենսդրական ակտերի ձևակերպումները (տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 127-128):

¹⁶⁸ Վ. Ա. Կոլոկոլցը գտնում է, որ անվտանգության որևէ այլ տեսակի առանձնացման համար չկան ոչ տեսական-իրավական, ոչ էլ օրենսդրական չափանիշներ: Ավելի հաճախ տեղի է ունենում դրանց շփոթ կամ միախառնում: Դժվար թե կարելի է համաձայնվել անվտանգության այնպիսի տեսակների առանձնացման համար, ինչպիսիք են գենետիկական, ինտելեկտուալ և այլն (նման վտանգների մասին տե՛ս **Возженников А.В.** Национальная безопасность: теория, политика, стратегия, М., 2000, С. 69), հատկապես որ չեն նշվում դրանց տեսակավորման չափանիշները (տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 148-149):

համարելով ճգնաժամային, որը դրսևորվում է, այսպես կոչված, նույնականացման, լեգիտիմության, մասնակցության, ներթափանցման ու բաշխման ճգնաժամերով¹⁶⁹:

Այդ վերլուծությունները բավականին հետաքրքիր են, մեծ մասամբ վերաբերում են նաև Հայաստանին: Սակայն դրանց վրա մենք կանգ չենք առնի, քանի որ դրանց հիմնական մասը դուրս է սույն ատենախոսության հետազոտության առարկայի շրջանակից: Պատճառն այն է, որ ըստ օբյեկտի առանձնացնելով պետական կամ պետության անվտանգությունը, Վ. Ա. Կոլոկոլցևն անվտանգության այդ ոլորտը ներառել է ըստ հասարակության կենսագործունեության տեսակների՝ քաղաքական անվտանգության տեսակում, հետևաբար, նրա այդ ոլորտում առանձնացրած ազգային անվտանգության ներքին քաղաքական սպառնալիքների մեծ մասը վերաբերում են քաղաքական-կուսակցական համակարգին, քաղաքական-մշակութային գործոններին: Սրանք մեր կարծիքով համակարգակառուցվածքային հետևողական մոտեցման դեպքում ավելի շատ հասարակության ու անհատի ներքին անվտանգության սպառնալիքներ ու հիմնահարցեր են, քան պետության: Օրինակ՝ որպես արդի ՌԴ-ի ներքաղաքական ոլորտի հիմնական սպառնալիքներ նա առանձնացնում է հետևյալները՝

- իշխանություն և հասարակություն հարաբերություններում նրանց բևեռացումը, քաղաքացիների որպես այդ հարաբերությունների սուբյեկտների «մեղավորության կանխավարկածի» լայն ներդրմամբ,

- պետական կառույցների գործունեության առանձին ոլորտների ապալեգալությունը,

- պետական իշխանության լեգիտիմացման ընթացակարգի խեղաթյուրումը,

- իշխանությունների իրական բաժանման բացակայությունը,

- քաղաքական համակարգի միակրատիկությունը (մենիշխանությունը),

- ծայրահեղական գործունեությունը,

- դաշնային կենտրոնի և տարածքների հարաբերությունների անհավասարակշռությունը¹⁷⁰:

Ինչպես նկատում ենք թվարկված սպառնալիքներից մի մասը չեն վերաբերում պետությանը, չեն ելնում նրանից, կամ էլ հասարակական անվտանգության ոլորտից

¹⁶⁹ Տե՛ս **Колокольцев В.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 182-203:

¹⁷⁰ Տե՛ս **Колокольцев В.А.** Обеспечение государственных интересов России в контексте национальной безопасности. Дисс. док. юр. наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, Санкт-Петербург, 2005, С. 203:

են: Չնայած դրան Վ. Ա. Կոլոկոլցը ունի յուրահատուկ մոտեցում այն պատճառով, որ վերը բերված հիմնական սպառնալիքների թվում հատուկ առանձնացնում է ներքին սպառնալիքների այնպիսի տեսակներ, որոնց աղբյուրն ինքը՝ պետությունն է: Այս տեսանկյունից Վ. Ա. Կոլոկոլցի թվարկած այդ սպառնալիքները պետք է արժանանան հատուկ ուշադրության:

Այսպիսով, համակարգակառուցվածքային, գործառութային, ձևական-տրամաբանական չափանիշների օգտագործումը տրամաբանորեն հուշում է, որ պետությանը՝ որպես ազգային անվտանգության համակարգային տարրին (սուբյեկտ և օբյեկտ), ըստ սպառնալիքի տեղակայման, վտանգները կարող են լինել՝ ներպետակառուցակարգային և արտաքին (արտահամակարգային): Սպառնալիքները կարող են ուղղված լինել նաև պետությունից այլ տարրերին՝ անհատներ, հասարակություն, ազգ, սոցիալական խմբեր, հարևան պետություն, միջազգային հանրությանը: Հնարավոր է, որ ազգային անվտանգության սուբյեկտը՝ կրելով ազգային անվտանգության ապահովման պարտավորությունը՝ չկատարի կամ ոչ պատշաճ կատարի իրեն վերագրված գործառույթը և արդյունքում կառաջանան ազգային անվտանգության նոր՝ գործառութային սպառնալիքներ:

Անվտանգաբանության մեջ բացի պետությանը սպառնացող արտաքին և ներքին վտանգներից, ինչ-որ չափով գիտակցված է նաև պետության կողմից ազգային անվտանգությանն ուղղված սպառնալիքները, որոնք մեծամասամբ պատկերացվում են որպես ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթի ոչ պատշաճ իրականացման հետևանքով առաջացած վտանգներ: Սակայն, հնարավոր են պետության որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտ-օբյեկտ երկմիասնական կացությունից բխող ազգային անվտանգության սպառնալիքների ու վտանգների նոր տեսակներ, մասնավորապես՝ պետությանը սպառնացող վտանգներ, պետությունից ելնող կամ դրանով պայմանավորված ազգային անվտանգության սպառնալիքներ: Վերջինները պայմանավորված են պետության կազմակերպակառուցվածքային, էական (բովանդակային) ու գործառութային առանձնահատկություններով:

3.2. Պետության համակարգային ամբողջական նկարագիրը պետականագիտության մեջ

Նախորդ ենթագլխում կատարված հետազոտությունը ցույց տվեց, որ ազգային անվտանգության ռուս տեսաբանները ազգային անվտանգության համակարգում պետության վերաբերյալ տեսական նկարագրման մոտեցումների հարցում ունեն թերություններ ու բացթողումներ: Այդ պատկերացումները մասնավորապես վերաբերում են՝ պետության ոչ պատշաճ գործունեությանն ազգային անվտանգության ապահովման ոլորտում, պետության քայքայիչ ազդեցությանը ազգային անվտանգության **սյուների** վրա (Ն. Լեոնով), հարցի նեղացումը սահմանադրական անվտանգության շրջանակում, քննարկելով միայն պետությանը սպառնացող վտանգները (Ս. Ֆոմին), ազգային անվտանգության տեսակ համարելով պետական անվտանգությունը, առանձնացնում են քաղաքական անվտանգության ոլորտը, սակայն դրանում թվարկված սպառնալիքների շարքում գրեթե չեն նախատեսում պետությունից ելնողները (Վ. Կոլկոլցև): Անվտանգաբանության հայաստանյան հեղինակներից ոչ ոք չունի ազգային անվտանգության համակարգում պետությանը վերաբերող ամբողջական հայեցակարգ¹⁷¹:

Ազգային անվտանգության և պետության վերաբերյալ մեր կողմից առաջադրված համակարգային վերլուծության արդյունքում առաջ քաշած տեսական հիմնադրույթներին մոտենալու **դրսևորումներ ունի միայն Ռ. Ֆ. Իդրիսովի ազգային անվտանգության հայեցակարգը**: Այս հեղինակն իր դոկտորական ատենախոսության պաշտպանության հանվող հիմնադրույթներից մեկում հիմնավորում է, որ «Պետության առաջնահերթությունն անվտանգության ապահովման ոլորտում արդիականացնում է պետության անվտանգության և պետական անվտանգության հարաբերակցության խնդիրը, որոնք շատ հետազոտողներ հաճախ և անիրավաչափ նույնացնում են: Այս

¹⁷¹ Տե՛ս **Արմեն Աղայան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 71 էջ, **Մհեր Շահգեղյան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 71 էջ, **Ստյոպա Սաֆարյան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները (թեմայի հաշվետվություն), Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 130 էջ:

կապակցությամբ պետք է մշտապես նկատի ունենալ, որ իր օբյեկտիվ բնույթի ուժով պետությունը սեփական գործառութավորման ընթացքում կարող է ծնել անվտանգության սպառնալիքներ: Այս պլանով պետական անվտանգությունն իր արդի հասկացմամբ պետք է մեկնաբանվի որպես պետության կացություն, որի դեպքում դրանում ծագող ազգային անվտանգության սպառնալիքները չեն գերազանցում որոշակի շեմային նշանակությունը: Պետական անվտանգության ապահովումը պահանջում է հատուկ պետական ինստիտուտների ու կառուցակարգերի ձևավորում և արդյունավետ գործառութավորում, ինչպես նաև պետական կառույցների գործունեության նկատմամբ արդյունավետ վերահսկողություն»¹⁷²: Այս հիմնավորման մեջ արժեքավոր են հետևյալ դրույթները՝ պետության անվտանգություն և պետական անվտանգություն հասկացությունների տարբերակումը, ինչպես նաև «պետության ծնած անվտանգության սպառնալիքների» առանձնացումը՝ սպառնալիքների ողջ ֆոնի վրա:

Պետության և անվտանգության կապը շատ հետաքրքիր է ներկայացնում Վ.Ա.Գոլուբևը. «Պետությունն իր բնույթով հավանաբար ունի քաղաքացիական հասարակության վերահսկողությունից դուրս գալու և ինքնաբավ ուժի վերածվելու օբյեկտիվ միտում: Ավելին, իշխանության առավել ծավալի կենտրոնացումը հնարավոր է դարձնում ոչ միայն իշխանության ակնհայտ չարաշահումներն, այլ նաև բավականին թաքնված մանիպուլյացիաները (ձեռնաձուլությունները), երբ պետական կառույցներն ու առանձին պաշտոնատար անձինք, շղարշվելով տարբեր առիթներով, օրինակ՝ նույն անվտանգության շահերով, ընդունակ են խեղաթյուրել ազգային անվտանգության ելակետային առաջնահերթություններն ի վնաս ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների: Հենց այստեղ է, որ պարզապես անթույլատրելի և ծայրահեղ վտանգավոր է ազգային և պետական անվտանգության նույնացումը: Հարցը պետք է դրվի ուղղակի. պետությունն իր կառուցվածքով և ներքին գործառութավորմամբ, ինքն իրեն կարող է լինել վտանգավոր ազգային անվտանգության շահերի ապահովման տեսակետից»¹⁷³:

¹⁷² Տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 12:

¹⁷³ Տե՛ս օրինակ՝ **Голубев В.А.** Правовое обеспечение высших органов исполнительной власти Российской Федерации. Дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1999:

Ռ. Ֆ. Իդրիսովն առաջ է քաշում պետության ներսում ծագող ու գործնական արտահայտությունն ստացող վտանգները հենց իր՝ պետության համար, որոնք պետական անվտանգության ուղղակի և անմիջական վտանգներ են: Դրա դրսևորման ձևերից է իշխանական լիազորությունների մասնավորեցումը, օրինակ՝ կոռուպցիան կամ պետական շահերի դավաճանության այլ ձևերը¹⁷⁴:

Այս մոտեցման մեջ նվաճվում է պետության կառույցի և ներքին գործառնութաւորման՝ որպես ազգային անվտանգութան վտանգի վերաժման տեսական հնարավորութան կանխատեսումը, ինչը պայման է դրա դեմ գործնական, իրավական քայլեր ձեռնարկելու համար: Այստեղ միայն հասարակական վերահսկողութունը չի կարող լինել խնդրի լուծման միջոց, որովհետև ինքը՝ հասարակութունը, կարող է կոնկրետ իրավիճակում լինել քաղաքական-իրավական գործընթացներից օտարված, պասիվ: Հետևաբար, պետութան ներսում պետք է լինեն ազգային անվտանգութան և դրա մասի՝ պետական անվտանգութան ապահովման ներհամակարգային կառուցակարգեր, որոնք ընդունակ են լրիվ չեզոքացնել այդ բնութի վտանգները: Այդպիսի կառուցակարգեր են արտակարգ և ռազմական դրութան ռեժիմները, պետական ծառայութան, պետական և ծառայողական գաղտնիքի ռեժիմները, պետութան կառուցակարգում ազգային անվտանգութան հատուկ կառույցների ու մարմինների գոյութունը՝ ներառյալ ներքին անվտանգութան կառույցները:

Այսպիսով՝ ըստ Ռ. Ֆ. Իդրիսովի՝ **առաջին**, պետութայունն ազգային անվտանգութան ապահովման գործիք է, **երկրորդ**, այդ գործիքն ինքը կարիք ունի սեւիական անվտանգութան ապահովման, **երրորդ**, միւննոյն ժամանակ պետութայունն իրենում պարունակում է անվտանգութան յուրահատուկ սպառնալիքներ, որոնք ծագում են պետութան բնութից ու դրա գորաժառութաւորման յուրահատկութայուններից¹⁷⁵, **չորրորդ**, պետութայունից բխող վտանգները չեն ծնվում

¹⁷⁴ Տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 57:

¹⁷⁵ Ռ. Ֆ. Իդրիսովի գնահատմամբ Ռուսաստանի նորագոյն շրջանի պատմութանը հայտնի են բազմաթիւ օրինակներ, երբ հենց պետութայունը, նրա իշխանութան առանձին ճյուղերը, դաշնութան սութեկտները, մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք հայտնվել են այնպիսի արարքների սութեկտների վիճակում, որոնք չի կարելի գնահատել այլ կերպ, քան ազգային անվտանգութան սպառնալիք: Որպես պետութան կողմից ազգային անվտանգութան սպառնալիքների օրինակ այդ հեղինակը մատնանշում է պետական հեղաշրջումները, պուտչերը, որոնք կազմակերպվում են

հանկարծակի: Ի սկզբանե դրանք գոյություն ունեն ցանկացած պետության մեջ, սակայն իրենց զգացնել չեն տալիս՝ դրանց հակազդող իրավական ու կազմակերպական կառուցակարգերի, ինչպես նաև պետական համակարգում գործող հատուկ մարմինների ու կառույցների շնորհիվ:

Ընդգծելով այս հեղինակի հաջողությունը սպառնալիքների երեք տեսակների առանձնացման գործում, անհրաժեշտ է սակայն նշել, որ դրանում կան նաև որոշակի անորոշություններ: Օրինակ՝ տեսական անորոշության տարրեր ունի «պետության բնույթ» ձևակերպումը: Տեսականորեն անբացատրելի է մնում այն հանգամանքը, թե ինչու են «պետությունից բխող վտանգներն» ի սկզբանե բնութագրական իրեն: Այս տեսական անորոշություններն ու տարակուսանքները գիտական իմաստավորման, բացահայտման, մեկնաբանման կարիք ունեն:

Այսպիսի հայեցակարգային դիրքերից Ռ. Ֆ. Իդրիսովն, իր առջև խնդիր չդնելով վեր հանելու և վերլուծելու պետության կողմից ազգային անվտանգության սպառնալիքների հաղթահարման համապատասխան կառուցակարգերը, փորձել է այնուամենայնիվ վեր հանել և դասակարգել դրանցից ամենից նշանակալիները ՌԴ-ի համար: Այդ սպառնալիքներից ամենասրվածները նրա կարծիքով համարվում են համակարգայինները, այսինքն՝ արդի ռուսական հասարակության և պետության հիմնարար սյուների հետ կապվածները¹⁷⁶:

Պետությունից ելնող սպառնալիքների շարքում այս տեսաբանը տեղ է հատկացնում՝

ա) կայացող քաղաքացիական հասարակության (ներառյալ տեղական ինքնակառավարման) նկատմամբ արդի պետության էքսպանսիոնիստական(տիրանալու քաղաքականության) ձգտումները,

բ) պետության կառույցների գործունեության հետևանքով Ռուսաստանի դաշնային կառուցվածքին սպառնացող վտանգները,

կառավարող էլիտայի ներկայացուցիչների կողմից՝ հենվելով պետության ապարատի և ուժային կառույցների վրա (տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 60): Իհարկե, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ այս դրսևորումները քաղաքագիտական տեսանկյունից պատմականորեն կարող են լինել տարբեր՝ իրենց հետևանքներով: Այսինքն՝ ոչ բոլոր հեղաշրջումներն են, որ քայքայում են ազգային անվտանգության հիմքերը, վտանգում դրանք: Կան բազմաթիվ պատմական օրինակներ, երբ նույն հեղաշրջումները կատարել են դրական դեր ազգային անվտանգության ամրապնդման գործում:

¹⁷⁶ Տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 61:

գ) պետության մեղքով գործուն, հեղինակավոր, արդյունավետ կերպով չձևավորված դատական իշխանությունը,

դ) գործադիր իշխանության գերիշխանությունը երկրի իշխանական կառույցում,

ե) բոլոր տեսակի օրենսդիր մարմիններում կուսակցական ներկայացուցչության խնդիրը,

զ) պետական կառավարման կոնկրետ կառուցմամբ, իսկ ավելի ճիշտ կառավարման համակարգերի ու կառուցակարգերի կառուցվածքակերտությամբ պայմանավորված սպառնալիքները¹⁷⁷,

է) պետության առաջացրած գործառույթային սպառնալիքները¹⁷⁸,

ը) կադրային սպառնալիքները, այսինքն՝ սպառնալիքները, որոնք բխում են պետական իշխանության մարմիններում պետական պաշտոններ զբաղեցնող անձանցից¹⁷⁹:

Ավարտելով Ռ. Ֆ. Իդրիսովի ազգային անվտանգության հայեցակարգի վերլուծությունը, կարող ենք եզրակացնել, որ նրա ներդրումն ազգային անվտանգության տեսության մեջ կայանում է պետությունից ելնող ազգային անվտանգության սպառնալիքների գաղափարի և դրա դրսևորման ձևերի մշակման մեջ¹⁸⁰: Մյուս ներդրումն այդ սպառնալիքները պետության կառուցվածքային և գործառույթային կողմերին վերագրելն է:

Տեսական այս մշակումները համարել վերջնական ու ամբողջական, երևի թե հնարավոր չէ, որովհետև առաջին իսկ հայացքից սպառնալիքների շարքում

¹⁷⁷ Այդ սպառնալիքները ըստ Ռ. Ֆ. Իդրիսովի պայմանավորում են պետական ու հասարակական կյանքի ապակայունացում մինչև այն մակարդակ, երբ դա հանգեցնում է համապատասխան վտանգների առաջացմանը: Այդ սպառնալիքներն ամենից շատ ընկած են գործադիր իշխանության ոլորտում և բազմազան են, ներառյալ հանցավորության բարձր մակարդակը, երկրի զինված ուժերի վիճակը (տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 64-66):

¹⁷⁸ Գործառույթային բնույթի սպառնալիքների խումբը պայմանավորված է պետական մարմինների գործառույթային անհավասարակշռությամբ, ինչն ապակայունացնում է պետական կառավարման համակարգը, նվազեցնում է առանձին մարմինների գործառույթավորման արդյունավետությունը մինչև այն մակարդակ, որը հանգեցնում է պետության որևէ կարևոր պարտականության չկատարման: Այս արդյունքն արդեն ազգային անվտանգության վտանգ է (տե՛ս **Идрисов Р.Ф.** Նշվ. աշխատ., էջ 66):

¹⁷⁹ Սպառնալիքների այդ խումբը ճանաչում է նաև Ա.Ա. Պրոխոժևան (տե՛ս **Прохожева А.А.** Национальная безопасность - новая актуальная дисциплина // Государственная служба России. Ежегодник, М., 1997, С. 127-135):

¹⁸⁰ Նրան այս հարցում հարում են նաև այլ հեղինակներ (այդ մասին տե՛ս **Дмитриев Ю., Петров С., Идрисов Р.** Государство как субъект обеспечения национальной безопасности // Политика и право. 2001, № 11):

բացակայում է պետության էության կողմին վերաբերող սպառնալիքների խումբը: Ինքը՝ Ռ.Ֆ.Իդրիսովն իր առաջադրածը համարում է ընդամենը խնդրի վերհանում, բարձրացում, ինչն առաջնային նշանակություն ունի արդի պետականակերտության համար: Նրա կարծիքով այդ խնդիրը կարիք ունի արագացված կերպով մանրագնին իմաստավորման՝ անվտանգության ապահովման գլխավոր գործիքի՝ պետության ամրապնդմանն ուղղված միջոցառումների լայն համալիրի մշակման համար:

Համալիր միջոցառումներից մեկն էլ հիմնախնդրի համակարգային վերլուծության հիմքերով գիտական իմաստավորումն է, որովհետև, ինչպես նկատեցինք, բոլոր վերը քննարկված տեսաբանների մոտեցումների վերլուծության ընթացքում «պետություն – ազգային անվտանգություն – օբյեկտ – սուբյեկտ» հիմնահարցի իմաստավորումներին բնորոշ են մի շարք թերություններ: Հիմնականը մոտեցումների **անհամակարգությունն է**, ինչի արդյունքում տարբեր տեսաբաններ առաջ են քաշում պետությանը վերաբերող ու պետությունից ելնող սպառնալիքների տարաբնույթ շրջանակ, դրանում երբեմն ներառելով նաև քաղաքական, սոցիալական կամ սոցիոլոգիական բնույթի գործոնները: Մյուս թերությունը, որ բնորոշ է անվտանգաբանության տեսաբանների հայեցակարգերին կարելի է անվանել **դրվագայնություն**, երբ վեր է հանվում հարցերի ու սպառնալիքների ոչ ամբողջ համալիրը, ինչի հետևանքով հայեցակարգերը կորցնում են բազմակողմանիությունը, համալիրությունը:

Այս թերությունների պատճառը տեսամեթոդաբանական հետևողականության պակասն է: Կարելի է ասել, որ ազգային անվտանգաբանության տեսությունը չի կարողանում լուծել բարձրացված հիմնախնդիրն իր գիտական մեթոդաբանության հիման վրա (եթե, իհարկե, վերջինս ունի այդ ինքնուրույն մեթոդաբանությունը): Այս հակասության լուծման ուղին ավելի ընդհանրացված տեսությանը դիմելն է, որն ունակ կլինի լուծելու առաջադրված գիտական խնդիրն իր մեթոդաբանական ու ճանաչողական պոտենցիալի օգտագործմամբ: Քանի որ խոսքը գնում է ազգային անվտանգության եռմիասնական օբյեկտներից պետության մասին, ուրեմն այդպիսի գիտություն կարող է հանդիսանալ պետության և իրավունքի տեսությունը և

հատկապես նրա պետականագիտություն կոչվող մասը¹⁸¹: Պետության տեսության արդեն ճանաչված, պետության ծագման, գործողության ու զարգացման հիմնական ու ընդհանուր օրինաչափությունները և ընդհանրացված կատեգորիաները հնարավորություն կտան ազգային անվտանգություն - պետություն հարաբերակցության խնդիրը գիտական տեսանկյունից դարձնել հետևողական, ամբողջական, համալիր, համակարգային:

Պետության հետ կապված հիմնախնդիրները, ինչպես հասարակագիտության, այնպես էլ իրավագիտության ամենաբարդ և խճճված հիմնահարցերից են: Պետությունը՝ որպես երևույթ և՛ պատմականորեն, և՛ արդի շրջանում աչքի է ընկնում բազմակողմանիությամբ, ինչն էլ իր հերթին առաջացնում է պետության հասկացման բազմազանություն: Այս կապակցությամբ պետության բնության տեսաբաններից Լ.Գումպլովիչը (1838-1909 թթ.), ասում էր, որ «կան պետության այնքան բնորոշումներ, որքան որ եղել են պետականագետներ և փիլիսոփաներ»¹⁸²: Պետության հասկացության տարբերակներն այնքան շատ ու բազմազան են, որ արդի պետականագիտությունը պետության հետազոտությանը մոտենում է հայեցակարգային տիպերի առանձնացման միջոցով: Հայեցակարգային տիպերից առաջինը պետությունը դիտարկում է որպես «հաղորդակցման բնական ձև», «հասարակության համընդհանուր կազմակերպություն՝ ընդհանուր նպատակին հասնելու համար», երկրորդը՝ որպես զանազան շահերի «քաղաքական իշխանության հատուկ կազմակերպություն», երրորդը՝ որպես «սոցիալական ինստիտուտ, իրեն բնորոշ հատկանիշներով», չորրորդը՝ շեշտադրում է պետության գործառության բնութագիրը, դերը հասարակության կյանքում, հինգերորդը՝ պետության իրավական իմաստը, վեցերորդը՝ պետության բնորոշումը դուրս է բերում նրա ծագումից «Աստծուց, մարդու բնույթից»¹⁸³:

¹⁸¹ Պետության և իրավունքի տեսությունը բացի համատեսական ու փիլիսոփայական բնույթի իրավական գիտություն լինելուց, նաև մեթոդաբանական-կողմնորոշիչ գիտություն է: Այն միավորում է իրավական զանազան գիտությունների ու իրավական պրակտիկայի նվաճումները, ձևավորում է ամբողջ իրավագիտության համար ընդհանուր հասկացությունների ապարատը, աշխարհայացքային, փիլիսոփայական հիմք է ծառայում իրավագիտության և մնացած գիտությունների համար, որոնք շոշափում են պետության հիմնահարցերը:

¹⁸² Տե՛ս **Гумплович Л.** Общее учение о государстве. СПб., 1910, С. 25:

¹⁸³ Տե՛ս **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права.- М.: “Издательство ПРИОР”, 2001. С. 47-53:

Պետության հասկացության այս տիպերի հիմքով ձևավորվել են պետության գիտական ճանաչման մի շարք մոտեցումներ՝ կոմունիկատիվ, կազմակերպակառուցվածքային, ինստիտուցիոնալ, սոցիոլոգիական (ներառյալ դասակարգային), մաթեմատիկական (երեք տարրերի տեսությունը), իրավական, գործառնության, ծագումնաբանական և այլն: Վ. Ա. Չետվերնինը տարբերում է պետության հասկացության երեք տեսակ՝ պետությունը որպես սոցիալական ուժ, պետության լեգիտիմական և իրավաբանական մոտեցումները¹⁸⁴:

Տեսական այդ մոտեցումների մեջ խորանալու դեպքում հնարավոր է նաև խճմվել ու կորցնել հետազոտման առարկայի հիմնահարցերը: Սակայն, պետք է նկատի ունենալ, որ ատենախոսության հետազոտման խնդիրների մեջ չի մտնում պետության առաջացման, գործողության և զարգացման օրինաչափությունների ուսումնասիրությունը, պետության վերաբերյալ նոր գիտելիքի կառուցումը: Խնդիրը շատ պարզ է՝ պետության վերաբերյալ տեսական գիտելիքների համակարգը տեղավորել ազգային անվտանգության հայեցակարգում, պետության տեսական բնութագրերն իմաստավորել ազգային անվտանգության դիրքերից, որպեսզի երկու գիտական ոլորտների խաչման արդյունքում ստացված գիտելիքը դառնա ամբողջական, համակարգված, իսկ ազգային անվտանգության պետական բնույթի սպառնալիքները ճիշտ հիմքերով դասակարգված:

Նման խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է ունենալ պետության բնութագրերի համակարգային, ամբողջական տեսական պատկերը: Կարողանալու համար լուծել այդ խնդիրը, փորձենք դիմել պետության և իրավունքի տեսության որպես ընդհանրացված, հիմնարար գիտության օգնությանը: Այս գիտության մեջ ևս պետության ճանաչման և գիտական վերլուծության հարցը բավականին բազմազան է: Ուստի առաջանում է այդ բազմազանության մեջ ընտրության հարցը, այսինքն՝ ո՞ր մոտեցումը հիմք դարձնել պետության համակարգային նկարագիրն ազգային անվտանգության հայեցակարգում իմաստավորելու համար: Չխորանալու համար առանձին մոտեցումների բովանդակության մեջ և արդյունքում հետազոտական խնդրից չշեղվելու համար,

¹⁸⁴ Ст'я Четвернин В.А. Понятия права и государства. Введение в курс теории права и государства.- М.: Дело, 1997.- 120 С.

փորձենք <<պետություն>> երևույթը դիտարկել որպես ճանաչողության օբյեկտ, որի վերաբերյալ գիտելիքն ուզում ենք դարձնել ամբողջական:

Պետության տեսության խնդիրների աստիճանական-տրամաբանական հերթափոխի հետաքրքիր մոտեցում է կառուցել Ա. Բ. Վենգերովը: Նա պետության տեսության առաջին խնդիրն է համարում «պետության հիմնական բնութագրերի որոշումը և բացատրումը, այսինքն՝ վեր հանել դրա հիմնական հատկանիշները և դրանով իսկ բացել նրա բնույթը, ձևակերպել դրա հասկացությունը»¹⁸⁵: Այս խնդիր լուծման պատասխանը կարող ենք կարճ ձևակերպել հետևյալ հարցադրմամբ. «Ի՞նչ է պետությունը»: Իհարկե, այս խնդիրն նախորդում է ևս մեկ շատ կարևոր հարց՝ պետության ծագման և պատմական զարգացման: Այդ հարցը հատուկ չենք քննարկի, նկատի ունենալով դրա պատմական ուղղվածությունը:

Երկրորդ կարևոր խնդիրը, որ կանգնած է պետության տեսության առջև, իր հիմքում ունի առաջին խնդրի լուծումը, որը նախադրյալ է ճանաչողության հաջորդ փուլին անցնելու համար: «Այն բանից հետո, երբ վեր են հանվել պետության հիմնական բնութագրերը, ձևակերպվել է նրա հասկացությունը, որոշվել է դրա սոցիալական նշանակությունը, տարբերությունը մինչպետական հասարակությունից, առաջանում է խնդիր քննարկելու և պարզելու, թե ինչպե՞ս է կառուցված պետությունը, ինչպիսի կոնկրետ ձևերով է ո՞ր գոյություն ունի և գործում է տվյալ հատուկ քաղաքական, կառուցվածքային, տարածքային կազմակերպությունը»¹⁸⁶:

Այս երկու կարևոր խնդիրների լուծումը վեր են հանում պետության կայուն, մշտական բնութագրերը. ի՞նչ է այն, ո՞րն է դրա էությունը, ինչ ձևերով է կազմակերպված: «Սակայն պետության ճանաչողությունը ենթադրում է ոչ միայն դրա կայուն վիճակը, այլև պետությունը շարժման մեջ, այսինքն՝ ինչպես է ապրում, գործում, փոփոխվում, զարգանում պետությունը, ինչպես է իրականացվում դրա սոցիալական առաքելությունը»¹⁸⁷:

Պետության ճանաչման գործընթացն այս փուլով, իհարկե, չի ավարտվում: Ճանաչողության հետագա խնդիրներն էլ ավելի են շատանում և բարդանում՝

¹⁸⁵ Տե՛ս **Венгеров А.Б.** Теория государства и права.- М.: “ИКФ Омега-Л”, 2002. С. 83:

¹⁸⁶ Տե՛ս **Венгеров А.Б.** Նշվ. աշխատ., էջ 116:

¹⁸⁷ Տե՛ս **Венгеров А.Б.** Նշվ. աշխատ., էջ 163:

ենթադրելով բազում առումներ կապված պետության հետ, սակայն դրանք դուրս են մեր հետազոտության առարկայի շրջանակից¹⁸⁸:

Պետության ճանաչման գործընթացի երեք փուլերի տեսական արդյունքներն ամփոփված են մի շարք հիմնարար կատեգորիաների մեջ, մասնավորապես՝

- ա) պետության հասկացությունը,
- բ) պետության էությունը և սոցիալական առաքելությունը,
- գ) պետության ձևերը,
- դ) պետության գործառույթները,
- զ) պետության կառուցակարգը:

Պետության տեսության հասկացությալին այս ապարատը գրեթե հանրաճանաչ է հետխորհրդային իրավագիտության մեջ¹⁸⁹: Այդ կատեգորիաներով օպերացիաներ են անում նաև արևմտյան իրավագիտության, մասնավորապես՝ պետության համընդհանուր ուսմունքի գերմանական հայեցակարգում: Օրինակ՝ Ռայնհոլդ Զիպելիուսը քննարկում է պետություն, պետական իշխանություն, պետական բնակչություն և տարածք, պետությունը որպես իրավական անձ, պետական մարմիններ, պետության ձևեր (կառավարման), պետության էության տեսությունները (պլյուրալիստական պետություն, ամբողջատիրական և ազատական պետություններ, սոցիալական պետություն), պետությունների միություն ու դաշնային պետություն և այլ

¹⁸⁸ Այդպիսի հիմնահարցերից են՝ պետությունը քաղաքական համակարգում, պետությունը և տնտեսությունը, պետությունը և իրավունքը, պետությունը և անհատը, պետությունը և քաղաքացիական հասարակությունը, իրավական և սոցիալական պետությունը, պետությունը և էթնոսը (տե՛ս **Общая теория государства и права, Академический курс в трех томах, под ред. М.Н. Марченко, Том 1, Государство, М., 1998, Издательство НОРМА, 416 С.:**

¹⁸⁹ Տե՛ս **Тихомиров Ю.А.** Государство: Монография /М.: НОРМА: ИНФРА- М, 2013, 320 С., **Скакун О.Ф.** Теория государства и права.(Энциклопедический словарь). Харьков: Эспада. 2005.- 840 С, Теория государства и права. Курс лекции. Под ред Н.И Матузова и А.Б. Малко. М., 1999, **Венгеров А.Б.** Теория государства и права.- М.: “ИКФ Омега-Л”, 2002, **Общая теория государства и права, Академический курс в трех томах, под ред. М.Н. Марченко, Том 1, Государство, М., 2007, 575 С., Мухаев Р.Т.** Теория государства и права.- М.: “Издательство ПРИОР”, 2001, **Общая теория государства и права, Академический курс в трех томах, под ред. М.Н. Марченко, Том 1, Государство, М., 1998, Издательство НОРМА, Վաղարշյան Ա.,** Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ (ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016), Ա. Աղասյան, Պետության և իրավունքի տեսություն: Եր., Տիգրան Մեծ, 2011, 416 էջ, Պետության և իրավունքի տեսություն, Եր.: Լուսաբաց հրատարակչություն, 2014, 692 էջ և այլն:

թեմաներ¹⁹⁰: Մոտավորապես նույն թեմատիկան՝ պետություն, իշխանություն, պետական բնակչություն և տարածք, պետական մարմիններ, պետության ձևեր, պետության էության տեսություններ, քննարկում է գերմանական մեկ այլ հեղինակ՝ Ալֆրեդ Կաթցը¹⁹¹:

Այսպիսով՝ պետության վերաբերյալ առավել ամբողջական, համակարգված, բազմակողմանի և համալիր պատկերացում կարող ենք կազմել պետականագիտության մեջ մշակված կատեգորիաների¹⁹² (պետության հասկացությունը, էությունը և սոցիալական առաքելությունը, պետության ձևը, գործառույթները, պետության կառուցակարգը) ուսումնասիրության միջոցով: Այդ կատեգորիաներն ունեն ճանաչողական մեծ ներուժ ու նշանակություն ոչ միայն «մաքուր» պետականագիտության համար, այլ նաև ու հատկապես հարակից գիտական ոլորտների՝ ներառյալ ազգային անվտանգության տեսության համար:

Առաջին հայացքից կարող է առաջանալ պարզ հարցադրում, թե ո՞րն է թվարկված կատեգորիաների ու ազգային անվտանգության տեսության միջև կապը, բայց միայն առաջին հայացքից: Խորքային վերլուծության դեպքում կտեսնենք, որ դրանք անմիջական կապ ունեն ազգային անվտանգության հիմնահարցերի հետ, և միայն դրանց միջոցով է հնարավոր վեր հանել և հասկանալ պետությունը որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ, սուբյեկտ և սպառնալիքի աղբյուր:

¹⁹⁰ St' u Allgemeine Staatslehre (politikwissenschaft). Ein studienbuch von Dr. **Reinhold Zippelius**, Muncen, 1994:

¹⁹¹ St' u Staatsrecht: Grundkurs im öffentlichen Recht, von Prof. Dr. **Alfred Katz**, Heidelberg: Muller. Jur. Verl., 1992, s. 1-157:

¹⁹² Կատեգորիա հունարեն բառը տառացիորեն նշանակում է արտահայտություն, վկայություն: Փիլիսոփայական իմաստով կատեգորիան մարդու կողմից աշխարհի նկատմամբ համընդհանուր եղանակների հասկացման ու հասկացություններում գիտակցման ձև է (տե՛ս Философский словарь, под ред. И.Т. Фролова, из. 5-ое, М., 1987, С. 191-192):

3.3. Պետության համակարգային բաղադրատարրերի հիմնահարցերն ազգային անվտանգության դիրքերից

Այսպիսով, պետության վերաբերյալ առավել ամբողջական, համակարգված, բազմակողմանի և համալիր պատկերացում կարող ենք կազմել պետականագիտության մեջ մշակված վերոնշյալ կատեգորիաների՝ որպես պետության ճանաչման տարրերի միջոցով: Այժմ փորձենք դրանցից յուրաքանչյուրի պետականագիտական հասկացությունը և հատկանիշները դիտարկել, իմաստավորել և վերլուծել ազգային անվտանգության (հասարակական ընդհանուր համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար արտաքին ու ներքին իրական զանազան բնույթի սպառնալիքներից անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքահայության կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանության ապահովման) տեսանկյունից:

«Պետության հասկացություն և հատկանիշներ» կատեգորիաներն ազգային անվտանգության լույսի ներքո: Պետության որպես երևույթի և՛ հասկացության բարդությունը, և՛ բազմակողմանիությունը, և՛ տարբեր հեղինակների կողմից դրա ըմբռնման անձնական-անհատական սուբյեկտիվ մոտեցումը, պայմանավորում են դրա բազմիմաստ հասկացման և ոչ պակաս բազմազան մեկնաբանման հնարավորությունը և նույնիսկ անխուսափելիությունը¹⁹³:

Նկատի ունենալով պետության հասկացության բազմազանությունը, համակարգակառուցվածքային մոտեցման պահանջներից ելնելով, մենք ընտրում ենք այն տարբերակը, որում պետությունը դիտարկվում է հասարակական ընդհանուր համակարգի քաղաքական ենթահամակարգի կենտրոնական տարր, որը որպես ինստիտուտ և կազմակերպություն էականորեն տարբերվում է ոչ պետական՝ հասարակական ինստիտուտներից, իր յուրահատուկ հատկանիշներով, քաղաքական համակարգում ունեցած իր արմատական դերով:

«Պետությունը տարածքային, լեզալ, իրավասուբյեկտ, ինքնիշխան, վերինստիտուցիոնալ, հանրային, համընդհանուր-նպատակաուղղված կազմա-

¹⁹³ См. у Проблемы теории государство и права /под ред. М.Н. Марченко.- М.: Юристъ, 2001, С. 75:

կերպություն է»¹⁹⁴։ Դրան բնութագրական հիմնական հատկանիշներն են տարածքը, բնակչությունը, հրապարակային իշխանությունը, ինքնիշխանությունը։ Պետության հասկացության և հատկանիշների ճանաչողական բացահայտողական նշանակությունն ազգային անվտանգության տեսության համար կայանում է հետևյալում՝ եթե պետությունը համարվում է ազգային անվտանգության օբյեկտ, ապա ինքնաբերաբար նրա տարրերը՝ տարածքը, բնակչությունը, ինքնիշխանությունը, կազմակերպությունը (ապարատը) վերածվում են ազգային անվտանգության ենթաօբյեկտների։ Ազգային անվտանգաբանության մեջ պետությունը և նրա շահերը դիտարկելով օբյեկտ՝ ընգծում են նաև տարածքը, բնակչությունը, ինքնիշխանությունը։ Չէ՞ որ սա արդեն կրկնաբանություն է, որի կարիքը չկա։ Մյուս կողմից, իսկ ինչու՞ պաշտպանության ենթակա շահերի շարքում չեն թվարկվում պետության մնացած հատկանիշները և տարրերը՝ իրավական համակարգը, կառուցակարգը (ապարատը) և այլն։ Եթե պետության և իրավունքի տեսության ոլորտից տեղափոխվենք սահմանադրագիտության ոլորտ, ապա կարող ենք պնդել, որ ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածը սահմանելով Հայաստանի Հանրապետության որպես պետության բնութագրերը՝ իրավական, սոցիալական, ժողովրդավարական, ինքնիշխան հանրապետություն, ինքնին ենթադրում է այդ հանրապետության մյուս տարրերը։ Չնայած այստեղ ևս առկա է կրկնաբանություն՝ ի դեմս ինքնիշխանության։ Առանց ինքնիշխանության չկա պետություն։ Հետևաբար՝ արդի սահմանադրություններում ամրագրված սահմանադրական կարգի հիմունքները՝ պետության մասով հենց նրա կենսականորեն կարևոր շահերն են, որոնք առավել ամբողջական են բնութագրում պետությունը, քան ազգային անվտանգության իրավական ակտերի ձևակերպումները։

ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը չի կոնկրետացնում պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի պաշտպանության ենթակա շահերը։ Սակայն ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքների շարքում առաջին տեղում դասում է անկախությունը և վերարտադրում է ՀՀ Սահմանադրության 1-ին հոդվածը՝ Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է։ Այդ արժեքին ծառայող հիմնական գործոններ

¹⁹⁴ Ст'я Гомеров И.Н. Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура.-М.: 2002, С. 560-561.

ու գործողություններ են ճանաչվում սահմանադրական կարգը, պետականության բոլոր տարրերի, պետական կառավարման համակարգի բնականոն և արդյունավետ գործունեության ապահովումը¹⁹⁵: Դրան հակառակ ՌԴ նախկին ԱԱՀ-ը և ներկայում գործող Ազգային անվտանգության ռազմավարությունը թույլ են տալիս կրկնաբանություն, օբյեկտ դիտարկելով պետությունը, այնուհետև՝ դրա տարածքը, բնակչությունը, ինքնիշխանությունը: Այս երկու փաստաթղթերում սահմանադրական կարգերի մասին ընդհանրապես խոսք չկա¹⁹⁶:

«Պետության էությունը» և «սոցիալական առաքելությունը» ազգային անվտանգության հայեցակարգային պատկերացումներում: Այս հասկացությունները ևս պետության և իրավունքի տեսության մեջ համարվում են ամենաբարդերից ու բազմիմաստներից: Պետության էությունը և սոցիալական առաքելությունը տեսական գրականության մեջ մեծամասամբ հասկացվում են երկակիորեն. Պետությունը միաժամանակ ունի և՛ համասոցիալական, և՛ նեղ դասակարգային, խմբային, կլանային էություն: Ստացվում է հետաքրքիր վիճակ, այն է՝ պետության էության մեջ ի սկզբանե դրված է սպառնալիքը՝ վերածվելու վտանգի և՛ անհատի, և՛ հասարակության համար, եթե հանկարծ դրանում խախտվեն համասոցիալականի և նեղ դասակարգայինի (խմբայինի) հարաբերակցությունը: Սա պատմականորեն հաստատված և տեսականորեն ապացուցված, հիմնավորված օբյեկտիվ օրինաչափություն է:

Ազգային անվտանգության ի՞նչ գործնական խնդիրներ են առաջանում այդ օբյեկտիվ օրինաչափությունից: Պետականակերտության քաղաքականությունը պետք է միտված լինի պետության որպես համընդհանուր կազմակերպության անկախության և անաչառության ապահովմանը, հակառակ դեպքում պետությունը և դրա կառավարումը կարող են առաջացնել մի շարք ազգային անվտանգության սպառնալիքներ: Օրինակ՝ համընդհանուր շահերի արտահայտչից ու պաշտպանից մասնավոր շահերի

¹⁹⁵ Տե՛ս ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն //«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկումը, Եր., 2007, «Ամարաս» տպարան, ինչպես նաև նաև arlis.am կայքէջում ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228):

¹⁹⁶ Տե՛ս Указ президента РФ от 17.12.1997 г. об утверждении концепции национальной безопасности Российской Федерации, № 1300 (ред. от 10.01.2000 г.) //СПС «КОНСУЛТАНТПЛЮС»); Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. // Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, редактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444:

արտահայտող ու պաշտպան դառնալը, ազգային ընդհանուր շահերից շեղվելը՝ անտեսելով ազգի որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի կենսականորեն կարևոր շահերը:

Իհարկե, համասոցիալական առաքելությունից շեղումներ թույլ չտալու, սպառնալիքները չեզոքացնելու հիմնական երաշխիքը ժողովրդավարությունն է, սակայն միայն դա բավարար չէ պետության էության համասոցիալական կողմերի լրիվ դրսևորման համար: Անհրաժեշտ է իրականացնել հատուկ կազմակերպական-իրավական վերակառուցման ծրագիր հասարակական բազմազան շահերի բախման կիզակետում պետության անաչառությունը, անկախությունը ապահովելու համար: Առաջին հերթին խոսքը վերաբերում է պետության և ազգի փոխհարաբերությունների կայուն հիմքերի ստեղծմանը, ինչը, իհարկե, օբյեկտիվ, անաչառ էությունից շեղվելու օրինաչափության գործողության վերջնական կասեցման «դեղատոմս» չէ, բայց էական փոփոխություն կարող է առաջացնել պետության էության մեջ համազգայինի, համընդհանուրի և մասնավորի, խմբայինի, կլանայինի հարաբերակցության տեսակարար կշիռը փոխելու համար:

Այսպիսով՝ պետության էության երկակի բնույթը որպես օբյեկտիվ իրողություն ինքնին ազգային անվտանգության սպառնալիք է, հետևաբար՝ պետության կառուցման ու գործունեության սկզբունքները, ինստիտուտները և նորմերը պետք է նպատակամղված լինեն այդ երկակիության ծայրահեղությունների հաղթահարմանը, պետության անաչառության, անկախության ապահովմանը: Անկախության ապահովումը պետք է հասկանալ և՛ ներքին (սոցիալական խմբերից), և՛ արտաքին (արտաքին քաղաքական ուժեր) իմաստով: Ամերիկացի հեղինակ Չ. Թիլլիի կարծիքով՝ կազմակերպությունը, որը վերահսկում է որոշակի տարածք զբաղեցնող բնակչությանը, համարվում է պետություն, եթե այն՝ ա) առանձնացված է այդ տարածքի այլ կազմակերպություններից, բ) անկախ է այդ տարածքի այլ կազմակերպություններից ու բնակչության խմբերից, գ) նրա օղակները համաձայնեցված են միմյանց միջև¹⁹⁷:

«Պետության ձև» կատեգորիան որպես ազգային անվտանգության հիմնահարց: «Պետության ձևի» վերաբերյալ իրենց ուրույն մտքերն են արտահայտել

¹⁹⁷ Հղումն ըստ **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права.- М.: “Издательство ПРИОР”, 2001. С. 46:

դեռևս անտիկ աշխարհի մտածողները: Սակայն պետականագիտության այդ հիմնահարցը չի կորցրել իր հետաքրքրությունը նաև մեր օրերում: «Պետության ձևերի տեսությունը, բազմաթիվ այլ հիմնահարցեր, որ վերաբերում են դրանց հասկացությանը, կառուցվածքին, դրանց մարմնավորած էությանը, բովանդակությանը, դասակարգմանը և այլն, չեն կորցրել իրենց արդիականությունը, տեսական ու գործնական հետաքրքրությունը»¹⁹⁸: Այդ հետաքրքրությունն էլ ավելի է ուժեղացել մեր հանրապետությունում կառավարման ձևի փոփոխության պատճառով: Տեսական և գործնական հետաքրքրության բավականին լուրջ ոլորտ է պետության ձևերի ու ազգային անվտանգության կապի հարցը, որը և մենք կփորձենք պարզել: Սակայն մինչ այդ անհրաժեշտ է որոշել այդ կապի պարզաբանման մեթոդական, աստիճանական ուղին: Այստեղ առաջին հերթին հիմք պետք է ընդունենք պետության և իրավունքի տեսության արդեն ձեռք բերած գիտելիքները պետության ձևերի հարցում և փորձենք դրանք իմաստավորել ազգային անվտանգության մոտեցումների դիրքերից: Այս խնդրի լուծման համար, անհրաժեշտ ենք համարում օգտագործել պետության ձևերի որպես բարդ համակարգային կառույցի մասին տեսության դրույթները, կառույց, որն իրենում ներառում է երեք հարաբերականորեն ինքնուրույն տարրեր՝ պետական կառավարման ձև, պետական կառուցվածքի ձև, պետաիրավական ռեժիմ¹⁹⁹: Այդ երեքից՝ պետական կառուցվածքի ձևը չենք դիտարկի ազգային անվտանգության տեսանկյունից, քանի որ մեր հանրապետության տարածքի փոքրության, ինչպես նաև ունիտար-միասնական կառուցվածքի պայմաններում այն գրեթե չի համարվում ազգային անվտանգության ոչ միայն տեսական, այլ նաև գործնական օբյեկտ:

¹⁹⁸ Տե՛ս **Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005.- С. 174:

¹⁹⁹ Տե՛ս **Общая теория государства и права, Академический курс в трех томах, под ред. М.Н. Марченко, Том 1, Государство, М., 2007, С. 326-349, Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. С. 174-216, **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права. М.: “Издательство ПРИОР”, 2001, с.117-163, **Венгеров А.Б.** Теория государства и права.- М.: “ИКФ Омега-Л”, 2002, С. 116-163, **Ա. Աղասյան** Պետության և իրավունքի տեսություն: Եր., Տիգրան Մեծ, 2011, էջ 99-114, Պետության և իրավունքի տեսություն, Եր.: Լուսաբաց հրատարակչություն, 2014, էջ 112-131: Проблемы теории государсто и права /под ред. М.Н. Марченко.- М.: Юристь, 2001, С. 179-225, **Скакун О.Ф.** Теория государства и права. (Энциклопедический словарь). Харьков: Эспада. 2005. С. 119-144, Теория государства и права. Курс лекции. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М., 1999, **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ (ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակչություն, 2016, էջ 138-171:

Պետության ձևի կարևոր տարրը, անշուշտ, կառավարման ձևն է, որն ուղղակի կապ ունի ազգային անվտանգության հետ: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ կառավարման ձևի հիմնահարցը դարձել է առանձին ատենախոսական հետազոտության առարկա, այն սույն ուսումնասիրության մեջ չենք քննարկի²⁰⁰:

Պետահրավական ռեժիմը պարզ բնորոշմամբ իրենից ներկայացնում է պետական իշխանության իրականացման եղանակների ու միջոցների համակցություն, սերտ կապված է ժողովրդավարության հետ: Հենց միայն այդ պատճառով պետահրավական ռեժիմն ուղղակիորեն վերաժվում է ազգային անվտանգության օբյեկտի, ուրեմն ազգային անվտանգության չափանիշների տեսանկյունից իմաստավորման կարիք ունի: Սակայն մինչ այդ խնդրի իրականացմանն անցնելը, անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, հետևյալ պայմանները.

1) Իդեալական վիճակում պետության ձևն ազգային անվտանգության օբյեկտ չէ: Այն վերաժվում է ազգային անվտանգության օբյեկտի միայն կոնկրետ երկրում, կոնկրետ-ազգային առանձնահատկություններով պայմանավորված: Միևնույն ձևը մեկ երկրում կարող է վերաժվել ազգային անվտանգության սպառնալիքի, իսկ մյուսում՝ ոչ, մեկում այն կարող է դառնալ արտաքին և ներքին սպառնալիքների թիրախ, մյուսում՝ ոչ: Ամեն ինչ կախված է հասարակական-քաղաքական ազգային իրավիճակից, պետության էության որակական կողմերի իրական դրսևորումներից, սպառնալիքների քանակական ու որակական բնութագրերից, պետության ձևի տարրերի կազմավորման վրա ազդող օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների դրական կամ բացասական ներգործությունից²⁰¹:

²⁰⁰ Հարությունյան Հ. Ա., Պետության կառավարման ձևի արդի հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում: ԺԲ.00.01 – «Պետության և իրավունքի տեսություն ու պատմություն, պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ իրավ. գիտ. թեկ. գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն: Եր., 2018, 198 էջ, նույն հեղինակի «Պետության կառավարման ձևի արդի հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում»: ԺԲ.00.01 – «Պետության և իրավունքի տեսություն ու պատմություն, պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ իրավ. գիտ. թեկ. գիտ. աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2018, 27 էջ:

²⁰¹ Պետության ձևը կախված է բազմաթիվ գործոններից, որոնց թվում Լ. Ա. Մորոզովան նշում է տվյալ պետության կոնկրետ պատմական պայմանները և ավանդույթները, տարածքի չափերը, ազգային կազմը, աշխարհաքաղաքական գործոնները և այլն (տե՛ս **Морозова Л.А.** Теория государства и права. Курс лекции / Л.А. Морозова.- М.: Эксмо, 2008. С. 83): Ա. Վաղարշյանը դրանք բաժանում է օբյեկտիվի և սուբյեկտիվի: Օբյեկտիվ են տնտեսության բնույթը (կենտրոնացված, պլանային, ապակենտրոնացված, շուկայական և այլն), հասարակության զարգացման մակարդակը, հասարակության ընդհանուր,

2) Քանի որ պետության ձևը բարդ հասկացություն է, ունի ներքին տարրեր, ինքն էլ իր հերթին փոխապայմանավորված է պետության այլ տարրերով, կապված է դրանց հետ²⁰²: Հետևաբար, պետության որևէ տարրի ուղղությամբ ազդող սպառնալիքը կարող է վտանգել նաև այլ տարրերին կամ որևէ տարրից ելնող սպառնալիքը վերածել այլ տարրերը վտանգող սպառնալիքի: Մ. Ն. Մարչենկոյի դիպուկ արտահայտությամբ «պետության ձևը միշտ ունի անմիջական կապ պետության էության ու բովանդակության հետ, դրա էության ու բովանդակության արտահայտիչն է: Դրանից ելնելով կարելի է ասել, որ ինչպիսին պետության էությունն ու բովանդակությունն են, վերջին հաշվով այդպիսին է նաև նրա ձևը»²⁰³:

Պետության և իրավունքի տեսության կողմից ճանաչված ու հիմնավորված այս գիտական հիմնադրույթներից բխում է, որ եթե պետության էությունն ազգային անվտանգության չափորոշիչների տեսանկյունից պարունակում է սպառնալիքներ ազգային անվտանգության համար, ապա դրանք փոխանցվելու են նաև պետության այլ տարրերին, նաև պետության ձևին՝ վերածելով այն ազգային անվտանգության սպառնալիքի: Եթե պետության էության մեջ գերազանցում է նեղ-խմբակային շահերի գերակայության միտումը, ուրեմն՝ այն անպայմանորեն ազդելու է նաև պետահրավական ռեժիմի հատկանիշների ու չափորոշիչների վրա, չնայած արտաքուստ իշխանությունը կարող է դիմել սոցիալական դեմագոգիայի, իրեն ներկայացնելով ժողովրդավարական, ժողովրդի համար գոյություն ունեցող և այլն:

քաղաքական և իրավական մշակույթի մակարդակը, պետության պատմական տիպը, հասարակության մեջ սոցիալ-դասակարգային ուժերի հարաբերակցությունը, պատմական, ազգային, մշակութային և այլ ավանդույթները: Սուբյեկտիվ գործոն կարող են հանդես գալ իշխանության տեր քաղաքական ընտրանու տիպը, դիրքորոշումները, միապետի անձնական որակները, անձնիշխանության և անհատի պաշտամունքի գաղափարախոսությունը, «ազգի կամ ժողովրդի ոգին և կամքը» (տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ (ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 142-143):

²⁰² Մ. Ն. Մարչենկոն կարծում է, որ քննարկելով պետության ձևերի հասկացությունը, հավասարապես և նրա զանազան կողմերն ու առումները, անհրաժեշտ է ելնել այն բանից, որ՝ ա) ձևը համարվում է պետության ամենակարևոր բաղկացուցիչ մասերից, դրսևորումներից, ատրիբուտներից, բ) ձևը գոյություն չունի ինքն իրեն, պետության այլ մասերի ատրիբուտներից անկախ, այլ դրանց հետ փոխկապված է (տե՛ս **Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. С. 174):

²⁰³ Տե՛ս **Марченко М.Н.**, Проблемы теории государства и права, նույն տեղում:

Պետաիրավական ռեժիմի ազգային անվտանգության դիրքերից իմաստավորման համար դիմենք դրա գիտական բնորոշմանը²⁰⁴: «Պետաիրավական ռեժիմը պետական կառուցակարգի միջոցով հանրային իշխանության իրականացման, ինչպես նաև պետության գործունեության իրավական ձևերի, մեթոդների, միջոցների, եղանակների և հնարքների համակցություն է, որոնց օգնությամբ պետական իշխանությունը լեգիտիմացնում է իրեն (գոյությունը և գործողությունը) և որի հավաքական գործողության հետևանքը ժողովրդավարության փաստական մակարդակն է»:

Այս տեսական բնորոշման առանձնահատկությունն այն է, որ պետաիրավական ռեժիմի հատկանիշների շարքում ներառված են պետական իշխանության լեգիտիմությունը և ժողովրդավարության մակարդակը՝ որպես ռեժիմի գործողության արդյունքային հետևանք: Երկու կատեգորիաներն էլ սերտ կապված են ազգային անվտանգության հետ: Լեգիտիմությունը «իշխանության ընդունումն է նրան ենթարկված սուբյեկտների կողմից և վերջիններիս համաձայնությունը, որ այդ իշխանությունը (իդեալում լինելով օրինական-լեգալ), համապատասխանում է քաղաքացիների ընդհանուր պատկերացմանն արդարացի քաղաքական համակարգի մասին»²⁰⁵:

Եթե իշխանությունն արտաքուստ լեգալ է, սակայն ունի լեգիտիմության ու ժողովրդավարականության խնդիրներ կամ պակաս, ապա այդպիսի պետությունն ինքնին ազգային անվտանգության սպառնալիք է, որովհետև թուլացնում է պետության հասարակական հիմքերը, առաջ է բերում հասարակության օտարացում

²⁰⁴ Ուսումնասիրելով համապատասխան գրականությունը (տե՛ս Проблемы теории государства и права /под ред. М.Н. Марченко.- М.: Юрист, 2001, С. 179-225, **Скакун О.Ф.** Теория государства и права. (Энциклопедический словарь). Харьков: Эспада. 2005.- С.119-144, Теория государства и права. Курс лекции. Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. М., 1999, Общая теория государства и права, Академический курс в трех томах, под ред. М.Н. Марченко, Том 1, Государство, М., 2007, С. 326-349, **Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005 С.174-216, **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права.- М.: “Издательство ПРИОР”, 2001, с.117-163, **Венгеров А.Б.** Теория государства и права.- М.: “ИКФ Омега-Л”, 2002, С. 116-163, **Ա. Աղասյան** Պետության և իրավունքի տեսություն: Եր., Տիգրան Մեծ, 20011, էջ 99-114, Պետության և իրավունքի տեսություն, Եր.: Լուսաբաց հրատարակչություն, 2014, էջ 112-131), ամենահարմար բնորոշումը համարեցինք Ա. Վաղարշյանի «պետաիրավական ռեժիմի» հասկացության սահմանումն իր մի շարք առավելությունների պատճառով (այդ մասին տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ (ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 152-154):

²⁰⁵ Տե՛ս **Киреева С.А.** Политический режим как элемент формы государства (теоретико-правовое исследование): Автореф. дисс. ... канд. юр. наук. Саратов, 1997. С. 26:

իշխանությունից, արտագաղթ: Այսպիսի իրավիճակն արդեն իսկ պետության գոյության սպառնալիք է, ազգային անվտանգության իրական վտանգ:

Այսպիսով, եթե պետաիրավական ռեժիմների հիմնական երկու տեսակներն են ժողովրդավարականը և հակաժողովրդավարականը²⁰⁶, ապա լեգիտիմության ու ժողովրդավարականության հետ խնդիրներ ունեցող պետությունն ազգային անվտանգության սպառնալիք է, հետևաբար ազգային անվտանգության ռազմավարությունն անհրաժեշտաբար պետք է հաշվառի այդ սպառնալիքները, մշակի լեգիտիմության ու ժողովրդավարության մակարդակի բարձրացման քաղաքական-իրավական ծրագիր:

Պետության գործառույթավորումն ազգային անվտանգության համատեքստում: Պետության գործառույթները յուրահատուկ տեղ են գրավում պետականության որպես հասարակական երևույթի ճանաչողական գործընթացում: Պետության և իրավունքի տեսության մեջ ընդունված է, որ պետության գործառույթն իրենից ներկայացնում է պետությունը բնութագրող բովանդակային հասկացություն: Ինչպես նշում է Մ. Ն. Մարչենկոն «հետազոտել պետությունը դրա էության

²⁰⁶ Իրավագիտության մեջ առկա են պետաիրավական վարչաձևի տարբեր դասակարգումներ: Վ.Ներսեսյանցը պետական-իրավական ռեժիմները բաժանում է ազատականների և ավտորիտարների (տե՛ս **Ներսեսյանց Վ.Ս.** Պետության և իրավունքի տեսություն, Երևան, 2001, էջ 84-85): Վ. Չետվերնինը տարբերում է ժողովրդավարական և ավտորիտար պետական (քաղաքական) ռեժիմի տարատեսակները, ինչպես նաև տոտալիտար ռեժիմը (տե՛ս **Четвернин В.А.** Понятия права и государства. Введение в курс теории права и государства.- М.: Дело, 1997.- 120 С.): Վ. Ներսեսյանցը և Վ.Չետվերնինը տոտալիտար ռեժիմը չեն համարում պետական ռեժիմի տարատեսակ, այլ բռնակալություն, որը պետություն չէ: Վ. Խրոպանյուկը պետաիրավական ռեժիմի դասկարգման հիմնական չափանիշը համարում է պետական իշխանության իրականացման ժողովրդավարականությունը և պետական ռեժիմները բաժանում է ժողովրդավարականի և հակաժողովրդավարականի, այսինքն՝ ամբողջատիրական, բռնապետական, ռասիստական (տե՛ս **Խրոպանյուկ Վ.Ն.** Պետության և իրավունքի տեսություն, Երևան, 1997, էջ 152): Ռ. Մոլխանը, ելնելով կառավարման եղանակում ժողովրդավարության և դիկտատուրայի մեթոդների ու միջոցների հարաբերակցությունից, պետական ռեժիմը դասակարգում է նախ տիպերի՝ վերջիններիս շրջանակում առանձնացնելով ավելի կոնկրետ տարատեսակներ: Այդ մոտեցմանը համապատասխան պետաիրավական ռեժիմի տիպերն են՝ ավտոկրատական և դեմոկրատական տիպերը: Ավտոկրատիայի պատմական տեսակներն են՝ միահեծանությունը, դիկտատուրան, բռնապետությունը, բացարձակությունը: Ժողովրդավարական տիպի պետաիրավական ռեժիմների պատմական տարատեսակներն են անտիկ աշխարհի ժողովրդավարությունները և նոր և նորագույն շրջանի ժողովրդավարական պետաիրավական ռեժիմները (տե՛ս **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права.- М.: “Издательство ПРИОР”, 2001, с. 165): Ա. Վաղարշյանը պետաիրավական ռեժիմը նպատակահարմարությունից ելնելով բաժանում է երկու տեսակի՝ ժողովրդավարականի և հակաժողովրդավարականի, դասակարգման չափանիշ համարելով պետական իշխանության իրականացման եղանակների, ձևերի ու մեթոդների ժողովրդավարականության աստիճանը (տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ (ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային իրատարակություն, 2016, էջ 157-159):

տեսակետից նշանակում է պարզել, թե հասարակության որ շերտերի, խմբերի, դասակարգերի կամքն ու շահերն է այն առաջին հերթին արտահայտում և պաշտպանում: Ուսումնասիրել պետությունը դրա ձևի տեսանկյունից նշանակում է պարզել նրա կառույցը, հիմնական բաղկացուցիչ մասերը, ներքին կառուցվածքը, պետական իշխանության հաստատման ու իրականացման հիմնական մեթոդները, իսկ քննարկել պետությունը բովանդակության տեսանկյունից նշանակում է պարզել, թե ինչպե՞ս և ի՞նչ ուղղություններով է այն գործում»²⁰⁷:

Պետության և իրավունքի տեսության մեջ պետության գործառույթը դիտարկվում է որպես «իր կառուցվածքով բարդ երևույթ, որն իրենում ներառում է առնվազն չորս տարր՝ գործառույթի օբյեկտը (օբյեկտային ուղղվածություն), պետության սոցիալական առաքելությունը, պետության փաստական գործունեությունը (իր սկզբունքների, եղանակների, մեթոդների, ձևերի միասնության մեջ) և նպատակը, որին հասնելուն ուղղված է գործառույթը»²⁰⁸: Պետության գործառույթներն ուղղակի կապված են ազգային անվտանգության հետ, այն հիմքով, որ արդի աշխարհում պետության հիմնական գործառույթներից մեկն ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթն է: Այդ հարցը կքննարկենք ստորև: Այդ քննարկման եզրակացությունը կարող ենք ձևակերպել հետևյալ բանաձևով. ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթը պետության գործառույթների համակարգում չնախատեսելը, դրա անարդյունավետ իրականացումն արդեն իսկ ազգային անվտանգության սպառնալիք է: Աշխատանքի այս մասում կփորձենք ազգային անվտանգաբանության տեսանկյունից իմաստավորել պետության գործառութային կողմը ընդհանրապես, առանց կոնկրետ գործառույթների վրա կանգնելու²⁰⁹: «Պետության

²⁰⁷ Տե՛ս **Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005, С.175:

²⁰⁸ Տե՛ս Проблемы теории государства и права, / Под ред **М.Н. Марченко**, - М.: Юрист, 2001. С. 174:

²⁰⁹ Պետության և իրավունքի տեսության մեջ առանձնացնում են պետության հետևյալ ներքին գործառույթները. ա) տնտեսական, բ) սոցիալական, գ) ֆինանսական վերահսկողության և հարկման, դ)մշակութային, ե) իրավական, զ) էկոլոգիական: Արտաքին գործառույթներից տեսաբանների մի մասը առանձնացնում է երկրի պաշտպանության և համագործակցությունն այլ պետությունների հետ տնտեսական, քաղաքական, գիտամշակութային և այլ ոլորտներում (տե՛ս **Խրոպանյուկ Վ.Ն.** Պետության և իրավունքի տեսություն, Երևան, 1997, էջ 145, **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ (ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 114-138), մյուս մասը տարբերում է պետության հետևյալ արտաքին գործառույթները՝ ա) երկրի պաշտպանության, բ) դիվանագիտական, գ) միջազգային անվտանգության և խաղաղության ապահովման, դ)միջպետական

գործառնության վրա ընթացքում նպատակային ներգործության են ենթարկվում կյանքի զանազան ոլորտները հասարակական գործընթացներն ու կապերը: Պետությունը կատարելով որոշակի գործառնություններ բարեփոխումների, վերակառուցումների, իրավական կարգավորումների միջոցով ազդում է հասարակական գործընթացների, դրանց դինամիկայի, ուղղվածության վրա»²¹⁰: Սակայն կոնկրետ գործառնության իրականացումը կարող է ոչ միայն կայունացնել հասարակական զարգացումը, թողնել ստեղծարար ազդեցություն, այլև ուժեղացնել ճգնաժամային վիճակը:

Հետևաբար, պետության գործունեությունն առանձին գործառնությունների իրականացման միջոցով կարևոր նշանակություն ունի դրա լեգիտիմության, արդյունավետության, ուժի, հասարակական հիմքերի ամրապնդման գործում: Պետության լեգիտիմությունը, բնակչության (ազգի) կողմից անվերապահ ընդունելիությունը և օգնությունը կախված են պետության գործառնությունների շրջանակից, դրանց արդյունավետությունից: Պետությունը, որը հասարակության (ազգի) տվյալ պատմական շրջանի խնդիրներից ելնելով չի կարողանում հստակեցնել իր գործառնությունների շրջանակը, դրանց բովանդակությունը, բարեհաջող իրականացնել դրանք, ստեղծում է իր իսկ արդյունավետության խնդիրներ, իսկ դա արդեն ազգային անվտանգության սպառնալիք է²¹¹:

Պետության գործառնությունների իրականացման բովանդակության վրա ազդում են բազմաթիվ գործոններ: Լ. Ա. Մորոզովան այդպիսի գործոններ է համարում գիտատեխնիկական առաջադիմությունը, էկոլոգիան, թվայնացումը և տեղեկատվական - միասնական նույնիսկ երկրագնդային, տարածությունը, միջազգային դրությունը, ինչպես նաև ազգային առանձնահատկությունները²¹²: Բացի թվարկվածներից անհրաժեշտաբար պետք է հաշվի նստել նաև երկրի բոլոր

տնտեսական և առևտրաֆինանսական համագործակցության, ե) միջպետական մշակութային, գիտատեխնիկական և տեղեկատվական համագործակցության, գ) միջպետական էկոլոգիական համագործակցության, է) համաշխարհային իրավակարգի պաշտպանության:

²¹⁰ Տե՛ս **Морозова Л.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 105:

²¹¹ Իհարկե, խնդիրներն ու նպատակները պայմանավորված են իրական պայմաններով, երկրի պահանջմունքներով ու շահերով, տնտեսական հնարավորություններով, մշակույթի մակարդակով, սակայն դրանում մեծ նշանակություն ունեն նաև պետական ապարատի ու նրա ծառայողների, քաղաքական ղեկավարության պրոֆեսիոնալիզմը և լայնախոհությունը:

²¹² Տե՛ս **Морозова Л.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 109-110:

առումներով առանձնահատկությունների հետ: Առանց դրանց հաշվառման որևէ գործառույթի մեխանիկական, արհեստական ընդօրինակումն այլ պետությունից չի կարող հանգեցնել կառավարման արդյունավետության:

Ազգային գործոններն ու հիմքերը ևս կարևոր դեր են կատարում պետության գործառույթների իրականացման ընթացքում: Պետության գործառույթները պետք է ունենան որոշակի ազգային բովանդակություն՝ ուղղված լինեն ազգային մշակույթի պահպանությանը և զարգացմանը, ազգային ինքնատիպության գիտակցմանը: Դրա վերջնական նպատակն ազգային միասնության ստեղծումն է: «Ազգային միասնությունն ուժեղացնում է պետությունը, քանի որ քաղաքական ընդհանրությունը լրացվում է էթնոմշակութային կապերով (լեզու, ազգային գիտակցություն, սովորույթներ և այլն): Հասարակության քաղաքական տարբերակումը հաճախ հարթեցվում, չեզոքացվում է ազգային շահերով: Դա հաստատվում է համաշխարհային պրակտիկայով»²¹³: Այս օրինաչափությունը պահանջում է պետության գործառույթներին հաղորդել ազգային երանգ, դրանց իրականացման ընթացքում հաշվառել ազգային առանձնահատկությունները, ազգապահպանության խնդիրը:

Այդպիսով՝ պետության գործառութավորման ոլորտում ազգային անվտանգության սպառնալիքներ կարող են լինել՝ ա) անգործությունը, երբ պետությունը չի նախատեսում ինչ որ գործառույթի իրականացումը՝ չնայած դրա հասարակական պահանջմունքն առկա է, բ) գործառույթի(ների) իրականացման անարդյունավետությունը, ձևականությունը, գ) գործառույթների հիմքում օբյեկտիվորեն անհրաժեշտ ազգային հիմքերի ու գործոնների անտեսումը:

Պետության կառուցակարգը (մեխանիզմը) և ապարատը ազգային անվտանգության համատեքստում: Այս երկուսի հասկացության և հարաբերակցության հարցի վերաբերյալ պետականագիտության մեջ գոյություն ունեն զանազան մոտեցումներ, մասնավորապես, որ դրանք համընկնող (հոմանիշ) հասկացություններ են կամ էլ ունեն տարբեր իմաստային բեռնվածություն²¹⁴: Սակայն մեզ հետաքրքրող հիմնախնդրի տեսանկյունից այդ բանավեճը նշանակություն չունի:

²¹³ Տե՛ս **Морозова Л.А.** Նշվ. աշխատ., էջ 109:

²¹⁴ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Հակոբյան Սևակ**, Պետական ապարատը և նրա զարգացման հիմնական միտումները (ԼՂՀ նյութերի հիման վրա).– Եր.: Հայաստան, 2003, էջ 14-35:

Պետության կառուցակարգի հիմնահարցում մեզ հետաքրքրում են դրա կառուցվածքային տարրերը, որոնք անհրաժեշտ է իմաստավորել ազգային անվտանգության դիրքերից, իսկ այնուհետև փորձել Հայաստանի Հանրապետության օրինակով վեր հանել, առանձնացնել այդ տարրերից նրանք, որոնք իրենց որակական բնութագրերով վերաձվել են կամ ունակ են վերաձվելու ազգային անվտանգության սպառնալիքի: Այս խնդրի լուծման համար որպես մեկնակետ ենք վերցնում պետական կառուցակարգի և ապարատի հարաբերակցության այն մոտեցումը, որը տարբերակում է դնում դրանց միջև՝ առաջինը համարելով ավելի լայն՝ կառուցվածքային առումով պետական ապարատը (պետական մարմինների համակցությունը) իր մեջ ընդգրկող հասկացություն²¹⁵: Նման մոտեցումն առավել հարմար է ատենախոսության հետազոտական խնդրի լուծման համար, որովհետև հնարավորություն է տալիս քննարկման տիրույթում ներառել պետական կառուցակարգի (ապարատի) առավել շատ տարրեր:

Ընդունված է պետության կառուցակարգի բաղադրատարրեր համարել՝

1) պետական մարմինները և նրանց կից կառավարչական հիմնարկներն ու գրասենյակները (պետական ապարատը),

2) պետական կազմակերպությունները, որոնք չունեն իշխանական լիազորություններ, կատարում են համահասարակական գործառույթներ տնտեսության, կրթության, առողջապահության, մշակույթի, գիտության ոլորտներում,

3) պետական ծառայողները, որոնք զբաղվում են կառավարչական աշխատանքով,

4) ֆինանսական և կազմակերպական միջոցները, ինչպես նաև հարկադրական ուժը, որոնք անհրաժեշտ են պետական կառուցակարգի արդյունավետ գործունեության համար²¹⁶:

Թվարկված տարրերին անհրաժեշտ է ավելացնել նաև պետական կառուցակարգի (ապարատի) կազմակերպման և գործունեության սկզբունքները, որոնք կարևոր նշանակություն ունեն պետական ապարատի ուղղվածության ու

²¹⁵ Տե՛ս Վաղարշյան Ա., Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ /ԵՊՀ.-եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 172-173:

²¹⁶ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 175:

սոցիալական նշանակության համար: Այսինքն, եթե պետական կառուցակարգի որևէ տարր ունակ է դրսևորելու սպառնալիքին բնորոշ ազդեցություն, նշանակում է ամբողջ կառուցակարգի կազմակերպման սկզբունքների շրջանակի կամ բովանդակության մեջ կան բացթողումներ, սխալ հաշվարկներ, ճշգրտման ենթակա դրույթներ, կամ էլ սկզբունքի սխալ կիրառում:

Ընդհանրապես պետական կառուցակարգն ինքնին ազգային անվտանգության օբյեկտ է, որովհետև ինքն, ըստ էության, պետության մարմնավորումն է, հանրային իշխանական կառուցակարգը: Ազգային անվտանգության արտաքին և ներքին սպառնալիքները, որոնք ուղղված են պետության գոյության և գործառնութավորման դեմ, առաջին հերթին վերաբերում են հենց պետության կառուցակարգին: Սակայն կառուցակարգն ինքը կարող է վերածվել ազգային անվտանգության սպառնալիքի աղբյուրի, ինչպես ամբողջությամբ, այնպես էլ իր առանձին տարրերի բացասական որակական բնութագրերով: Իրականում հնարավոր են պետական կառուցակարգի առանձին տարրերի կազմակերպման ու գործունեության այնպիսի բացասական որակների դրսևորումներ, որոնք այդ տարրերին կվերածեն ազգային անվտանգության սպառնալիքի կամ սպառնալիքի աղբյուրի:

Պետական կառուցակարգի վերը նշված տարրերից նման ունակություն դրսևորելու միտում ունի հատկապես **պետական կառուցակարգի ծառայողական անձնակազմը**, որի արհեստավարժության, նվիրվածության պակասն ազգային անվտանգությանը սպառնացող վտանգ է, որովհետև արգելք լինելով պետական կառավարման արդյունավետացման ճանապարհին, վնասում է պետության լեգիտիմությանը, հեղինակությանը: **Պետական ապարատի կազմակերպման ու գործունեության սկզբունքներն** ազգային անվտանգության համար նշանակալի են այնքանով, որ դրանց համակարգը պետք է ուղղված լինի ազգային անվտանգության սպառնալիքների չեզոքացմանը, վերացմանը, իսկ այդ խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է նախ տեսականորեն իմաստավորել, իսկ այնուհետև գործնական-իրավական հարթության վրա վերանայել այդ սկզբունքների շրջանակը, կամ ներմուծելով նոր սկզբունքներ՝ գործող սկզբունքների բովանդակային դրույթները վերանայելով:

3.4. Ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գործառույթների համակարգում

Պետության, որպես հասարակության կառավարման կառուցակարգի, գործունեությունը բնութագրելու համար պետականագիտության մեջ օգտագործում են հիմնականում «պետության գործառույթ» (խորհրդային և հետխորհրդային տարածքում), ինչպես նաև «պետության խնդիրներ (կամ նպատակներ)» հասկացությունները: Վերջինն ավելի շատ տարածված է արևմտաեվրոպական պետաիրավական ուսմունքներում, որտեղ պետության գործառույթների հարցը տեսական մակարդակով չի քննարկվում: «Որպես կանոն, այստեղ քննարկվում են պետության խնդիրներն ու նպատակները»²¹⁷: Հայրենական իրավագիտությունը, հետևելով խորհրդային պետականագիտության տեսական ավանդույթներին, հասարակության և պետության առջև կանգնած խնդիրների տեսական իմաստավորումը կատարում է խնդրի լուծմանն ուղղված գործառույթի հիմնարար հասկացության միջոցով: Սակայն պետք է նկատի ունենալ, որ և՛ «պետության գործառույթ», և՛ «պետության նպատակ-խնդիր» եվրոպական հասկացությունները ցույց են տալիս, թե ինչ գործունեություն է իրականացնում պետությունը, ինչ նպատակներ է այն հետապնդում, ինչ քայլեր է ձեռնարկում իր առջև դրված նպատակ-խնդիրներին հասնելու համար:

Տեսաբանների՝ պետության գործառույթներին տրվող բնորոշումները հիմնական գծերով համընկնում: Ս. Ա. Կոմարովը պետության գործառույթները բնորոշում է որպես «պետության առջև կանգնած խնդիրների կենսագործմանն ուղղված գործունեության հիմնական (գլխավոր) ուղղություններ (կողմեր, տեսակներ), որոնք միտված են հասնելու որոշակի նպատակների, պայմանավորված են պետության էությամբ և սոցիալական առաքելությամբ»²¹⁸: Հայրենական իրավագիտության մեջ ընդունված է պետության գործառույթները բնորոշել որպես դրա գործունեության հիմնական ուղղություններ, որոնք արտահայտում են պետության էությունը և սոցիալական

²¹⁷ Տե՛ս «Общая теория права и государства» /подред. В.В. Лазарева.- М.: Юрист, 1994, С. 239-240:

²¹⁸ Տե՛ս **Комаров С. А.** Общая теория государства и права., М., 1997, С. 81:

նշանակությունը, ուղղված են հասարակության պետական կառավարման նպատակների ու խնդիրների իրագործմանը²¹⁹:

Գրականության մեջ պետության գործառույթները դասակարգում են ներքին և արտաքին տեսակների²²⁰: Առանձնացնում են պետության հետևյալ ներքին գործառույթները. ա) տնտեսական, բ) սոցիալական, գ) ֆինանսական վերահսկողության և հարկման, դ) մշակութային, ե) իրավական, զ) էկոլոգիական²²¹:

Պետության առջև կանգնած խնդիրներից են երկրի անվտանգության ռազմավարական պլանավորումը, դրա իրավական ամրագրումն ու կառավարումը: Պետաիշխանական պրակտիկայում պետական կառավարումն արդեն վաղուց լուծում է նաև ազգային անվտանգության ապահովման խնդիրները, որի իրականացման համար գործում են ինչպես ընդհանուր իրավասության, այնպես էլ հատուկ մասնագիտացված պետական մարմիններ: Այդ հարաբերությունների բարդ համակարգն առաջ բերեց դրանց տեսական հետազոտության պահանջմունքը և հիմա արդեն գոյություն ունի անվտանգաբանությունը (սեկյուրիտոլոգիան)²²²: Որպես կանոն, անվտանգության ապահովման գործունեությունը հիմնվում է պետության կողմից մշակված և ընդունված ազգային անվտանգության դոկտրինի կամ

²¹⁹Տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ /ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 115:

²²⁰ Պետության գործառույթները դասակարգվում են նաև ըստ սոցիալական նշանակության՝ հիմնական և ոչ հիմնական (տե՛ս **Протасов В. Н.** Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. 2-е изд. перераб. и доп., М., юрайт-М, 2007, С. 87): Բացի այս հիմքով դասակարգումից, տեսական գրականության մեջ կան պետության գործառույթների դասակարգման այլ չափանիշներ՝ ըստ շարունակականության (մշտական կամ ժամանակավոր), ըստ պետության տարածքի ընդգրկման (համապետական և տարածքային), ըստ պետության էության հետ կապի (տե՛ս **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ /ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, էջ 116):

²²¹Արտաքին գործառույթների հարցում գրականության մեջ չկա միասնական տեսակետ: Տեսաբաններից ոմանք կողմնակից են արտաքին երկու գործառույթի առանձնացմանը, այն է՝ երկրի պաշտպանություն և համագործակցությունն այլ պետությունների հետ տնտեսական, քաղաքական, գիտամշակութային և այլ ոլորտներում: Հեղինակների մյուս մասը համագործակցության արտաքին գործառույթը տրոհում է առանձին, ավելի մանր տեսակների՝ ըստ գործառույթի ներգործության արտաքին օբյեկտի, օրինակ՝ ա)երկրի պաշտպանության, բ) դիվանագիտական, գ) միջազգային անվտանգության և խաղաղության ապահովման, դ) միջպետական տնտեսական և առևտրաֆինանսական համագործակցության, ե)միջպետական մշակութային, գիտատեխնիկական և տեղեկատվական համագործակցության, զ) միջպետական էկոլոգիական համագործակցության, է) համաշխարհային իրավակարգի պաշտպանության:

²²² Անվտանգաբանությունը օգտագործում է «ազգային շահեր» «ազգային անվտանգություն», «վտանգ», «սպառնալիք», «անվտանգության սպառնալիք», «ռազմական անվտանգություն», պաշտպանական և բազմաթիվ այլ տեսակների անվտանգությունների հասկացությունները: Այդ մասին մանրամասն տե՛ս **Халипов В. Ф.**, Энциклопедия власти. М., 2005, С. 309-321:

ռազմավարության վրա: Այս համատեքստում առաջանում է ազգային անվտանգության ապահովման կամ երկրի անվտանգության ապահովման խնդիր-նպատակը պետության ավանդական գործառույթների համակարգում տեսականորեն իմաստավորելու անհրաժեշտությունը: Մասնավորապես՝ ի՞նչ է անվտանգության ապահովման խնդիրը՝ երկրի անվտանգության ռազմավարական պլանավորման, դրա իրավական ամրագրման ու կառավարման (ապահովման) իմաստով. պետության կողմից իրականացվող գործառույթ, թե ոչ, եթե այն գործառույթ է, ապա ո՞րն է դրա ներգործության օբյեկտը և բովանդակությունը:

Բարձրացված հիմնահարցի նկատմամբ տեսական մոտեցումների ամփոփումը ցույց է տալիս, որ կան երեք մոտեցումներ: **Առաջին**, երկրի անվտանգության ապահովման խնդրի լուծումը պետության առանձին գործառույթ չէ, որովետև այն կլանվում է վերը նշված արտաքին և ներքին գործառույթների կողմից: **Երկրորդ** տեսակետի կողմանկիցները կատարելով անվտանգության ապահովման խնդրի տեսական վերլուծությունը և վեր հանելով դրա ռազմավարական պլանավորման ու կառավարման իրավական հիմքերը եզրակացնում են, որ «պետության առջև կանգնած կարևորագույն խնդիրներից են երկրի անվտանգության ռազմավարական պլանավորումը, դրա իրավական ամրագրումն ու կառավարումը: Սակայն ազգային անվտանգության ապահովումը պետության գործառույթների համակարգում ոչ թե առանձին գործառույթ է, այլ միջգործառութային, առանցքային նշանակության կարևոր խնդիր, որը վերաբերում է պետության բոլոր գործառութների օբյեկտներին, ունի ներքին ու արտաքին բաղադրատարրեր»²²³: Երկրորդ տեսակետը հիմնավորող հեղինակները բերում են հետևյալ փաստարկները՝

ա) եթե պետության ամեն մի գործառույթ միաօբյեկտ կամ միասեռ է, ապա անվտանգաբանության մեջ ընդունված է առանձնացնել դրա բազմաթիվ օբյեկտներ՝ միջազգային, պաշտպանական, ռազմական, տնտեսական, ներքաղաքական, սոցիալական, հոգևոր-մշակութային, տեղեկատվական, էկոլոգիական, էներգետիկ, պարենային, ժողովրդագրական և այլն: Օրինակ՝ պաշտպանական անվտանգության

²²³Տե՛ս Վաղարշյան Ա. «Հայաստանի երրորդ հանրապետության անվտանգության հայեցակարգի իրավական կարգավորման ու կառավարման հիմնահարցերը 1990-1995 թթ.» Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, Երևան, 2018, թիվ 1 (25), էջ 12:

ապահովման խնդիրը նույն հաջողությամբ վերաբերում է ինչպես ներքին տնտեսական, այնպես էլ մնացած բոլոր գործառույթներին,

բ) անվտանգությունն ունի ներքին ու արտաքին վտանգներ, սպառնալիքներ, դրանով պայմանավորված բաղադրատարրեր: Այս համատեքստում դժվար է պնդել ու հիմնավորել, թե այն մաքուր արտաքին, կամ էլ ներքին գործառույթ է,

գ) անվտանգության ապահովման այն մասը, որը կապված է իրավապահական գործունեության հետ, կլանվում է իրավական (իրավապահական) գործառույթի կողմից²²⁴:

Միանշանակ համաձայնվել այս փաստարկների հետ չենք կարող, որովհետև պետության շատ գործառույթներ բազմաօբյեկտ են, իրականացվում են համալիր կերպով: Օրինակ կարող է ծառայել հենց երկրի պաշտպանության գործառույթը: Այսպես, Վ. Ն. Խրոպանյուկի մեկնաբանմամբ՝ «Երկրի պաշտպանության գործառույթն իրականացվում է տնտեսական, քաղաքական, դիվանագիտական և ռազմական միջոցներով: Խաղաղ ժամանակներում դա երկրի բազմակողմանի պատրաստվելն է դրսի հնարավոր հարձակումներին դիմագրավելուն, իսկ պատերազմի ժամանակ այդ գործառույթն ընդունում է հակառակորդի դեմ զինված պայքարի ձև... Երկրի պաշտպանության գործառույթը տարողունակ է և բազմակողմ: Այն ընդգրկում է պետության միջոցառումների ամբողջ համակարգը երկրի պաշտպանունակության ամրապնդման, ինչպես խաղաղ, այնպես էլ պատերազմական ժամանակ զինված ուժերի ռազմական հզորության ապահովման գործում»²²⁵: Ինչպես նկատում ենք Վ.Ն.Խրոպանյուկի կողմից տրված պաշտպանական գործառույթի բնութագրից, այն ևս բազմաօբյեկտ է, տարողունակ ու բազմակողմ: Բայց երկրի պաշտպանությունը երբեք չեն համարում միջգործառութային գործունեություն:

²²⁴Տե՛ս Վաղարշյան Ա. «Հայաստանի երրորդ հանրապետության անվտանգության հայեցակարգի իրավական կարգավորման ու կառավարման հիմնահարցերը 1990-1995 թթ.» Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, Երևան, 2018, թիվ 1, (25), էջ 3-7:

²²⁵ Ըստ Վ.Ն. Խրոպանյուկի՝ պետության պաշտպանական գործունեությունը հիմնվում է նրա ռազմական դոկտրինի (ուսմունքի) վրա և բաղկացած է մի քանի հիմնական ուղղություններից: Այդ ուղղություններն են՝ 1) երկրի պաշտպանական հզորության ամրապնդումը, որի երաշխիքը զարգացած, արդյունավետ, գիտահենք տնտեսությունն է, 2) զինված ուժերի կատարելագործումը, նրանց մարտունակության և մարտական պատրաստականության բարձրացումը, 3) պետական սահմանների պաշտպանությունը, 4) քաղաքացիական պաշտպանության կազմակերպումը, 5) զինված ուժերի պահեստայինների ռազմական ուսուցումը (տե՛ս Խրոպանյուկ Վ. Ն., Պետության և իրավունքի տեսություն, Եր., 1997, էջ 199-200):

Պետության գործունեության համակարգային կապերում անվտանգության ապահովման խնդրի տեսական իմաստավորման **երրորդ** մոտեցումն այն է, որ այդ խնդրի իրականացմանն ուղղված գործունեությունը համարվում է պետության առանձին, ինքնուրույն գործառույթ: Այդպիսին է օրինակ Ա. Աղայանի մոտեցումը, որն այդ գործառույթի բովանդակային տարրեր է դիտարկում՝

ա) ազգային անվտանգության համակարգի ձևավորումը և կատարելագործումը, հայեցակարգի ձևավորումը և ընդունումը պետության և հասարակության կողմից, պետական քաղաքականության հիմնական ուղղությունների որոշումը,

բ) անվտանգության հայեցակարգում ընթացիկ փոփոխությունների առաջարկությունների պատրաստման, հիմնավորման և քաղաքականության մշակման մասնագիտական աշխատանքների կազմակերպումը, պետական պատվերի սահմանումը և ֆինանսավորումը,

գ) անվտանգության պետական գործադիր մարմինների և ծառայությունների ստեղծումը (կատարելագործումը), դրանց միջոցների, պատրաստականության և փոխգործակցության ապահովումը, ընթացիկ կառավարումը և ֆինանսավորումը,

դ) անվտանգության պետական պայմանակարգի ապահովման խնդիրներում քաղաքացիների և հասարակության ակտիվ աջակցության ապահովումը²²⁶:

Այսպիսով, եզակի հեղինակներ կան, որոնք անվտանգության ապահովումը համարում են պետության առանձին գործառույթ: Սակայն արդի շրջանում այդ եզակի մոտեցումներն էլ հենց ավելի ճիշտ են արտացոլում իրականությունը, համարելով որ երկրի անվտանգության ապահովումը պետության առաջնային գործառույթներից է, որը չի կլանվում այլ գործառույթների կողմից, այդ թվում նաև պաշտպանության: Անվտանգության ապահովման և պաշտպանության գործառույթները, փոխգործակցող ու միմյանց հարակից են, սակայն տարբերվում են իրենց խնդիրներով ու բովանդակությամբ: «Ազգային անվտանգություն» հասկացությունը լայն է «պետության պաշտպանություն» հասկացությունից: Պաշտպանությունը բուն պաշտպանական գործունեությունն է՝ ուղղված արտաքին ագրեսիաներին հակահարված տալու պետության նախապատրաստմանը և անհրաժեշտության դեպքում զինված

²²⁶Տե՛ս **Աղայան Ա.**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Երևան, 2002, <<Նորավանք>> գիտակրթական հիմադրամ, էջ 54-55:

պաշտպանությանը: Ազգային անվտանգության առարկան նրա նպատակները, խնդիրները և գործառույթներն են՝ ուղղված ներքին և արտաքին ցանկացած տեսակի վտանգների նախականիմանը, կանխմանը և չեզոքացմանը, իսկ դրանք կարող են վերաբերել ոչ միայն պաշտպանական համակարգին, այլև պետության ներգործության մնացած բոլոր օբյեկտներին²²⁷:

Պետականագիտական այս վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ազգային անվտանգության ապահովումը պետության առանձին գործառույթ է: Պետության գործառույթները սերտորեն փոխկապված են հասարակության ու պետության խնդիրների հետ, սակայն նույնական չեն: Խնդիրն այն է, ինչը լուծում է պահանջում, իսկ գործառույթն այդպիսի լուծմանն ուղղված գործունեության տեսակն է: Անվտանգության ապահովման գործառույթի խնդիրն է նախականիսել, կանխել և չեզոքացնել ներքին և արտաքին ցանկացած տեսակի վտանգներ, որոնք սպառնում են տվյալ երկրին: Գործառույթի բովանդակությունը մատնանշում է, թե ինչ է անում պետությունը, ինչ կառավարչական գործողություններ է իրականացնում տվյալ ոլորտում: Եթե խնդիրն ազգային անվտանգության ապահովումն է, ապա այդ խնդրի լուծման համար պետությունն իրականացնում է համապատասխան գործառույթի բովանդակության մեջ մտնող բազմաթիվ միջոցառումներ, որոնք նախատեսվում են տվյալ պետության ազգային անվտանգության հայեցակարգով կամ ռազմավարությամբ:

Պետության յուրաքանչյուր գործառույթ ունի ներգործության իր օբյեկտը (առարկան) և բովանդակությունը: Օբյեկտը հասարակական հարաբերությունների որոշակի ոլորտն է (սոցիալական կյանք, ֆինանսներ), որին ուղղված է ներգործությունը: Ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթն ունի եռմիասնական ուղղվածություն, որպես ներքնապես ամբողջական և ինքնուրույն համակարգ: Այս համակարգի տարրերն են՝ անհատը (մարդը)-պետությունը հասարակությունը (ազգը): Հետևաբար, ազգային անվտանգության ռազմավարությունից բխող բարեփոխումները պետք է ուղղված լինեն այդ երեք ներքին

²²⁷Տե՛ս **Анохин Ю.В., Гадельшин Р.И.**, Национальная безопасность: Теоретические и терминологические аспекты, <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-bezopasnost-teoreticheskie-i-terminologicheskie-aspekty>, (վերջին մուտք՝ 28.04.2019), **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., 2014. С. 9-109

օբյեկտների զարգացմանը, իհարկե, օգտագործելով նաև արտաքին գործոնները: Երեք ենթահամակարգերից բաղկացած համակարգում առաջնայինը պետությունն է կամ պետական համակարգը, որպես երաշխիք և՛ հասարակության (ազգի), և՛ մարդու գոյության համար: Ուրեմն իրավական և ինստիտուցիոնալ բարեփոխումները պետք է նպատակամղված լինեն առաջին հերթին ազգային, ուժեղ, առողջ պետության կայացմանը, զարգացմանը:

Ազգային պետությունն ինքնին արժեք է, ուրեմն այն պետք է դիտարկել որպես ազգային անվտանգության ռազմավարական ծրագրի իրավական նպատակ: Հայոց պետության չափորոշիչներն ամրագրված են Սահմանադրությամբ, Հայաստանի Հանրապետությունը հռչակված է ժողովրդավարական, իրավական, սոցիալական, ինքնիշխան պետություն: Դրանով իսկ որոշված են պետության որակական բնութագրերը, որոնք պայմանավորում են նրա գործունեության բոլոր կողմերը: Հետևաբար, սոցիալ-իրավական պետություն ունենալը ազգային գերնպատակ է: Սակայն այդ պետությունն ունի նաև կոնկրետ նպատակներ քաղաքական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական և այլ ոլորտներում, որոնք պետք է որոշվեն պետության զարգացման հայեցակարգով: Այդ հայեցակարգը հանդիսանում է ռազմավարական և մարտավարական նպատակների, ինչպես նաև պետության կազմակերպման և գործունեության միջոցների աստիճանակարգություն: Այդ ամենն, ի վերջո, պետք է հանգեցնի ուժեղ սոցիալ-իրավական պետության կայացմանը, որը պետք է լինի ակտիվ, գործող և խնայողական: Դա նշանակում է, որ իրավական բարեփոխումները պետք է ուժեղացնեն հանրային իշխանությունը, անձնավորեն այն և դարձնեն պատասխանատու: Ուժեղ է այն պետականությունը, որն ընդունակ է լուծել իր առջև դրված խնդիրները՝ օպերատիվ, արագ, արդյունավետ, խնայողական, առանց բռնության դիմելու: Պետության հզորությունը թվարկված հատկանիշների որակական կացությունն է, որը թույլ է տալիս պետությանը դառնալ բարիք, երաշխիք հասարակության (ազգի) համար, դիմակայել ապակազմակերպական գործընթացներին, արտաքին քայքայիչ ազդեցությանը, կլանային, բյուրոկրատական և օլիգարխիկ հականերգործությանը: Իշխանությունը մեր հասարակության մեջ ունի ինտելեկտուալ, կազմակերպական և նյութական զարգացման կարիք, հետևաբար

ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պետք է առաջին հերթին ամրագրի նման կողմնորոշում ունեցող բարեփոխումների ծրագիր: Պետությունը պետք է անցկացնի ներքին «առաջիկա», հետո նոր գնահատի իր հնարավորությունները պետական կառավարման ոլորտում, ազգային շահերի սպառնալիքները, ձևակերպի հստակ քաղաքական նպատակներ: Ինստիտուցիոնալ-իրավական բարեփոխումներն առաջին հերթին պետք է ուղղված լինեն պետականությանը և հետո նոր մնացած ոլորտներին:

Ոչ միայն ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթը, դրա բովանդակությունը (ի՞նչ անել խնդիրը լուծելու համար), այլև դրանց իրականացման ձևերն ու մեթոդները որոշվում են խնդրով: Ամեն մի ձևին համապատասխանում են իրեն բնորոշ մեթոդները:

Պետության գործառույթների իրականացման ձևերը լինում են **իրավական և կազմակերպական**: Իրավական հիմնական ձևերն են՝ իրավաստեղծ, իրավակիրառ, իրավապահպան, հսկիչ-վերահսկողական և այլն: Անվտանգության ապահովման գործունեությունն իրավաբանորեն հիմնվում է պետության կողմից մշակված և ընդունված ազգային անվտանգության ռազմավարության վրա: Սովորաբար նման բնույթի փաստաթղթերն ունենում են իրավական բնույթ, այսինքն դրանք ընդունվում են պետության համապատասխան իրավասու մարմնի կողմից՝ սահմանված ընթացակարգով, և ենթակա են պարտադիր կատարման: Այսպիսով, անվտանգության հայեցակարգերը, բացի կազմակերպական, տեղեկատվական և այլ գործառույթներից, կատարում են նաև **կարգավորիչ-նորմատիվային** գործառույթ, այսինքն՝ դրա դրույթներն ունեն նորմատիվ-իրավական բնույթ, պարտադիր պետք է կատարվեն պետական այն բոլոր մարմինների կողմից, որոնք այս կամ այն կերպ մասնակցում են ազգային անվտանգության ապահովման գործին:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ

1.1. Պետության տեղը և դերն ազգային անվտանգության և՛ տեսական, և՛ իրավաօրենսդրական, և՛ կազմակերպակառուցվածքային համակարգում որոշելու, հետազոտական առարկայով պայմանավորված առանցքային գիտական հարցերին ճիշտ տեսաիրավական ու գործնական լուծումներ տալու համար առաջ են քաշվել նոր մոտեցումներ կամ շեշտադրվել են հանրահայտ մեթոդները՝ նոր մոտեցումներով կամ կիրառման ոլորտներով: Հետազոտության մեջ որպես այդպիսին կիրառվել են հետևյալ մեթոդները և մոտեցումները՝ ա) ազգային անվտանգության, ազգային անվտանգաբանության ու երկրի ազգային, ներպետական առանձնահատկությունների սերտ կապը, ինչից ելնելով կոնկրետացվել են տեսական լուծումներն ըստ ազգային (երկրի, պետության) անվտանգության, դրան սպառնացող վտանգների և այլ առանձնահատկությունների դիրքերից, բ) համակարգային վերլուծության կիրառումը ոչ միայն ազգային անվտանգության ապահովման նկատմամբ, այլ ազգային անվտանգության օբյեկտների և հատկապես՝ պետության, գ) գիտական խստագույն անկողմնակալություն, անաչառություն, անկաշկանդվածություն, դ) գիտահետազոտական խնդիրների լուծումն ազգային անվտանգաբանության հարթություններից այլ՝ ավելի վերացական, փիլիսոփայական ճանաչողության ոլորտ տեղափոխելու միջոցով, մասնավորապես՝ պետության և իրավունքի տեսությունը դիտարկելով մեթոդաբանական իմացական ոլորտ՝ ազգային անվտանգության տեսության պետաիրավական կողմերի տեսական ու գործնական խնդիրները լուծելու համար:

1.2. «Անվտանգություն» և «ազգային անվտանգություն» հասկացությունների՝ որպես անվտանգաբանության և ազգային անվտանգության իրավական կարգավորման տեսության ամենաբանավեճային հիմնահարցերի քննարկումը հիմք է տալիս առաջ քաշել ազգային անվտանգության՝ հայ ժողովրդի ու նրա պետականության առանձնահատկությունների վրա կառուցված հետևյալ հատկանիշները.

ա) հայկական ազգային անվտանգության օբյեկտներ են անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, ինչպես նաև սփյուռքահայությունը,

բ) ազգային անվտանգության նպատակը սահմանադրական կարգի հիմունքներն են՝ որպես անհատի, հասարակության (ազգի), պետության ու սփյուռքահայության կենսականորեն կարևոր շահերի իրավական արտահայտություն, կամ այլ կերպ ասած «կենսականորեն կարևոր շահերի» մեջ ներառվում են նաև «սահմանադրական կարգի հիմունքները», որպես առաջնային կարգի շահեր,

գ) ազգային անվտանգությունն ապահովում է անհատի, հասարակության (ազգի), պետության ու սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանությունը տարաբնույթ սպառնալիքներից՝ հասարակական համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար: Ազգային անվտանգության ապահովումը երաշխիք է զարգացման համար, իր հերթին զարգացումն՝ ազգային անվտանգության համար (անվտանգություն զարգացման միջոցով):

1.3. Ազգային անվտանգությունն անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի, ներառյալ սահմանադրական կարգի հիմունքների, պաշտպանությունն է արտաքին ու ներքին, քաղաքական, իրավական, ռազմական, տնտեսական, սոցիալական, էկոլոգիական, տեղեկատվական և այլ բնույթի իրական սպառնալիքներից՝ հասարակական ընդհանուր համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար:

«Ազգային անվտանգություն» հիմնարար հասկացության այս բնորոշման առանձնահատկությունն այն է, որ այն տեսականորեն հարմարեցված է Հայաստանի Հանրապետության պայմաններին: Այն ազգային անվտանգության **օբյեկտներ** է համարում ոչ միայն անհատին, հասարակությանը, պետությանը, այլև ազգին ու սփյուռքին. ազգային անվտանգության **նպատակ** է դիտարկում սահմանադրական կարգի հիմունքները՝ որպես անհատի, հասարակության (ազգի), պետության ու սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի իրավական արտահայտություն. կապում է ազգային անվտանգությունը և զարգացումը:

1.4. «Ազգային անվտանգություն» հասկացության հայաստանյան իրականությանը համապատասխանեցված այս բնորոշումը մեթոդաբանական, համակարգակազմիչ նշանակություն ունի հետազոտության առարկայով պայմանավորված «կենսականորեն

կարևոր շահ», ազգային անվտանգության «սպառնալիք», ազգային անվտանգության տեսակներն ըստ օբյեկտների եզրույթների տեսական վերաիմաստավորման համար:

2.1. Պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի վերաբերյալ տեսական մոտեցումների, հարաբերությունների այդ ոլորտում իրավական կարգավորման հայաստանյան փորձի հետազոտության համար «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունը քննարկվել է փիլիսոփայական և իրավագիտական դիրքերից, ստացված արդյունքները համադրվել են «ազգային անվտանգություն» հասկացության պետաիրավական իմաստի հետ, վեր են հանվել պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի պաշտպանության ենթակա կենսականորեն կարևոր շահերը:

«Օբյեկտ» հասկացության տեսական բովանդակության փիլիսոփայական, իրավագիտական մոտեցումների դիրքերից ճշգրտումը, իսկ այնուհետև դրա համադրումն «ազգային անվտանգություն» հասկացության պետաիրավական իմաստի հետ, հնարավոր է դարձնում մի կողմից բացառելու ոչ հետևողական տեսական մոտեցումներն «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացության մեկնաբանման վարկածների շրջանակից, իսկ մյուս կողմից ճշգրտելու գիտական համարվող տարբերակները: «Ազգային անվտանգություն» և «ազգային անվտանգության օբյեկտ» հասկացությունների հարցում տարաձայնությունների հաղթահարման այս մեթոդաբանական ուղին հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ ազգային անվտանգությունն իրավական կարգավորման ենթարկված հանրային և հասարակական գործունեության տեսակ է, որն իրավունքի համակարգային կառուցվածքում գոյություն ունի որպես ազգային անվտանգության կառավարման և ապահովման հասարակական հարաբերությունները կարգավորող ճյուղային իրավական ինստիտուտ:

2.2. Քննարկելով «օբյեկտ» հասկացությունը փիլիսոփայական, սահմանադրական-իրավական կարգավորման և պետության գործառույթների տեսության դիրքերից նկատում ենք, որ դրանցում հանրաճանաչ է այն մոտեցումը, որ հասարակական համակարգի հիմնական օբյեկտներն են՝ անհատը, հասարակությունը և պետությունը: Այդ եռմիասնական համակարգը միաժամանակ և՛ սահմանադրական կարգավորման և՛ պետության գործառութավորման օբյեկտ է: Հետևաբար, ազգային

անվտանգությունը որպես հանրային իշխանական գործունեության տեսակ պետք է դիտարկել որպես պետության գործունեության այնպիսի հիմնական ուղղություն (ֆունկցիա), որի օբյեկտը հասարակական հարաբերությունների ողջ համակցությունն է: Վերջինին հատուկ ներհամակարգային տարրերն են անհատը (մարդը), հասարակությունը (ազգը), պետությունը, ՀՀ-ի դեպքում նաև սփյուռքահայությունը:

2.3. Ազգային անվտանգաբանության տեսաբանների մոտեցումներից առավել հիմնավոր ու մեթոդաբանորեն ծանրակշիռ, իրավաբանորեն որոշակի է ազգային անվտանգության օբյեկտների եռմիասնական համակարգային մոտեցումը (անհատ, հասարակություն, պետություն), որը համապատասխանում է պետության և իրավունքի տեսության որպես գիտության և դրա մաս կազմող պետության գործառույթների տեսության դրույթներին, ինչպես նաև սուբյեկտ-օբյեկտ դիալեկտիկական երկմիասնության փիլիսոփայական մեկնաբանությանը, հասարակության որպես համակարգի համակարգակառուցվածքային վերլուծության մեթոդի կիրառմամբ ստացված ճանաչողական արդյունքներին:

2.4. ՀՀ ԱԱՌ-ն ներառության մեջ ամրագրելով ազգային անվտանգության ռազմավարության (այլ ոչ թե ազգային անվտանգության) հասկացությունը, անուղղակիորեն ելնում է անվտանգության ապահովման եռօբյեկտ մոտեցումից: Այդ փաստաթղթի մեջ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը դիտարկվում է ոչ միայն անվտանգության ապահովման, այլև կայուն զարգացման, ինչպես նաև հայ ինքնության պահպանության պետական քաղաքականության համակարգ, ինչի արդյունքում օբյեկտի են վերածվում նաև ազգը և սփյուռքահայությունը: Խնդիրը նրանում է, որ ՀՀ ԱԱՌ-ում հայկական ազգային անվտանգության բոլոր օբյեկտները՝ անհատը, հասարակությունը (ազգը), պետությունը, սփյուռքահայությունը հստակ և ուղղակիորեն ճանաչվեն ազգային անվտանգության օբյեկտներ:

2.5. ՀՀ ԱԱՌ-ն պետությանն անուղղակիորեն է դիտարկում ազգային անվտանգության օբյեկտ, բայց ունի ներքին անվտանգության ռազմավարության կառուցվածքում ներառված «Արդյունավետ պետական կառավարում» վերտառությամբ ինստիտուցիոնալ բարեփոխումների ծրագիր:

ՀՀ ԱԱԴ-ում զուտ պետությանը վերաբերող ներքին սպառնալիքների շրջանակի մեջ ներառված են խիստ նեղ, սահմանափակ թվով սպառնալիքներ, այն էլ շատ զգույշ ձևակերպումներով: Որպես ազգային անվտանգության ներքին սպառնալիքներ դիտարկվում են՝ ա) արդյունավետության նվազումը, բ) բարեփոխումների գործընթացի դանդաղումը, գ) դատական իշխանության «անարդյունավետ, անաչառ, ոչ անկախ գործունեությունը»: Ներքին անվտանգության ռազմավարության ոլորտում «արդյունավետ պետական կառավարում» ուղղությամբ ՀՀ ԱԱԴ-ն ծրագրում է իրականացնել որոշակի ոլորտների բարեփոխումներ: Դրանց մի մասը շատ ընդհանուր է, մի մասը չի վերաբերում պետական համակարգին, մնացած էլ ազգային անվտանգության խնդիրներ չեն: Այդպիսով ՀՀ ԱԱԴ-ում քաղաքական, տեսական մոտեցումների թերությունների պատճառով պետությանը վերաբերող սպառնալիքներն ու վտանգներն արտացոլված են ոչ լրիվ և ոչ համալիր կերպով:

2.6. Արված վերլուծությունը թույլ էր տալիս եզրակացնելու, որ ՌԴ ԱԱԴ-ն ևս անհավասարակշիռ մոտեցում ունի պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի սպառնալիքների իմաստավորման, դրանց համակարգային ու ամբողջական բացահայտման գործում: Պետական համակարգի ազգային անվտանգության հիմքերի շրջանակը դրանում ներկայացված է բավականին նեղ կերպով, իսկ հատուկ քաղաքական-պետական բաղադրիչ (բաժին) այդ փաստաթուղթն ընդհանրապես չունի:

Իր թերություններով հանդերձ ՀՀ ԱԱԴ-ն մի քայլ առաջ է ՌԴ-ի համանման փաստաթղթից, որովհետև այն արձարծում է պետական համակարգին վերաբերող հարցերի ավելի լայն շրջանակ, քան այլ երկրների համանման ակտերը: Սակայն դա չի նշանակում, որ այն ամբողջական ու համալիր է պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի և դրա ներքին սպառնալիքների բացահայտման, իմաստավորման, ամրագրման հիմնախնդրում:

2.7. Հետխորհրդային երկրների ազգային անվտանգության ռազմավարությունների նույնաբնույթ թերության հիմքում ընկած են մի շարք պատճառներ.

ա) անվտանգության ինստիտուտը փոխառված է արևմուտքից, որում բուն պետության խնդիրներն այնքան սրված չեն, որպեսզի վերածվեն ազգային

անվտանգության սպառնալիքի, և այստեղ չեն շեշտադրվում պետական համակարգի սպառնալիքներն ազգային անվտանգության համատեքստում,

բ) անվտանգաբանության կայացման ուղին ընդօրինակումն էր արևմտյան «սեկյուրիտոլոգիայից», որը սևեռված է արտաքին անվտանգության վրա: Ընդօրինակման արդյունքում առաջացել է պետությանը վերաբերող հարցերի տեսական բաց, որն էլ նպաստում է իրավական կարգավորման թերություններին,

գ) ազգային անվտանգության ռազմավարությունը պաշտոնական, սակայն քաղաքական փաստաթուղթ է, ինչի հետևանքով պետությանը վերաբերող սպառնալիքները վեր են հանվում ոչ համալիր, ոչ ամբողջական, երբեմն էլ թաքցվում են:

3.1. Համակարգակառուցվածքային ու գործառույթային, ձևական-տրամաբանական վերլուծությունը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ իր օբյեկտիվ բնույթի ուժով պետությունն իր գոյությամբ ու գործառութավորմամբ կարող է ծնել անվտանգության սպառնալիքներ: Անվտանգաբանության մեջ բացի պետությանը սպառնացող արտաքին և ներքին վտանգներից, ինչ-որ չափով գիտակցված է նաև պետության կողմից ազգային անվտանգության սպառնալիքները, որոնք մեծամասամբ պատկերացվում են որպես ազգային անվտանգության ապահովման գործառույթի ոչ պատշաճ իրականացման հետևանքով առաջացած վտանգներ: Սակայն, պետության որպես ազգային անվտանգության սուբյեկտ-օբյեկտ երկմիասնական կացությունից բխող ազգային անվտանգության սպառնալիքների ու վտանգների հնարավոր տեսակներն են՝ պետությանը սպառնացող վտանգներ, պետությունից ելնող կամ դրանով պայմանավորված ազգային անվտանգություն սպառնալիքներ, որոնց հիմքում ընկած են պետության կառուցակարգի ներսում կազմակերպակառուցվածքային, գործառույթային, էական (բովանդակային) թերությունները: Պետությունը, լինելով ազգային անվտանգության ապահովման հիմնական սուբյեկտ, և՛ այն դեպքում, երբ պատշաճ չի իրականացնում իր գործառույթը, և՛ այն դեպքում, երբ ունենում է քայքայիչ ազդեցություն ազգային անվտանգության «սյուների» վրա, վերածվում է ազգային անվտանգության սպառնալիքի: Հետևաբար, ազգային անվտանգության համակարգն առաջին հերթին ենթադրում է ազգային անվտանգության երաշխավոր, առողջ պետություն, այլ ոչ թե իր գոյության հիմքերը կործանող սուբյեկտ:

3.2. Ազգային անվտանգության տեսաբաններն ազգային անվտանգության համակարգում պետության տեսական նկարագրման հարցում ունեն թերություններ ու

բացթողումներ: Այդ տեսական անորոշություններն ու տարակուսանքները գիտական իմաստավորման, բացահայտման, համալիր մեկնաբանման կարիք ունեն, որովհետև բոլոր քննարկված տեսաբանների մոտեցումներին բնորոշ են՝ **անհամակարգությունը**, ինչի արդյունքում տարբեր տեսաբաններ առաջ են քաշում պետությանը վերաբերող ու պետությունից ելնող սպառնալիքների տարաբնույթ շրջանակ, դրանում երբեմն ներառելով նաև քաղաքական, սոցիալական կամ սոցիոլոգիական բնույթի գործոնները, **դրվագայնությունը**, երբ որ վեր են հանվում հարցերի ու սպառնալիքների ոչ ամբողջ համալիրը, ինչի հետևանքով հայեցակարգերը կորցնում են բազմակողմանիությունը, համալիրությունը:

3.3. Կարելի է եզրակացնել, որ ազգային անվտանգաբանության տեսությունը չի կարողանում լուծել բարձրացված հիմնախնդիրն իր գիտական մեթոդաբանության հիման վրա: Այս հակասության լուծման ուղին ավելի ընդհանրացված տեսությանը դիմելն է, որն ունակ կլինի լուծելու առաջադրված գիտական խնդիրն իր մեթոդաբանական ու ճանաչողական պոտենցիալի օգտագործմամբ: Քանի որ խոսքը գնում է ազգային անվտանգության օբյեկտներից մեկի՝ պետության մասին, ուրեմն այդպիսի գիտություն կարող է հանդիսանալ պետության և իրավունքի տեսությունը: Պետության տեսության արդեն ճանաչված, պետության ծագման, գործողության ու զարգացման հիմնական ու ընդհանուր օրինաչափությունները և ընդհանրացված կատեգորիաները հնարավորություն կտան ազգային անվտանգություն - պետություն հարաբերակցության խնդիրը գիտական տեսանկյունից դարձնել հետևողականորեն տեսական, ամբողջական, համալիր, համակարգային:

3.4. Պետության վերաբերյալ առավել ամբողջական, համակարգված, բազմակողմանի և համալիր պատկերացում կարող ենք կազմել պետականագիտության մեջ մշակված կատեգորիաների, մասնավորապես՝ պետության հասկացությունը, էությունը և սոցիալական առաքելությունը, պետության ձևը, գործառույթները, պետության կառուցակարգը ուսումնասիրելու միջոցով: Այդ կատեգորիաներն ունեն ճանաչողական մեծ ներուժ նաև հարակից գիտական ոլորտների, ներառյալ ազգային անվտանգության տեսության համար, անմիջականորեն կապված են ազգային անվտանգության հիմնահարցերի հետ, և

միայն դրանց միջոցով է հնարավոր վեր հանել ու որոշել պետության՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի, սուբյեկտի և սպառնալիքի աղբյուրի իրական, ամբողջական տեղը և դերն ազգային անվտանգության խորապատկերում:

3.5. ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարությունը չի կոնկրետացնում պետության որպես ազգային անվտանգության օբյեկտի պաշտպանության ենթակա շահերը: Քանի որ պետությանը բնութագրական հիմնական հատկանիշներն են տարածքը, բնակչությունը, հրապարակային իշխանությունը, իրավական կարգավորումը և պետությունը համարվում է ազգային անվտանգության օբյեկտ, ապա ինքնաբերաբար դրա տարրերը՝ տարածքը, բնակչությունը, ինքնիշխանությունը, կազմակերպությունը (ապարատը) վերածվում են ազգային անվտանգության ենթաօբյեկտների:

3.6. Պետության ճանաչման գործընթացի արդյունքներն ամփոփված են մի շարք հիմնարար կատեգորիաների մեջ, մասնավորապես՝ ա) պետության հասկացությունը, բ) պետության էությունը և սոցիալական առաքելությունը, գ) պետության ձևերը, դ) պետության գործառույթները, ե) պետության կառուցակարգը (հատկապես պետական կառուցակարգի ծառայողական անձնակազմը, պետական ապարատի կազմակերպման ու գործունեության սկզբունքները):

Խորքային վերլուծությունը հաստատում է, որ դրանք անմիջական կապ ունեն ազգային անվտանգության հիմնահարցերի հետ և միայն դրանց միջոցով է հնարավոր վեր հանել և հասկանալ պետությունը՝ որպես ազգային անվտանգության օբյեկտ, սուբյեկտ և սպառնալիքի աղբյուր: Հետևաբար անհրաժեշտ է պետության համակարգային բաղադրատարրերից յուրաքանչյուրի պետականագիտական հասկացությունը և հատկանիշները դիտարկել, իմաստավորել, վերլուծել ազգային անվտանգության (հասարակական ընդհանուր համակարգի բնականոն գործունեության, կայուն զարգացման ապահովման համար արտաքին ու ներքին իրական զանազան բնույթի սպառնալիքներից անհատի, հասարակության (ազգի), պետության, սփյուռքի կենսականորեն կարևոր շահերի պաշտպանության ապահովման) տեսանկյունից:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՏԵՍԱԿԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

Իրավական ակտեր և պաշտոնական փաստաթղթեր

1. **«Իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը**, ընդունվել է 2002 թ. ապրիլի 3-ին, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 15(190), 21 մայիսի, 2002, Հոդվ. 344 /**ուժը կորցրել է 07.04.2018թ-ին**/:
2. **Հայաստանի Հանրապետության Սահամանադրություն**, ընդունվել է ՀՀ հանրաքվեով 1995թվականի հուլիսի 5-ին, էլեկտրոնային աղբյուրը՝ <http://concourt.am/armenian/constitutions/const1995.htm>:
3. **Հայաստանի Հանրապետության Սահամանադրություն** (փոփոխություններով), ընդունվել է ՀՀ հանրաքվեով 1995 թ. հուլիսի 5-ին, փոփոխությունները կատարվել են ՀՀ հանրաքվեով 2005 թ. նոյեմբերի 27-ին, էլեկտրոնային աղբյուրը՝ <http://concourt.am/armenian/constitutions/index2005.htm>:
4. **Հայաստանի Հանրապետության Սահամանադրություն** (փոփոխություններով), ընդունվել է ՀՀ հանրաքվեով 1995 թ. հուլիսի 5-ին, փոփոխությունները կատարվել են ՀՀ հանրաքվեով 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ին, էլեկտրոնային աղբյուրը՝ <http://concourt.am/armenian/constitutions/index2015.htm> :
5. **ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն** //«Հայկական բանակ» ռազմագիտական հանդեսի հատուկ թողարկում, Եր., 2007, «Ամարաս» տպարան, 130 էջ:
6. **ՀՀ ազգային անվտանգության ռազմավարություն**, հաստատված ՀՀ նախագահի ՆՀ-37-Ն 07.02.2007 հրամանագրով, սկզբնաղբյուրը՝ ՀՀՊՏ 2007.02.15/11(535), Հոդ. 228 //arlis.am <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=31189>
7. **«Նորմատիվ իրավական ակտերի մասին» ՀՀ օրենքը**, ընդունվել է 2018թ. մարտի 21-ին, ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր, թիվ 23(1381), 28 մարտի, 2018, Հոդվ. 373:

8. **Белокрылова Е.А.** Комментарий к Федеральному закону от 28 декабря 2010 г., № 390-ФЗ «О безопасности» (постатейный) /Е.А. Белокрылова, Е.А. Бевзюк //СПС «КонсультантПлюс». 2012;
9. **Григорьев В.В.** Комментарий к Федеральному закону «О безопасности» (постатейный). – М.: Деловой двор, 2011. – 144 с. //СПС «КонсультантПлюс». 2011;
10. **Закон РФ от 1992 г. «О безопасности»** //Ведомости СНД и ВС РФ. 1992. № 15, ст. 769:
11. **Закон РФ от 2010 г. «О безопасности»** //СЗ РФ.- 2011.- № 1. Ст. -2:
12. **Конституции буржуазных государств.** Учебное пособие / Сост.: Маклаков В.В.; Отв. ред.: Пантелеев П.К. – М.: Юрид. лит., 1982. – 408 С.
13. **Конституция Республики Италия, 1948,** (էլեկտրոնային տարբերակ: [http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/constitutions/eng/eur/ita?fn=document-frameset.htm\\$fn=templates\\$3.0](http://www.codices.coe.int/NXT/gateway.dll/CODICES/constitutions/eng/eur/ita?fn=document-frameset.htm$fn=templates$3.0))
14. **Конституция Французской Республики, 1958,** (էլեկտրոնային տարբերակ: http://concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/france/france-e.htm)
15. **Концепция перехода Российской Федерации к устойчивому развитию:** Указ президента РФ от 01.04.1996 г. № 444// СЗ РФ.- 1996, - № 15. - Ст. 1572:
16. **Котухов С.А.** Комментарий к Федеральному закону от 28 декабря 2010 г. № 390-ФЗ «О безопасности» (постатейный) /С.А. Котухов, В.А. Кузьмин, Ю.В. Соболева // СПС «КонсультантПлюс». 2011;
17. **Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года.** // Утверждена Указом Президента РФ от 12 мая 2009 г. N 537, отредактирована Указом Президента РФ от 01.07.2014 г. N 483. //СЗ РФ.- 2009, 20.- ст. 2444:
18. Указ президента РФ от 17.12.1997 г. об утверждении концепции национальной безопасности Российской Федерации, № 1300 (ред. от 10.01.2000 г.) //СПС «КОНСУЛЬТАНТПЛЮС»:
19. **Чапчиков С.Ю.** Комментарий к Федеральному закону от 28 декабря 2010 г. № 390-ФЗ «О безопасности» (постатейный)–М.: Юстицинформ, 2011. – 193 с.// СПС «КонсультантПлюс». 2011:

20. The National Security Strategy of the United States of America September 2002, 31 pages /<https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf/> (վերջին մուտք՝ 22.02.2019 12:50)
21. The White House. National Security Strategy of the United States. Wash.: GPO, 1987. P. 3-4 /<http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2012/05/Snider.pdf/>(վերջին մուտք՝ 22.02.2019 13:30)
22. The White House. National Security Strategy of the United States. Wash.: GPO, 1988. P. 6-7 /<http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2012/05/Snider.pdf/> (վերջին մուտք՝ 22.02.2019 14:50)
23. The White House. National Security Strategy of the United States. Wash.: GPO, 1990. P. 1-3 /<http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2012/05/Snider.pdf/> (վերջին մուտք՝ 22.02.2019 15:00)
24. US National Security. A Framework for Analysis / Ed. by D. Kaufman, J. McICitrick: Lexindton Books, 1985. 584 pages:

Մասնագիտական գրականություն

25. **Աղասյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն: Եր., Տիգրան Մեծ, 2011, 413 էջ:
26. **Արմեն Աղայան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 71 էջ:
27. **Խրոպանյուկ Վ. Ն.**, Պետության և իրավունքի տեսություն, «Գոշ» հրատարակչություն, Երևան, 1997, 433 էջ:
28. **Հակոբյան Սևակ**, Պետական ապարատը և նրա զարգացման հիմնական միտումները (ԼՂՀ նյութերի հիման վրա).- Եր.: Հայաստան, 2003, 272 էջ:
29. Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական իրավունք, Դասագիրք բուհերի համար: 2-րդ հրատ.- Եր.: Եր. համալս. հրատ., 2003.- 608 էջ

30. Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեկնաբանություններ /ընդհանուր խմբագրությամբ՝ Գ. Հարությունյանի, Ա. Վաղարշյանի.- Եր.: «Իրավունք», 2010, 1086 էջ:
31. **Մհեր Շահգեղյան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները, Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 71 էջ,
32. **Ներսեսյանց Վ. Ս.**, Իրավունքի և պետության տեսություն, Երևան, Նաիրի, 2001, 300 էջ:
33. **Ստյոպա Սաֆարյան**, Ազգային անվտանգություն. հասկացությունը, էությունը, ձևավորումը, առաջնահերթությունները (թեմայի հաշվետվություն), Երևան, 2002, «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամ, 130 էջ:
34. **Վաղարշյան Ա.**, Պետության և իրավունքի տեսություն-1: Դասախոսություններ: /ԵՊՀ.-Եր.: Հեղինակային հրատարակություն, 2016, 280 էջ:
35. **Քոչարյան Տ.**, Հայաստանի Հանրապետության ռազմական անվտանգության ապահովումն ազգային անվտանգության համատեքստում.- Եր.: ԵՊՀ հրատ., 2012, 374 էջ:
36. **А.В. Шободоева**, Основы теории национальной безопасности, курс лекции, Иркутск, из-во БГУ, 2015, 228 С.
37. **Авакян С.А.**, Конституционное право России. В 2-х томах, Том 1, М., Норма: Инфра-М, 2010, 864 С.
38. **Анохин Ю.В., Гадельшин Р.И.**, Национальная безопасность: Теоретические и терминологические аспекты./<https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalnaya-bezopasnost-teoreticheskie-i-terminologicheskie-aspekty/> (վերջին մուտք՝ 28.04.2019)
39. **Баглай М.В., Габричидзе Б.Н.**, Конституционное право Российской Федерации.- М.: Изд. Группа ИНФРА М.-Кодекс, 1996, 512 с.
40. **Венгеров А.Б.** Теория государства и права.- М.: “ИКФ Омега-Л”, 2002. 608 с.:
41. **Возженников А.В.** Национальная безопасность: теория, политика, стратегия. М.: НПО «Модуль», 2000. 234 С.

42. **Глебов И.Н.** Национальная безопасность Российской Федерации: Проблемы правового регулирования: Монография. СПб.: СПб. Ун-т МВД России, 1999, 125 С.
43. **Гомеров И.Н.** Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура.-М.: 2002, 832 С.
44. **Гумплович Л.** Общее учение о государстве.- СПб., 1910, 516 С.
45. **Джон Кин** Демократия и гражданское общество. М., Прогресс-Традиция, 2001, 400 С.
46. **Зеленков М.Ю.** Основы теории национальной безопасности / М.Ю. Зеленков.- М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015, 253 С.
47. **Кольев А.Н.** Нация и государство. Теория консервативной реконструкции.- М., Логос, 2005.- 800 С.
48. **Комаров С.А.** Общая теория государства и права. (Энциклопедический курс):- М., Юрайт, 1997, 416 С.
49. **Лазарев В.В., Липень С.В.,** Теория государства и права.-3-е изд., испр. и доп. М.: Спарк, 2004, 528 С.
50. **Лазарев И.А.** Проблемы разработки концепции национальной безопасности РФ // Проблемы глобальной безопасности: материалы семинаров в рамках научно-исследовательской и информационной программы (ноябрь 1994 - февраль 1995 гг.) - М.: ИНИОН, 1995, С. 77-86:
51. **Логунов А.Б.** Региональная и национальная безопасность, М.; ИНФРА, 2014, 457 С.
52. **Макеев А.В.** Политика и безопасность. М., Щит-М, 1998, 270 С.
53. **Малько А.В.** Проблемы теории государства и права, М., Юрлитинформ, 2012, 560 С.
54. **Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М., Проспект, 2001, 760 С.
55. **Марченко М.Н.** Проблемы теории государства и права, М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005.- 640 С.
56. **Моисеев А.А.** Суверенитет государства в международном праве – М.: Восток – Запад, 2009.- 384 С.

57. **Морозова Л.А.** Теория государства и права. Курс лекции / Л.А. Морозова.- М.: Эксмо, 2008.- 480 С.
58. **Мухаев Р.Т.** Теория государства и права.- М.: “Издательство ПРИОР”, 2001. 464 С.
59. **Мухаев Р.Т.** Теория политики. М., ЮНИТИ-ДАНА, 2005, 624 С.
60. **Мухаев Р.Т.** Русское государственное право, Н.М. Коркунова, Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений, С. 340-341
61. Национальная безопасность России в условиях глобализации. Геополитический подход: монография / под ред. **А.П. Кочеткова, А.В. Опалева.** - М., ЮНИТИ-ДАНА, 2016, 231 С.
62. **Нерсисянц В.С.** Общая теория права и государства. М., Норма. 1999, 552 С.
63. Общая теория государства и права, Академический курс в трех томах, под ред. М.Н. Марченко, Том 1, Государство, М., 1998, Издательство НОРМА, 416 С.
64. Общая теория государства и права. Академический курс в трех томах /отв. ред. М.Н. Марченко – 3-ое изд., перераб. И доп.- М.: Норма, 2007, 575 С.
65. Общая теория национальной безопасности: учебник /под общ. ред. **А.А. Прохожева.** – Изд. 2-е. – М.: Изд-во РАГС, 2005. 344 С.
66. Общая теория права и государства /Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Изд-во Юрист, 1994. 360 С.
67. Основы национальной безопасности /Л.А. Михайлов и др., под ред. Л.А. Михайлова.- 2-е изд., испр.- М.: Академия, 2014, 176 С.
68. **Пирумов В.С.** Методология комплексного исследования проблем безопасности России //Проблемы глобальной безопасности: материалы семинаров в рамках научно-исследовательской и информационной программы (ноябрь 1994 - февраль 1995 гг.) - М.: ИНИОН, 1995, С. 49-76.
69. **Подберезкин А.И.** Русский путь: сделай шаг. М., РАУ-Университет. 1998, 320 с.
70. **Поздняков А.И.** Основы теории национальной безопасности. Курс Лекции. Лекция 1. Концептуальные основы национальной безопасности России//Электронное

научное издание Алманах. Пространство и время. Т. 1. Вып 1.- 2013. [URL:http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%202%20Vip%201/rubr3-kategoriya-smysla-st3-pozdnyakov-2013.pdf](http://e-almanac.space-time.ru/assets/files/Tom%202%20Vip%201/rubr3-kategoriya-smysla-st3-pozdnyakov-2013.pdf). (վերջին մուտք՝ 23.09.2018 12:38)

71. Политическая социология /отв. ред. **Г.П. Сопов**.– Ростов-на-Дону, Феникс, 1997, 637 С.
72. **Протасов В.Н.** Теория права и государства. Проблемы теории права и государства. 2-е изд. перероб. и доп., М., юрайт-М, 2007, 346 С.
73. **Рыхтик М.И.** Безопасность в современном мире //Национальные интересы и проблемы безопасности в меняющемся мире. Материалы междисциплинарного семинара /Отв. ред. К.С. Гаджиев, Г.В. Каменская, Э.Г. Соловьев. М., ИМЭМО РАН, 2003. 128 С.
74. **Сергунин А.А.** Российская внешнеполитическая мысль: проблемы национальной и международной безопасности. Н. Новгород, 2003. 94 С.
75. **Скакун О.Ф.** Теория государства и права. (Энциклопедический словарь). Харьков: Эспада. 2005. 840 с.
76. **Степашин С.В.** Безопасность человека и общества /политико-правовые вопросы/: Монография. СПб. Юридический ин-т МВД России, 1994, 240 с.
77. Теория государства и права. Курс лекции. Под ред. **Н.И. Матузова и А.В. Малько**. М., 1999, 672 с.
78. Теория государства и права. Под ред. **В.М. Корельского и В.Д. Перевалова**. М., Издательская группа ИНФРА. М-НОРМА, 1997, 570 с.
79. **Тихомиров Ю.А.** Государство: Монография / М.: НОРМА: ИНФРА- М, 2013, 320 С.
80. **Фомин С.А.** Обеспечение национальной безопасности: курс лекций. М., Флинта: МПСИ, 2007.224 С.
81. **Фролов И.Т.** Философский словарь: 5-ое изд. – М., Политиздат, 1987, 590 с.
82. **Халипов В. Ф.** Энциклопедия власти. М., 2005, 1054 С.
83. **Четвернин В.А.** Понятия права и государства. Введение в курс теории права и государства.- М.: Дело, 1997.- 120 С.

84. **Шуберт Т.Э.** Национальная безопасность России: конституционно-правовые аспекты (сравнительно-правовое исследование)- М.: Право и закон, 2001. 176 С.
85. **Шуберт Т.Э.** Сравнительно-правовые проблемы национальной безопасности: Россия и США //Моск. акад. экономики и права.- М.: РТ-Пресс, 2002.-156 С.
86. **Шумилов А.Ю.** Новый регламент ФСБ России, Справочное пособие. М., 1998, 48 С.
87. **Frank Trager, Philip Kronenberg.** National Security and American Society: Theory Process Policy. Lawrence: University of Kansas Press, 1973. 612 pages.
88. **Lippman W.** US Foreign Policy: Shield of the Republic. Boston, 1943. 128 pages.
89. **May E.** National Security in American History // Rethinking Americas Security: Beyond Cold War to New World Order / Ed. by G. Allison and G. Treverton. N.Y.: W.W. Norton & Company (February 1, 1992), 1992. 479 pages.
90. **Morgenthau Hans J.** Politics Among Nations. 4-th edn., N.Y., 1967, 419 pages.
91. **Risse-Kappen Th.,** Public Opinion, Domestic Structure, and Foreign Policies // World Politics. 1991. Vol. 43, № 4 (July, 1991). pp. 479-512; Trustees of Princeton University; Published by: Cambridge University Press Stable URL:<http://www.jstor.org/stable/2010534> (վերջին մուտք՝ 14.01.2019)
92. **Rummel R.** Libertarianism and International Violence // Journal of Conflict Revolution. 1983. Vol. 27. № 1. P. 27-71.
93. **Russett Bruce** Controlling the Sword: The Democratic Governance of National Security. Cambridge: Harvard University Press, 1990, <https://journals.lib.unb.ca/index.php/JCS/article/.../16189> (վերջին մուտք՝ 10.01.2019)
94. **Wolfers A.** Discord and Collaboration. Essays on International Politics. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1962. 312 pages.
95. Allgemeine Staatslehre (politikwissenschaft). Ein studienbuch von Dr. **Reinhold Zippelius**, Muncen, 1994, 279 pages.
96. Staatsrecht: Grundkurs im öffentlichen Recht, von Prof. Dr. **Alfred Katz**, Heidelberg: Muller. Jur. Verl., 1992, 386 pages.

Գիտական հոդվածներ

97. **Հարությունյան Գ. Գ.**, Երկրի իրավական անվտանգության երաշխավորումը որպես սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման կարևոր գրավական, էլեկտրոնային այբյուր՝
<http://www.concourt.am/armenian/structure/president/articles/harutyunyan-02-2017.pdf>
98. **Սեդրակյան Ա. Ս.**, Ազգային անվտանգության իրավական ապահովման հեռանկարները Հայաստանի Երրորդ Հանրապետությունում //«Հայկական բանակ» ՀՀ պաշտպանության նախարարության Դ. Կանայանի անվան ազգային ռազմավարական հետազոտությունների ինստիտուտի ռազմագիտական հանդես, 1-2 (67-68). 2011, Եր., էջ 152-162:
99. **Սեդրակյան Ա. Ս.**, Հարկավո՞ր է, արդյոք, Հայաստանին ազգային անվտանգության մասին օրենք //«Օրենք և իրականություն» միջազգային իրավաբանական գիտական հանդես, 5 (199), Մայիս 2012, Եր., էջ 1-4:
100. **Վաղարշյան Ա.**, «Հայաստանի Երրորդ հանրապետության անվտանգության հայեցակարգի իրավական կարգավորման ու կառավարման հիմնահարցերը 1990-1995 թթ.», Բանբեր Երևանի համալսարանի. Իրավագիտություն, Եր., 2018, թիվ 1, (25), էջ 3-13:
101. **Վաղարշյան Ա.**, Պետության կառավարման ձևը և նրա պաշտպանության ու անվտանգության պրոբլեմը, Հայկական բանակ, Եր., 2016, թիվ 2(88) էջ 45-53:
102. **Бабури́н С.Н.** Стратегия национальной безопасности: безопасность через устойчивое развитие /С.Н. Бабури́н, А.Д. Урсул //Национальные интересы. – 2010. – № 2.
103. **Белов П.Г.** О семантике, объектах и методах обеспечения национальной безопасности России //Информационный сборник "Безопасность",-1998,- №5-6. – С. 40-48:
104. **Варламов В.Ю.** Проблемы совершенствования федерального закона «О безопасности» // Право и безопасность. – 2011. – № 2 (39). – С. 112 – 116.
105. **Возженников А.В.** О взаимосвязи национальных ценностей и интересов России //Безопасность. 1998, № 5-6 (43)

106. **Волкова Н.К., Кузнецова Н.В.** Русская геополитика (мифы и реальность) //Безопасность – М.: 2010. – № 5-6. С. 26-31.
107. **Дмитриев Ю.**, Петров С., Идрисов Р. Государство как субъект обеспечения национальной безопасности // Политика и право. 2001, № 11, С. 64-71.
108. **Дугенец А.С.** Вопросы административно-правового регулирования обеспечения безопасности современной России / А.С. Дугенец, А.В. Мельников, Ф.П. Васильев, М.Н. Дашко // Административное право и процесс. – 2012. – № 3. – С. 64–68.
109. **Калюжный А.Н.** Федеральный закон «О безопасности»: итоги реализации и перспективы развития // Военно-юридический журнал. – 2014. – № 3 – С. 7–10.
110. **Кардашова И.Б.** О проблемах исследования обеспечения национальной безопасности. //Административное право и процесс. – 2014. – № 5. – С. 29–32.
111. **Кардашова И.Б.** Об общественной безопасности. //Административное право и процесс – 2008 – № 2 – С. 27–30.
112. **Кардашова И.Б.** Современная система обеспечения национальной безопасности Российской Федерации. //Административное право и процесс. – 2013. – № 9. – С. 29–33.
113. **Кардашова И.Б.** Укрепление конституционных основ национальной безопасности Российской Федерации. //Вестник Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации. – 2013. – № 5 (37). – С. 23–27.
114. **Кардашова И.Б.** Укрепление конституционных основ общественной безопасности. //Законы России: опыт, анализ, практика. //СПС «Гарант». – 2010. – № 4. – С. 110–114.
115. **Николай Леонов** Основы национальной безопасности, Источник-<<Советник>>, <http://www.1-sovetnik.com/articles/article-527.html>. (υβηηηη υηυηη'15.08.2018 13:05)
116. **Прохожева А.А.** Национальная безопасность - новая актуальная дисциплина //Государственная служба России. Ежегодник, М., 1997, С. 127-135.
117. **Сацута А.А.** Национальная безопасность как социальное явление: Современная парадигма //Вестник военного университета.-, 2007. № 3. <http://www.naukaxxi.ru/materials/14> (υβηηηη υηυηη' 10.08.2018 15:42)

118. **Ходаковский Е.А.** Цивилизационный подход к разработке концепции безопасности России //Безопасность. – М.: Фонд национальной и международной безопасности, 1995, N 11, С. 54-58.
119. **Шуберт Т.Э.** Конституционная безопасность России //Журнал российского права. 1998, № 4-5, С. 55-61.

Սեղմագրեր, ատենախոսություններ

120. **Հարությունյան Հ. Ա.** Պետության կառավարման ձևի արդի հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում: ԺԲ.00.01 – «Պետության և իրավունքի տեսություն ու պատմություն, պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն: Եր., 2018, 198 էջ:
121. **Հարությունյան Հ. Ա.** Պետության կառավարման ձևի արդի հիմնախնդիրները ազգային անվտանգության համատեքստում: ԺԲ.00.01 – «Պետության և իրավունքի տեսություն ու պատմություն, պետական և իրավական ուսմունքների պատմություն» մասնագիտությամբ իրավաբանական գիտությունների թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսության սեղմագիր, Եր., 2018, 27 էջ:
122. **Волков Я.В.** Национальная безопасность государства Израиль: философско-политологический анализ концепции и практики применения: Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. М., 1996. – 186 С.
123. **Глебов И.Н.** Правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации. Дисс. на соиск. докт. юрид. наук. – М.: 2000, 330 С.
124. **Голубев В.А.** Правовое обеспечение высших органов исполнительной власти Российской Федерации. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 1999, 198 С.
125. **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы обеспечения национальной безопасности России / В.В. Данилейко: автореф. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – СПб., 2010. – 24 С.
126. **Данилейко В.В.** Теоретико-правовые проблемы правового обеспечения национальной безопасности России. Диссертация на соискание ученой степени

- кандидата юридических наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, М., 2010, 249 С.
127. **Идрисов Р.Ф.** Теоретические и правовые проблемы обеспечения национальной безопасности Российской Федерации. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.14: административное право, финансовое право, информационное право, М., 2002, 401 С.
128. **Киреева С.А.** Политический режим как элемент формы государства (теоретико-правовое исследование): Автореф. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Саратов, 1997. 26 С.
129. **Колокольцев В.А.** Обеспечение государственных интересов России в контексте национальной безопасности. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. Специальность 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве, Санкт-Петербург, 2005, 496 С.
130. **Куковский А.А.** Национальная безопасность в Российской Федерации: теоретико-правовое исследование. Автореф. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. – М., 2011. 22 С.
131. **Павленко С.З.** Безопасность Российского государства как политическая проблема; Дисс. док. полит. наук. М., 1998. 419 С.
132. **Чапчиков С.Ю.** Теоретико-правовые аспекты защиты экономической безопасности Российской Федерации как функции государства. Автореф. Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01: теория и история государства и права, история учений о праве и государстве. – М., 2006. – 26 С.